

ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อภูแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF THE BELIEF IN KAMMA

ACCORDING TO THERAVĀDA BUDDHISM

พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม (ปวงกลาง)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๗

ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อภูแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาสุพร รุกขิตชมฺโม (ปวงกลาง)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of The Belief in Kamma According to Theravāda Buddhism

Phramaha Suporn pungklang

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination
in the Specified in Selected Topics in Development of Buddhism
Fulfillment of the Requirement for the Award
Of the Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อสารนิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระมหาสุพร รุกจิตธมฺโม (ปวงกลาง)
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร., พธ.บ., M.A. (Phil.), M.A. (Pol. Sc.), M.Phil., Ph.D. (Phil.)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากฎแห่งกรรม และการให้ผลของกรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ความหมาย ประเภท และความเชื่อกฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาจากหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาเขียนเป็นรายงานการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า กฎแห่งกรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ที่ทำให้เกิดผลของการกระทำนั้นๆ คำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำกลางๆ ที่ไม่ดีหรือชั่วในตัวเอง กรรมบางอย่างให้ผลในปัจจุบัน บางอย่างรอให้ผลเมื่อมีเหตุปัจจัยที่เพียงพอ ในทางพระพุทธศาสนาสามารถสงบระงับและดับได้ โดยการฝึกฝนอบรมตนในแนวทางไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ และปัญญา มนุษย์ทุกคนจึงควรตระหนักรู้ และชวนขวายนั่นทำความดีทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ เป็นผู้ละอายชั่วเกรงกลัวต่อบาป ให้ตั้งกุศลจิตในกรรมคืออยู่เป็นนิจ กรรมจึงเป็นประจวบใจติดตามตัวบุคคล อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะกรรมนั้นล้วนส่งเป็นวิบากอย่างต่อเนื่องและตลอดเวลา

ส่วนกฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นกระบวนการของการดำเนินชีวิต มีความคิดดี ความปรารถนาดี ก็เกิดความถูกต้องตามไปด้วย อันเป็นเหตุให้วิถีชีวิตดำเนินไปตามทางสายกลางหรือมรรคมิถุน์ ๘ ซึ่งเป็นทางดับทุกข์ วิธีการสร้างความเชื่อในกฎแห่งกรรมตามหลักสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการ คือ ๑. ปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก เช่น การคบหากัลยาณมิตรคนดี คนมีศีลธรรม มีสัตบุรุษและพระพุทธเจ้า เป็นต้น และ ๒. โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยภายใน ทำความดีทั้งในที่แจ้งและในที่ลับเป็นผู้ละอายชั่วเกรงกลัวต่อบาปให้ตั้งกุศลจิตในกรรมคืออยู่เป็นนิจ การเชื่อในกฎแห่งกรรมตามหลักสัมมาทิฐิ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพราะมีผลต่อการแสดงออกและการคิด ควรปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

Thematic Paper Title : An Analytical Study of The Belief in Kamma According to Theravāda Buddhism

Researcher : Phamaha Suporn Rakkhitadhammo (Puangklang)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor : Phrakrubhavanabodhikun B.A., M.A. (Phil.), M.A. (Pol.Sc.), M.Phil., Ph.D. (Phil.)

Date of Graduation : 13 / November / 2014

ABSTRACT

The thematic paper, “An Analytical Study of the Belief in Law of Kamma according to Theravāda Buddhism” had main purposes: (1) to study the law of Kamma and its result according to teachings in Theravāda Buddhism, and (2) to analyze a meaning, a type and a belief in the law of Kamma according to Theravāda Buddhism. This was a qualitative research to collect all data from books, texts, Buddhist academic paper and related researches with the descriptive analysis.

A result of this study was found that the law of Kamma was action with intention to cause a result of that action. The word, ‘Kamma’ was general language without stressing on only goodness or badness. Some of Kamma produced a result in the present time but some of Kamma gave a result in the future when all proper factors came together. In Buddhism, there was a way to stop and cease it by training oneself in a way of Threefold Training: morality, concentration, and wisdom. All human beings ought to be conscious and get attempt to produce good action both in front of people and behind them. They ought to be afraid of badness and get continuously moral mind full of good action. Thus, Kamma was like a shadow following a person without any stop although he was free from all defilement because Kamma gave continuously a result through all times.

The law of Kamma according to was a process of living. If life was full of kindness, it caused the right to live in the Middle Way or Eightfold Noble Path that was really a way of ceasing the suffering. There were two ways of making people believe in the law of Kamma according to Theravāda Buddhism : (1) Paratoghosa (external factors) such as associating with

good, moral persons like a worthy man and the Buddha, and (2) Yonisomanasikara (internal factors) such as holding the honesty both in front of people's eyes and behind them, fearing a result of badness, and getting the intention to produce continuously goodness. The belief in the law of Kamma according to Sammādhitti was an important factor to live in the present time because it had great effect on a personal manner and thoughts. Thus, it was necessary to practice it continuously.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ โดยได้รับความเมตตากรุณาจากผู้มีพระคุณ ที่ให้ความช่วยเหลือหลายท่าน ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร.ซึ่งท่านเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา โดยท่านให้ความอนุเคราะห์ ในการจัดเวลาประเด็นเนื้อหาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ด้วยดี

ขอขอบคุณประธานสอบสารนิพนธ์ ที่ได้เมตตาแนะนำแนวทางให้ผู้วิจัยได้ นำไป ปรับปรุงให้ถูกต้อง ทั้งเนื้อหา ระเบียบวิธีวิจัย และขอขอบคุณคณะกรรมการสอบสารนิพนธ์ ที่ ท่านได้แนะนำและชี้แนะในส่วนที่บกพร่อง ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจประเด็นมากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้ามา ศึกษาหาความรู้ ตลอดถึงคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกัลยาณมิตรทุกท่าน

บุญกุศลที่เกิดจากสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอถวายเป็นพุทธบูชา และมอบให้แก่บิดา มารดา ครู อาจารย์ กัลยาณมิตร และผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้ในที่นี้

พระมหาสุพร รุกขิตฺตมฺโม (ปวงกลาง)

๑๐ / กรกฎาคม / ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ นิยามของศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ กฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๔
๒.๑ หลักธรรมเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา	๑๔
๒.๑.๑ ความหมายของกฎแห่งกรรม	๑๔
๒.๑.๒ ความสำคัญของกฎแห่งกรรม	๑๗
๒.๒ ประเภทของกรรม	๑๘
๒.๒.๑ จำแนกตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ	๑๘
๒.๒.๒ จำแนกตามทางที่แสดงออกของกรรม	๑๙
๒.๒.๓ จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับการให้ผล	๒๐
๒.๒.๔ กรรม ๑๒ คือกรรมประเภทต่างๆ	๒๐
๒.๓ กฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎก	๒๔
๒.๔ กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ	๒๗

๒.๕	กฎแห่งกรรมกับสังสารวัฏ	๓๐
๒.๖	เกณฑ์วินิจนัย กรรมดี กรรมชั่ว และการให้ผลของกรรมดีกรรมชั่ว	๓๕
	๒.๖.๑ เกณฑ์วินิจนัย กรรมดี กรรมชั่ว	๓๖
	๒.๖.๒ การให้ผลของกรรมดี กรรมชั่ว	๓๙
๒.๗	สรุป	๕๐
บทที่ ๓	ความเชื่อกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๒
๓.๑	เชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ	๕๒
	๓.๑.๑ สัมมาทิฏฐิ	๕๒
	๓.๑.๒ ความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิ	๕๒
	๓.๑.๓ ความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ	๕๓
	๓.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ	๕๔
	๓.๑.๕ สัมมาทิฏฐิกับการพัฒนาชีวิต	๕๖
	๓.๑.๖ สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นเหมือนนายสารถิ	๕๗
	๓.๑.๗ สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นบุพนิมิตแห่งการตรัสรู้	๕๗
	๓.๑.๘ สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นป่อกิดและส่งเสริมกุศลธรรมทั้งปวง	๕๘
	๓.๑.๙ มิจฉาทิฏฐิ	๕๘
	๓.๑.๑๐ มูลเหตุแห่งการเกิดมิจฉาทิฏฐิ	๕๙
	๓.๑.๑๑ ผลของมิจฉาทิฏฐิ	๖๑
	๓.๑.๑๒ ประเภทของมิจฉาทิฏฐิ	๖๒
๓.๒	ความแตกต่างความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ	๗๘
๓.๓	ความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน	๗๙
๓.๔	สรุป	๘๐
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๒
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๒
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๖
	บรรณานุกรม	๘๖
	ประวัติผู้วิจัย	๙๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การอ้างอิงคัมภีร์ได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๕ อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มาเล่ม / ข้อ / หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้า เป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖/๒๔. หมายถึง มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๒๖ หน้าที่ ๒๔

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา / เล่ม / หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๕๑๘ หมายถึง ขุททกนิกาย ชาดกอรรถกถา(ภาษาไทย) เล่มที่ ๕๖/ ๕๑๘. ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๗	วิ.จ. (ไทย)	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

๕	ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๕	สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานทวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	สั.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนทวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

๒๒	อง.ลกท. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ลักกนิปาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.อฎฐก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	บ.บ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	บ.ร. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	บ.อ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
	บ.สุ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๓๑	บ.ป. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

๓๔	อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
----	-----------------	-------------	---------	-----------

อรรถกถาพระสุดตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังควิลาสินี	ศีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังควิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	สัมมสังคณี	อัฐุสาลีนี้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
-------------------	-------------	------------	--------------------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อกฎแห่งกรรม^๑ หรือการเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม จัดเป็นหลักคำสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะวิถีชีวิตของคนทุกคนนับตั้งแต่เกิดจนตาย ทุกชีวิตจะดำเนินไปในทางดีหรือทางชั่วขึ้นอยู่กับกรรม หรือการกระทำที่ตนได้อบรมสั่งสมไว้ ได้กระทำไว้ ดังพระพุทธทวจน์ที่ว่า “กมฺมุนา วุตฺตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม”^๒ นั่นคือ ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากกรรมเก่าที่ได้เคยกระทำไว้ในอดีตชาติ หรืออีกส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากกรรมใหม่ที่สร้างขึ้นมาเอง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนผู้คนทั้งหลาย ให้รู้ถึงกฎแห่งความจริงที่ว่า วิถีชีวิตของสรรพสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ไม่ใช่พรหมลิขิต แต่พระองค์ทรงสอนให้มีความเชื่อกรรม ที่สัตว์ทั้งหลายกระทำไว้เป็นตัวกำหนดให้สัตว์ให้ดีเลวแตกต่างกัน ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นว่าการกระทำกรรมต่าง ๆ ที่เป็นเหตุ ทำให้มีผลเกิดขึ้นจริง บางครั้งจึงเรียกว่า เป็นกรรมวาท และพระพุทธองค์ได้ชื่อว่าเป็นกรรมวาที คือผู้มีปกติกล่าวกรรมพระพุทธศาสนาสอนเรื่องศรัทธาที่เกี่ยวกับกรรมไว้ ถือเป็นความเชื่อพื้นฐานของชาวพุทธ กล่าวคือ ศรัทธา ๔ ประการ ได้แก่ ๑) เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) ๒) เชื่อกฎแห่งกรรม (กมฺมสทฺธา) ๓) เชื่อว่ากรรมที่ทำมีผลจริง (วิปากสทฺธา) ๔) เชื่อว่าผู้ทำกรรม ได้รับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้ (กมฺมสุสทฺธา) พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อกรรมตามหลักศาสนา ไม่ใช่ความเชื่อที่มง่ายแต่ประการใด พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้เหตุผลในเรื่องของกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของเหตุและผล ซึ่งมีความสำคัญมาก เพราะสามารถอธิบายถึงความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ ทั้งในด้านความเจริญ และความเสื่อม ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาความเชื่อกฎแห่งกรรมเป็นความสำคัญอันดับต้นๆ ของการศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทุกคนไม่ควรมองข้าม เพราะถ้าชาวพุทธไม่เข้าใจเรื่อง

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๗.

^๒ บ.ช. (ไทย) ๒๕ /๒๕๓๐/๓๔๒.

กฎแห่งกรรมและการให้ผลอย่างถูกต้องแล้ว อาจก่อให้เกิดความทุกข์ได้เพราะมีการเข้าใจผิดเกี่ยวกับกรรม และการให้ผลของกรรมทำให้มนุษย์สามารถมองเห็นหลักของเหตุและผล ทั้งนี้เพราะการให้ผลของกรรมมีความซับซ้อนมาก เนื่องจากบางช่วงของการให้ผลของกรรม อาจข้ามภพข้ามชาติหลาย ๆ ชาติ ดังปรากฏในอจินตสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เรื่องอจินไตย^๓ คือ พระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้นที่สามารถจะรู้ได้ตลอดสายของทุกชีวิต อย่างไรก็ตาม มนุษย์เราก็สามารถรู้และเข้าใจเรื่องกรรมและการให้ผลได้ โดยการศึกษาระยะในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง แต่ก็เป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่ผู้คนส่วนใหญ่มิได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้เท่าที่ควร สังเกตได้จากการดำเนินชีวิต ขาดความสนใจในการศึกษาธรรมะที่เกี่ยวกับกรรม สนใจแต่วิชาการทางโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่เข้าใจกันว่าเป็นการบ่งบอกถึงความเจริญของมนุษย์ ซึ่งเป็นเพียงความเจริญทางด้านวัตถุเท่านั้น ส่วนทางด้านจิตใจของมนุษย์นับวันแต่จะเสื่อมลง โดยจะเห็นได้จากข่าวคราวตามหน้าหนังสือพิมพ์ที่แสดงให้เห็นว่าผู้คนทั้งหลาย เริ่มมีคุณธรรมจริยธรรมลดน้อยลงไปทุกที เพราะผู้คนขาดความเข้าใจในเรื่องของกรรมนั่นเอง จึงไม่รู้เท่าทันความจริงและอาจจะเลวถึงขั้นจะไม่เชื่อเรื่องกรรม ดังนั้น หากคนเราหันมาให้ความสนใจและศึกษาธรรมะ โดยเฉพาะในเรื่องของกรรมและการให้ผลของกรรมแล้ว ก็ย่อมเป็นนิमितหมายที่ดีที่จะทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคมไทย หากคนทั่วไปมีความเชื่อเรื่องกรรม การให้ผลของกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด ปัญหาของการละเมิดศีลธรรมหรือปัญหาจริยธรรม คงจะลดน้อยลงไป เพราะคนจะมีความละเอียดต่อความชั่วและเกรงกลัวบาป แต่หากคนเรายังไม่มีความเชื่อในเรื่องนี้หรือยังมีความสงสัย ก็อาจจะไม่อยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมหรือศีลธรรม ในทางพระพุทธศาสนา ความไม่เชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิประเภทหนึ่งในมิจฉาทิฎฐิ คือความเห็นผิดมี ๑๐ ประการ^๔

ความเชื่อกฎแห่งกรรม เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งนับว่ามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธเป็นอย่างมาก เนื่องจากความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม จึงทำให้บุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข โดยมีหลักเชื่อว่า ถ้าบุคคลทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี และตรงกันข้าม ถ้าทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วตอบแทนเช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว”^๕ ส่วนความหมายของกรรม คือ การกระทำของบุคคลที่แสดงออกทางกาย ทางวาจาและทางใจ

^๓ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๓๐/ ๑๐๖.

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๓๐/๓๐๑.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

การกระทำทั้งสามทางนี้ ที่สำคัญที่สุดคือทางจิตใจ เพราะการกระทำทางกาย วาจา ล้วนเกิดจากจิตใจเป็นผู้สั่งการทั้งสิ้น และการสั่งการของจิตที่แสดงออกทางกาย วาจา อาจจำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ กรรมดีกระทำแล้วให้ผลดี ไม่ร้อนใจในภายหลัง ส่วนกรรมชั่วกระทำแล้วให้ผลชั่ว คือ ร้อนใจภายหลัง^๖ ฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลจะกระทำดีหรือชั่วนั้น ย่อมมีสาเหตุมาจากจิตใจก่อนเสมอ หากไม่มีจิตเป็นผู้สั่งการหรือไม่มีเจตนาแล้ว ย่อมไม่มีผลแห่งกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “กรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จแล้วด้วยใจ หากคนมีใจชั่วก็จะพูดหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามตนไปดุจล้อเกวียนที่หมุนตามเท้าโค” และตรัสอีกว่า “หากบุคคลมีใจดีแล้วก็จะพูดหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามไปดุจเงาติดตามตัวฉะนั้น”^๗ เรื่องกรรมและการเกิดใหม่นั้นถือว่ามีความสัมพันธ์กันมาก เนื่องจากอวิชชาเป็นเหตุให้มนุษย์ต้องเกิดใหม่อยู่ในสังสารวัฏชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันชาติเป็นผลมาจากกรรมในอดีตชาติ และกรรมในปัจจุบันชาติย่อมส่งผลถึงชีวิตมนุษย์ในภพหน้า ในบางครั้งอาจมีคำถามว่า ทำไมสัตว์ทั้งหลายจึงเกิดมาไม่เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น สาเหตุที่คนเราเกิดมาบางคนรวย บางคนยากจน บางคนพิกลพิการไม่สมบูรณ์ก็มี เนื่องจากการอบรมสั่งสมของกรรมที่กระทำไว้ในอดีตไม่เหมือนกัน ความเชื่อกฎแห่งกรรมและการให้ผลของกรรม เป็นเรื่องที่ชาวพุทธต่างให้ความสนใจ และมีความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ฉะนั้น แม้ในการตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ก็มีทั้งการระลึกชาติแต่ปางหลังได้ รู้กำเนิดของสรรพสัตว์ คือ รู้วาระแห่งกรรมและผลกรรมของสัตว์นั่นเอง โดยเรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสติญาณ และ จุตูปปาตญาณ^๘ ตามลำดับ

ความเชื่อกฎแห่งกรรมและการให้ผลของกรรม ของคนในสังคมชาวพุทธส่วนหนึ่ง ยังไม่เข้าใจในเรื่องกฎแห่งกรรม ว่ากรรมจะให้ผลหรือไม่ เช่น เมื่อตนทำความดีไปแล้ว แต่ผลของความดีไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันชาติ กลับไม่ร่ำรวยเหมือนคนที่ลื้อโกง หรือคอร์รัปชั่นต่อหน้าที่ สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า กรรมมีการให้ผลในระยะเวลาที่ต่างกัน หากเข้าใจคลาดเคลื่อนหรือเกิดมิจฉาทิฐิแล้วย่อมปฏิบัติเสวว่า กรรมดีไม่มี กรรมชั่วไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี นิพพานก็ไม่มี บุญกุศลต่างๆ ที่ทำไปก็ไร้ผลไม่มีความหมายใดๆ ต่อการดำเนินชีวิตให้เจริญงอกงามเลย หากเห็นอย่างนี้ จัดเป็นความเห็นผิดอย่างรุนแรง แม้การปฏิบัติก็ผิดไปด้วย บางคนก็รอให้โชคหรือรอเทวดาบันดาลให้เป็นไปต่างๆ นานา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่ชื่อว่า

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕-๑๖/๒๘-๒๙.

^๗ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๗๕.

“ซัมมจักกัปปวัตตนสูตร” เป็นสูตรที่ว่าด้วยการหมุนกงล้อ คือพระธรรม (Setting in Motion the Wheel of Dharma)^๕ กล่าวถึง สัมมาทิฏฐิจึงมีความสำคัญในฐานะที่คอยขับเคลื่อนให้ผู้ปฏิบัติ ดำเนินอยู่บนมรรควิถีอันเป็นทางสายกลาง ที่เรียกกันว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติอันพอดี ที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้น เป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดภัย

ดังนั้นผู้วิจัย จึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ ความเชื่อกฎแห่งกรรมตามหลัก สัมมาทิฏฐิ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้คนในสังคมมีความเชื่อมั่น ในกฎแห่งกรรมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เพิ่มมากขึ้น และมีการใช้หลักสัมมาทิฏฐิเป็นหลัก ในการพิจารณาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกรรม และกฎแห่งกรรม ด้วยความเห็นชอบ ความเห็นและความเข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับความเชื่อกฎแห่งกรรม ซึ่งทำให้เกิดการกระทำอันถูกต้องตามหลักสัมมาทิฏฐิตามพระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษากฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเชื่อกฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาความหมาย ประเภท ระดับ และหลักเกณฑ์วินิจฉัยกฎแห่งกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาวิเคราะห์กรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาจาก พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมไปถึงงานวิจัย เอกสาร ตำรา และวรรณกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๓.๑ ด้านข้อมูล

๑.๓.๑.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ในส่วนที่วาดวยเรื่องกรรม กฎแห่งกรรม ตามหลักสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการศึกษา การค้นคว้าศึกษาวิจัย จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, CD ROM พระไตรปิฎกภาษาไทย

^๕ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), พระสูตรดับทุกข์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓-๔.

๑.๓.๑.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส หรือวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องของตลอดทั้งงานวิจัยเอกสาร และหนังสือตำราที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย เอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งฉบับภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

๑.๓.๒ ด้านเนื้อหา

๑.๓.๒.๑ เนื้อหาชั้นปฐมภูมิ ด้านความเชื่อกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม ตามสัมมาทิฐิ อันเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๓.๒.๒ เนื้อหาชั้นทุติยภูมิ ที่เกี่ยวกับความหมาย ประเภท และกรรมตามหลักสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อกฎแห่งกรรม เช่น วรรณคดี หนังสือ หรือตำรา และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาทคืออะไร และเป็นอย่างไร

๑.๔.๒ ความหมาย ประเภท และความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท คืออะไร และเป็นอย่างไรบ้าง

๑.๕ นิยามของศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

คำศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นศัพท์เฉพาะทางศาสนา ซึ่งมีความหมายแตกต่างไปจากที่ใช้อยู่โดยทั่วไป ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจให้ถูกต้องในงานวิจัยนี้ จึงต้องมีการกำหนดความหมายในงานวิจัยนี้ ดังต่อไปนี้

ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธาความเชื่อ เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งใจ ความเชื่อมั่นมิใช่ไปนาคูณงาม ความดีที่ตนได้ทำไว้ ความมั่นใจในความจริง ความถูกต้องที่ประกอบด้วยศรัทธาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

กรรม หมายถึง การกระทำที่แสดงออกทางกาย วาจาและใจที่ประกอบด้วยเจตนา แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ กุศลกรรม คือกรรมดี อกุศลกรรมคือกรรมชั่ว และอัพยากตกรรม คือกรรมที่เป็นกลางไม่ดีไม่ชั่ว

กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎแห่งเหตุแห่งผล ที่จะก่อให้เกิดผลแก่ผู้กระทำความกรรมต่างๆ การได้รับผลในกรรมที่ตนทำไว้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว

การให้ผลของกรรม หมายถึง การที่กรรมที่ตนได้ทำไว้ให้ผล การเป็นผู้รับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้ การเสียดผลของผลกรรมทั้งทางกุศลและอกุศลเมื่อเกิดการกระทำความกรรม

๑.๖ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในประเด็นว่าด้วย “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อกฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเรื่องกรรมว่าเป็นส่วนหนึ่งของหลักปฏิจจสมุปบาทไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” โดยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฏฏะ ๓ คือ เมื่อคนเรามีกิเลสแล้ว ก็ต้องทำกรรม และเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นด้วย ดังความตอนหนึ่งว่ากรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท เห็นได้ชัดเมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกเป็น ๓ วัฏฏะ คือ กิเลส กรรม และวิบาก หลักปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงกระบวนการทำกรรมและการให้ผลของกรรมทั้งหมด ตั้งแต่ต้นแต่กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม จนถึงวิบากอันเป็นผลที่จะได้รับ เมื่อเข้าใจปฏิจจสมุปบาทดีแล้ว ก็เป็นอันเข้าใจหลักกรรมชัดเจนไปด้วย^{๑๑}

พระธรรมปิฎก อธิบายความหมายของสัมมาทิฐิไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์” (ฉบับประมวลศัพท์) ให้คำอธิบายของสัมมาทิฐิว่าหมายถึง “ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่วมารดาบิดามี (คือมีความดีควรแก่ฐานะหนึ่งทีเรียกว่า มารดาบิดา) เห็นถูกต้องตามเป็นจริงว่า จันท์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น ส่วนคำว่า “สัมมา” มีความหมายว่าโดยชอบ ดี ถูกต้อง ถูกถ้วน สมบูรณ์จริงแท้”^{๑๒}

พุทธทาสภิกขุ อธิบายสัมมาทิฐิในแง่มุมของความหมายที่เนื่องต่อกันเป็นระดับไว้ในหนังสือที่ชื่อพจนานุกรมของท่านพุทธทาสว่า สัมมาทิฐิ คือความเข้าใจอันถูกต้อง ซึ่งทำให้เกิดการกระทำอันถูกต้องโดยประการทั้งปวง นับตั้งแต่ถูกต้องอย่างวิสัยโลกๆ และสูงขึ้นไปจนกระทั่งเป็นขั้นเหนือวิสัยโลก สัมมาทิฐิในขั้นต้น เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องในอันที่จะทำให้

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๑.

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๗,

เจริญด้วยประโยชน์ในโลกนี้ ทุกอย่างทุกประการที่ชาวโลกปรารถนา กัน สัมมาทิฐิในชั้นกลาง เป็นความเข้าใจอันถูกต้องในอันที่จะทำให้เจริญ ด้วยประโยชน์ในโลกที่สูงขึ้นไปกว่าที่ปรารถนา กันอยู่ และเรียกกันว่า โลกอื่นบ้าง ปรโลกบ้าง หรือโลกหน้าบ้าง ซึ่งดีกว่าโลกนี้ หรือผิดจากโลกนี้ ส่วนสัมมาทิฐิในชั้นสูง นั้นหมายถึง ความเข้าใจอันถูกต้องในอันที่จะทำให้ข้ามขึ้นหรืออยู่นอกลอกทุกๆ โลกด้วยประการทั้งปวง ที่เรียกว่า การลุดถึงนิพพานหรือโลกุตตระ ซึ่งแปลว่าเหนือโลก^{๑๒}

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) ได้กล่าวถึงเรื่องการเกิดใหม่ว่า “คนเราเมื่อตายไปแล้ว ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกในสังสารวัฏ ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา หากที่สิ้นสุดมิได้จนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงต้องกลับมาเกิดในมนุษย์โลกนี้บ้าง ในภูมิ ๔ ก็มี” ดังความตอนหนึ่งในหนังสือโลกทิพย์นี้ว่า คนเราทั้งหลายนั้น ครั้นเมื่อตายไปแล้ว หากว่าแล้วกันไปก็หมดเรื่องราว แต่ที่นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ตราบใดที่ยังมีกิเลสตัณหาอยู่ ก็ต้องเวียนเกิดว่ายตายอยู่ในวัฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด สถานที่ที่เราต้องไปเวียนเกิดเวียนตาย ซึ่งเรียกว่า “วัฏสงสาร” นั้น มีอยู่หลายที่หลายแห่ง จะเรียกว่า โลกหนึ่งๆ ก็ได้ อันที่จริงสัตว์ที่จะตายไปเกิดนั้น ก่อนที่จะตายลงไปจริงๆ ย่อมต้องเกิดมีอารมณ์ขึ้นก่อน อารมณ์นี้ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับเป็นมัลลเทศก์ซึ่งทางบอกให้ผู้ตายรู้ล่วงหน้าว่า ตนจักไปเกิดในโลกใด มีสุขหรือทุกข์อย่างไร จักเกิดเป็นมนุษย์หรือโลกอื่นต่อไป^{๑๓}

พระครูภาวนาวิสุทธิ (จรัล จิตฺตมฺโม) ได้กล่าวถึงเรื่องการเกิดใหม่ในหนังสือ “กฎแห่งกรรม ธรรมปฏิบัติ เล่ม ๒” ไว้ว่ามนุษย์เรามี ๒ ส่วนประกอบหลัก คือ รูปร่างกายวัตถุที่ต้องแตกสลายไปตามกาลเวลาและจิตใจหรือวิญญาณ โดยเข้าใจกันว่าเป็นอมตะ คือไม่ตาย ไม่แตกดับ แต่อันที่จริง พระพุทธองค์ทรงสอนว่าเป็นลักษณะการทำงานของจิตที่ต่อเนื่องไม่ขาดสาย จึงดูเหมือนเป็นอมตะ และอีกอย่างหนึ่งจิตใจก็ล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ไม่ได้เลย จะเทียบกับคนย้ายจากบ้านที่จะพึ่งหาได้ไม่ ยิ่งกว่านั้น ความเข้าใจว่าการที่ไปเกิดได้ ก็ไปแต่จิตหรือวิญญาณเท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด เพราะยังมีรูปอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า กัมมขรูป คือ รูปอันเกิดแต่กรรมก็มีส่วนร่วมในขบวนการปฏิสนธิด้วย^{๑๔}

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, **พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘๔-๒๘๕,

^{๑๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **โลกทิพย์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔,

^{๑๔} พระครูภาวนาวิสุทธิ (จรัล จิตฺตมฺโม), **กฎแห่งกรรม ธรรมปฏิบัติ เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๕๑-๕๓,

พระภัสสร ฐริวัฑฒโน แสดงไว้ในหนังสือ “ปฏิจสมเด็จพระสังฆราชสำหรับคนรุ่นใหม่” โดยให้คำจำกัดความของสัมมาทิฐิไว้ว่า “ความเห็นชอบ” เช่นกัน แต่มีรายละเอียดต่างจากที่ได้ยกขึ้นกล่าวแล้วในข้างต้นเป็นบางส่วน เนื้อหาประกอบด้วย

๑.๑ ความเห็นชอบในกฎธรรมชาติ ๔ ประการ คือ

๑.๑.๑ กฎของการกระทำ คือ กฎแห่งกรรม

๑.๑.๒ กฎของการเปลี่ยนแปลง คือ ไตรลักษณ์

๑.๑.๓ กฎของเหตุและผล (โดยเฉพาะทุกข์) คือ อริยสัจ ๔

๑.๑.๔ กฎของความเป็นปัจจัยโยงใยถึงกัน คือ ปฏิจสมเด็จพระสังฆราช

๑.๒ ความเห็นชอบในพระรัตนตรัย

๑.๓ ความเห็นชอบในพระนิพพาน^๕

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้กล่าวถึงการที่บุคคลสามารถระลึกชาติได้ไว้ในหนังสือ “เวียนว่ายตายเกิด” โดยได้กล่าวไว้ว่า เกิดจากเหตุปัจจัย ๒ สถาน คือ สถานที่ ๑ เกิดจากอำนาจสะกดของคนอื่นหรืออำนาจบันดาลของผู้ที่มีกระแสจิตสูงกว่า บันดาลให้เห็นเป็นไป อย่างองคฺุณมาตตอนที่ถูกพระพุทธเจ้าทรงมานให้กลับใจมาเลื่อมใสพระพุทธเจ้า พระองค์สะกดองคฺุณมาตให้ระลึกชาติ คือชาติก่อนองคฺุณมาตเกิดเป็น พยายมราช แล้วเบือนหน้าในหน้าที่ เบือนหน้าเหลือเกิน แล้วอริยฐานใจไว้ว่า การทำหน้าที่เป็นตุลาการพิพากษาบาปโทษของสัตว์นรกน้าเบือนหน้า ทำมาตั้งหลายร้อยหลายพันปีแล้ว ถ้ากระไร ชาติหน้าขอให้ได้เกิดทันเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดองค์หนึ่ง ให้ได้สดับธรรมของพระองค์ แล้วให้รู้ได้เห็นธรรมของพระองค์ด้วยเถิด สถานที่ ๒ เกิดจากตัวเราเอง คือความประทับใจในอารมณ์เก่าอย่างรุนแรงติดตรึงอยู่ในจิต ในเหตุการณ์ก่อนจะตายในชาติที่แล้ว เป็นเหตุให้เราระลึกได้ในชาตินี้^๖

พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้ถึงสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้บุคคลสามารถระลึกชาติได้ในหนังสือ “ตายแล้วเกิด” โดยได้กล่าวว่า อย่าเข้าใจว่า สิ่งช่วยให้วิญญาณระลึกเหตุการณ์ในอดีตได้มีเพียงสมองเท่านั้น ที่จริงยังมีปัจจัยทางนามธรรมอีกหลายอย่าง ที่เป็นปัจจัยให้วิญญาณมีความจำและให้ระลึกเหตุการณ์ในอดีตได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สมาธิ และ

^๕ พระภัสสร ฐริวัฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจสมเด็จพระสังฆราชสำหรับคนรุ่นใหม่, (เชียงใหม่: นันทพันธ์-พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๗,

^๖ เสถียร โพธิ์นันทะ, เวียนว่ายตายเกิด, มูลนิธิอิทธิกรรมมหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ท่าพระจันทร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมืองพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๔๔-๔๕.

^๗ พร รัตนสุวรรณ, ตายแล้วเกิด, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๗๖), หน้า ๔๘,

คุณสมบัติพิเศษบางประการของวิญญาณ ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ฝึกสมาธิได้ดีเป็นพิเศษ และผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการ จึงสามารถระลึกชาติได้^{๑๑}

ปิ่น มุกข์กันต์ ท่านอธิบายความหมายของทฤษฎีไว้ในหนังสือ “พุทธศาสตร์” (ภาค ๒) ว่า เป็นคำกลางๆ ไม่ดี ไม่เสีย เป็นความคิดของจิต เมื่อจิตคิดและตกลงใจเมื่อใดก็เรียกว่ามีทฤษฎีไปอย่างนั้น ทฤษฎีถูกแบ่งออกเป็น ๒ คือความเห็นผิดและความเห็นถูกความเห็นผิดเรียกว่า มิจาาทฤษฎี ความเห็นถูกเรียกว่า สัมมาทฤษฎี ทั้งนี้ ความเห็นทั้งสอง มีความหมายที่ลึกซึ้งต่างกัน โดยเฉพาะทฤษฎีที่ยกกล่าวไว้ในกรรมบถ ถือเป็นความเห็นอันอยู่ในกรอบซึ่งอาศัยหลักเกณฑ์ คือ คลองธรรมเป็นเครื่องตัดสินเท่านั้น ส่วนคลองธรรม ก็คือทางที่ถูกต้องที่แท้จริง ถ้าคลองธรรมอันถูกต้องว่าไว้อย่างนี้เราเห็นตามนี้ เรียกว่าเห็นถูก คือถูกตามคลองธรรม ถ้าคลองธรรมว่าไว้อย่างนี้ แต่ความเห็นเราไปอีกอย่าง กลับตรงข้ามกันเรียกว่า เห็นผิด คือผิดจากคลองธรรม”^{๑๒}

วศิน อินทสระ ได้เขียนบรรยายไว้ในหนังสือ “ความคิดเห็นที่ถูกต้องเป็นอย่างไร?” มีเนื้อความที่กล่าวถึงระดับหรือประเภทของสัมมาทฤษฎีไว้ ๒ ปริยาย คือ ที่เป็นสัมมาทฤษฎีในระดับสำหรับคนทั่วไป เป็นทางแห่งกุศล ที่เรียกว่ากุศลกรรมบถ เชื่อเรื่องบุญเรื่องบาป เชื่อโลกนี้โลกหน้า ผลบุญผลทาน เคารพมารดาบิดา ประพฤติจริยธรรมในโลกนี้เพื่อความสวัสดิ์ทั้งของตนและของผู้อื่น เคารพสมณพราหมณ์ผู้ดำเนินดีปฏิบัติชอบ สัมมาทฤษฎีประเภทนี้จะมีลักษณะเป็นหลักการ กฏเกณฑ์ ค่านิยมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคมโดยรวม หรือเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในเวลานั้น ดังนั้นจึงเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ ตามความเหมาะสม และค่านิยมของสังคม ส่วนสัมมาทฤษฎีในระดับที่ถือเป็นโลกุตระนั้น จัดว่าเป็นความเห็นชอบในระดับของผู้บรรลุธรรม ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป สัมมาทฤษฎีประเภทนี้ไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฏเกณฑ์ เป็นอิสระจากการหล่อหลอมหรือทัศนคติของสังคม ไม่ขึ้นกับความคิดเห็นของสังคม ไม่ไหวแกว่งไปตามค่านิยมของสังคมหรือของโลก แต่จะเห็นตรง, จริงตามสภาวะธรรม ตามญาณที่ปรากฏ คล้องกับความจริง ตามธรรมชาติ ธรรมดาพร้อมกันนั้น ได้แสดงหลักกลาง หรือเกณฑ์มาตรฐานสำหรับวัดความเห็นที่เป็นสัมมาทฤษฎีว่า ความเห็นนั้น ความเชื่อนั้น เมื่อบุคคลยึดถือปฏิบัติแล้ว เป็นไปเพื่อทุกข์หรือสุขเป็นไปเพื่อคุณหรือโทษ เพื่อความสงบหรืออุ่นวย เพื่อเบียดเบียนหรือไม่

^{๑๑} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๔,

^{๑๒} ปิ่น มุกข์กันต์, พุทธศาสตร์ (ภาค ๒), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒๖-๕๒๗,

เบียดเบียน เพื่อลดกิเลสหรือสะสมกิเลส เป็นต้น และที่สำคัญ กฎเกณฑ์ระดับไหนต้องใช้กับเป้าหมายในระดับนั้นๆ เพราะในแต่ละระดับจะมีหลักเกณฑ์และวิธีการซึ่งต่างกัน.^{๑๕}

๑.๖.๒ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาพิเชษฐ ธีรวุโส (ดอกกรัก) ได้กล่าวไว้ในบทคัดย่อวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยปัจจุบัน” ผลการศึกษา พบว่า “กรรมและสังสารวัฏมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกัน และเรื่องกรรมนี้ มีผลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธเป็นอย่างยิ่งในเชิงบวก คือ ทำให้ผู้ที่เชื่อประพฤติตนอยู่ในสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ”^{๑๖}

พระมหานรินทร์ สุธรรม ได้ทำการวิจัยเรื่อง “สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ พบอยู่ในหัวข้อลักษณะแห่งองค์มรรค ซึ่งกล่าวถึงสัมมาทิฐิว่า คือความเห็น ความเข้าใจที่ถูกต้อง เห็นเข้าใจในอะไร โดยหลักทั่วไปท่านกล่าวว่า คือการรู้เห็นเข้าใจในอริยสัจ ๔ ซึ่งความเห็นความเข้าใจในอริยสัจ เป็นการเห็นและเข้าใจในของจริง อริยสัจ คือกระบวนการเรียนรู้ของจริงอย่างเป็นระบบครบวงจร เป็นการเข้าใจความจริงว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ ที่เป็นทุกข์มันไม่ได้เป็นเองแต่มีสาเหตุ เมื่อจะดับต้องดับที่เหตุ ทุกข์ที่ดับได้เพราะมีภาวะที่ปราศจากทุกข์อันเป็นภาวะที่ตรงข้าม เป็นพื้นฐานอยู่ และจะดับทุกข์ได้ต้องมีทางสำหรับดำเนินไป ความรู้ในอริยสัจนี้เกี่ยวกับการดับทุกข์โดยตรง เป็นความรู้ที่หยั่งลงสู่นิพพาน ท่านจึงถือเป็นองค์ประกอบของทางส่วนความเห็น ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องอื่นๆ ก็จัดเป็นสัมมาทิฐิเหมือนกัน เช่น รู้กุศลและอกุศลมูล รู้กุศลและอกุศลมูล ความเข้าใจได้ ตัดสินได้ในสิ่งถูกสิ่งผิด ลึกไปถึงสาเหตุอันเป็นต้นตอ ถือเป็นการเข้าใจปัญหา เข้าใจสภาวะ หรือสิ่งต่าง ๆ นั้นอย่างลึกซึ้ง ย่อมมีปัญญาสามารถละสิ่งที่ควรละ เจริญสิ่งที่ควรเจริญ เอาชนะปัญหาหรือความทุกข์นั้น ๆ ได้ จึงถือว่ามิปัญญาถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ เป็นการมองเห็นถูกต้องตรงกับสภาวะความจริงของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีธรรมชาติธรรมดาที่เป็นกฎตายตัวว่า สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเปลี่ยนแปลง สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีความเป็นตัวตน การมองเห็นเช่นนี้เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด

^{๑๕} วศิน อินทสระ, *ความคิดเห็นที่ถูกต้องเป็นอย่างไร?*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๒๒, ๔๕, ๕๐-๕๒,

^{๑๖} พระมหาพิเชษฐ ธีรวุโส (ดอกกรัก), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ข,

คล้ายความยึดถืออันเป็นทางพ้นทุกข์ท่านจึงถือเป็นองค์มรรค เช่นกันเห็นปฏิจสมุปบาท เป็นกระบวนการเกิดการดับของสิ่งต่าง ๆ และถือเป็นกระบวนการเกิดการดับแห่งทุกข์ด้วย ผู้มองเห็นและเข้าใจในปฏิจสมุปบาท จึงถือว่าเป็นผู้มีปัญญาดับทุกข์ในชีวิต การรู้เห็นเช่นนี้ท่านจึงจัดเป็นองค์มรรคสัมมาทิฏฐิอันเป็นความเห็นความเข้าใจที่กล่าวมา มีความสำคัญ หรือมีความจำเป็นมาก การจะทำสิ่งใด ๆ ที่ถูกต้องดีงาม ต้องเริ่มที่ความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ในแง่หนึ่งจึงมีธรรมชาติของความเป็นหัวหน้าในตัวเอง ดังนั้นท่านจึงถือเป็นองค์มรรคที่มีความสำคัญกว่าข้ออื่น ๆ และเป็นหัวหน้า เป็นตัวนำ เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิด ตัวอื่นก็เกิดตามมา จึงเป็นองค์ประกอบข้อแรกของมรรคอย่างจำเป็น^{๒๐}

พระอุทัย จิรสมุโณ (เอกสะพัง) ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ทัศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน” โดยกล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งกรรมวาที คือ พูดเรื่องกรรมเป็นหลัก และเป็นกฎธรรมชาติธรรมดา เพราะสรรพสิ่งในโลกล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม” ดังความตอนหนึ่งว่าเมื่อกกล่าวถึงกรรมถือว่าเป็นกฎธรรมชาติ และเปรียบกรรมกับพืชที่ปลูกชนิดใดไว้ก็ย่อมได้รับผลชนิดนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ขึ้นอยู่กับกาลและเวลา กรรมดีจึงให้ผลดี กรรมชั่วจึงให้ผลชั่ว แม้คำสอนในพระพุทธศาสนาที่ทนต่อการพิสูจน์นั้น เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่ลึกลับและสับสน เป็นอจินไตย ยากในปัญญาชั้นโลกีย์จะเข้าใจได้ แต่ผู้มีปัญญาสุขุม ก็พิจารณาเห็นว่าสรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมลึกลับ โดยเฉพาะชีวิตของมนุษย์ ดังพระพุทธองค์ได้รับขนานพระนามว่า “กรรมวาที” เพราะทุกชีวิตต้องเป็นไปตามกระบวนการของกรรม และรับผิดชอบต่อกรรมที่กระทำไว้นั้น^{๒๑}

นักกร อาชะบูล ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในละครโทรทัศน์ : เฉพาะกรณีเรื่อง “เจ้ากรรมนายเวร” โดยกล่าวว่า “ความเชื่อเรื่องกรรมนั้น คนไทยพุทธเชื่อว่ามีจริงและส่งผลให้ชีวิตเป็นไปตามกรรม เช่น คนจะร่ำรวยในปัจจุบันได้ เพราะกรรมในอดีตที่สนับสนุน แม้คนยากจนก็เช่นกัน” ดังความตอนหนึ่งดังนี้คนไทยพุทธส่วนมาก มีความเชื่อเรื่องกรรมเก่าและกรรมใหม่ โดยเชื่อว่า เนื่องจากกรรมเป็นตัวผลักดัน จึงทำให้วิถีชีวิตของคนเราแตกต่างกันไป และมีไม่น้อยที่พยายามอ้างเอาเรื่องกรรมเวร ไปสอดคล้อง

^{๒๐} พระมหานรินทร์ สุธรรม, สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕),

^{๒๑} พระอุทัย จิรสมุโณ (เอกสะพัง), “ทัศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕, ๑๑๕,

กับเรื่องความรัก และยังนำไปตัดสินเรื่องความจน ความรวย โดยเชื่อว่า คนที่ร่ำรวยเนื่องจากชาติก่อนทำดีไว้มาก แม้การพลัดพรากกันก็เชื่อว่าเป็นเพราะกรรมเวร^{๒๓}

วรรณดี หนูหลง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตนด้วยทางสายกลาง” ผลการศึกษาพบว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางนั้น เมื่อเริ่มต้นทางเป็นการให้หยุดและเลิกเดินบนเส้นทางชีวิตที่ผิด ซึ่งเป็นไปสุดโต่ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยคตอนต่อไปของทางเป็นการบอกให้ทำ คือ การเริ่มต้นสร้างสัมมาทิฐิให้มีขึ้น สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ หรือความเห็นอันถูกต้องนี้ พระพุทธองค์ไม่ให้หยุดเพียงแต่การเห็น แต่ให้รู้ตามที่เห็นจึงเป็นเรื่องของญาณ ไม่ใช่เป็นเพียงการเกิดขึ้นจากดวงตา คือเห็นเท่านั้น ครั้นเมื่อรู้แล้วหากใครครวญต่อไปจะเกิดความรู้แจ้งและทั่วถ้วน เรียกว่า ปัญญา ในวิชาสูตร สังยุตตนิกายมหาราวรรค พระพุทธองค์กล่าวถึงความรู้อริยสัจ ๔ เป็นวิชาจากที่กล่าวมานี้ เป็นการให้ความหมายของสัมมาทิฐิ โดยพุ่งประเด็นหรือจุดสนใจไปที่การแก้ปัญหา คือดับทุกข์ แต่ในสัมมาทิฐิสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พบว่า พระสารีบุตรได้อธิบายความหมายของสัมมาทิฐิไว้อย่างกว้างขวาง (เหมาะสำหรับผู้น้อย) ยังเป็นผู้ซึ่งกำลังเริ่มต้นดำเนินชีวิตตามอริยมรรค ๘ โดยกล่าวถึงสัมมาทิฐิว่า หมายถึง ความรู้ชัดในเรื่องกุศลและรากเหง้าของกุศล ความรู้ชัดในเรื่องกุศลและรากเหง้าของกุศล เป็นต้นเพราะฉะนั้น เมื่อเกิดสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้น ทางสายกลางก็เริ่มขึ้น ตัวปัญญาจะนำไปเกิดองค์ธรรมอื่นๆ ตามมา เป็นกระบวนการบริบูรณ์ครบองค์ ๘ ประกอบเข้าด้วยกัน เรียกมรรคมีองค์ ๘ เมื่อองค์มรรคองค์ใดเกิดขึ้น อีก ๗ องค์มรรคก็เกิดห้อมล้อมสนับสนุนกันและกันให้สำเร็จเป็นกระบวนการที่สมบูรณ์ เรียกว่า มรรคสามัคคี โดยมีสัมมาทิฐิ เป็นประธาน กำกับให้เกิดทางปฏิบัติ หรือทางเดินที่ถูกต้องตลอดสาย ลักษณะที่เป็นขั้นเป็นตอนต่อเนื่องของอริยมรรคนั้น^{๒๔}

๑.๗) วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ จัดเป็นการ “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อคุณแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิธีการศึกษาวิจัยที่ใช้อยู่ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการ

^{๒๓} นัฏกร อาชะวะบูล, “ศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในละครโทรทัศน์ : เฉพาะกรณีเรื่อง เจ้ากรรมนายเวร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗,

^{๒๔} วรรณดี หนูหลง, การพัฒนาตนเองด้วยทางสายกลาง, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ตลอดจนตำรา เอกสาร ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัย โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

๑.๗.๑ ชั้นรวบรวมข้อมูล

๑.๗.๑.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ในส่วนที่วาดด้วยความเชื่อเรื่องกรรม กฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยค้นคว้า ศึกษาวิจัย จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, CD ROM พระไตรปิฎกภาษาไทย

๑.๗.๑.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องของตลอดทั้งงานวิจัย เอกสารและหนังสือตำราที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ตซึ่งได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

๑.๗.๒ ชั้นวิเคราะห์

วิเคราะห์ข้อมูล หลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว นำมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อแยกแยะประเด็น และอธิบายความเชิงพรรณนาในประเด็นปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๗.๓ ชั้นสรุป

สรุปผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นว่าด้วยเรื่อง “ความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” เพื่อหาข้อสรุป และนำเสนอรายงานผลการวิจัย ในเชิงพรรณนาต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการของกรรมทั้งระบบความเชื่อกฎแห่งกรรม และทราบถึงหลักคำสอนที่ใช้เป็นเกณฑ์วินิจฉัยความเชื่อกฎแห่งกรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ถูกต้อง

บทที่ ๒

กฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษากฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นหลักธรรม เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา ประเภทของกรรม กฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎก กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ กฎแห่งกรรมกับสังสารวัฏ เกณฑ์วินิจฉัย กรรมดี กรรมชั่ว และการให้ผลของกรรมดี กรรมชั่ว โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ หลักธรรมเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา

ศรัทธา คือ ความเชื่อ เป็นสิ่งที่อยู่ในความนึกคิดของมนุษย์ และมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่แสดงออก ศรัทธาหรือความเชื่อจะเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ดังนั้น ศรัทธาหรือความเชื่อ จึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของแต่ละบุคคลและสังคมพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่ให้พุทธศาสนิกชนมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน แต่เป็นศรัทธาที่มีเหตุผล (Belief) ที่ผู้ศรัทธาสามารถนำไปสู่การพัฒนาปัญญาได้ กรรมเป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักธรรมหนึ่งทางพระพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่มาจากศรัทธาพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ แสดงให้เห็นถึงความคิดที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม อันนำไปสู่การกำหนดค่านิยมและวิถีชีวิตของคนในสังคม

๒.๑.๑ ความหมายของกฎแห่งกรรม

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า “กฎแห่งกรรม” ไว้ว่า คือ การกระทำ, การงาน, กิจ, เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้^๑

ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของคำว่า “กฎแห่งกรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาคือทำด้วยความตั้งใจ หรือตั้งใจทำ ไม่ว่าจะเป็นการทำดีหรือทำชั่วก็ตาม การกระทำที่ดีเรียกว่า “กรรมดี” การกระทำที่ชั่วเรียกว่า “กรรมชั่ว” ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสถึงเรื่องของกฎแห่งกรรมไว้ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मิ วทามิ ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าว

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๖๖), หน้า ๑๘.

เจตนาว่าเป็นตัวกรรม”^๒ คำว่ากฎแห่งกรรมนี้ ถือเอาตัวเจตนาเป็นใหญ่ จึงจะจัดว่าเป็น “กฎแห่งกรรม” แต่ถ้าเป็นการกระทำหรือการเคลื่อนไหวที่ไม่มีเจตนา ภาษาธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็น “กิริยา” เช่น “ขูดหลุมพรางคักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขูดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้ย่ำว่าบ่อน้ำที่ตนขูดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พินเป็นกรรม”^๓ แต่ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่เจตนาเช่น เผลอเดินไปเหยียบเอาสัตว์เล็กๆ ที่อยู่ใต้ดินบาดเจ็บหรือตาย โดยมีได้มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์นั้น ก็ไม่จัดว่าเป็นกรรม พระอรหันต์แม้เป็นผู้หมดกิเลสแล้ว แต่ยังมีกรกระทำ ที่ไม่ประกอบด้วยกิเลส ตัณหาการกระทำก็จัดเป็นกิริยา กิริยาไม่มีเจตนา ผลที่เกิดขึ้นก็เรียกเพียงปฏิกิริยา ส่วนการกระทำกรรมที่ประกอบด้วยเจตนา นั้น ผลเกิดขึ้นเรียกว่าผลกรรม หรือวิบาก ถ้าเรียกให้ถูกต้องก็คือวิบากของกรรม รวมความว่า กิริยาให้ผลเป็นปฏิกิริยา กรรมให้ผลเป็นวิบาก^๔

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงกล่าวได้ว่า กฎแห่งกรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือความตั้งใจ ส่วนความหมายของกฎแห่งกรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของสังขธรรม คือหลักความจริงตามธรรมชาติที่ว่า สิ่งทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ วัตถุ ทั้งที่เป็นรูปธรรมมองเห็นได้ สัมผัสได้ หรือเป็นนามธรรม เช่นเรื่องของจิตใจ อันเป็นธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น (สังขตธรรม) สรรพสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้ เป็นการมองด้วยสายตาของมนุษย์ เรียกว่า “กฎธรรมชาติ” เรียกในภาษาบาลีว่า “นิยาม” แปลว่ากำหนดอันแน่นอน แนวทางหรือวิธีอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน กรรม ก็จัดว่าเป็นกฎอย่างหนึ่ง เรามักจะเรียกว่า “กฎแห่งกรรม” หากเรียกเป็นวิชาการก็เรียกว่า “กรรมนิยาม” กรรมนิยามแปลว่ากฎแห่งกรรม เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ ตามหลักพระพุทธศาสนา พระอรหันตศาจารย์ได้แสดงกฎธรรมชาติหรือนิยามไว้ ๕ ประการ ซึ่งกฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยามก็เป็นนิยามหนึ่งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ ของธรรมชาติแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ในนิยาม ๕ คือ

^๒ อัง. ญก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, กฎแห่งกรรมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๗.

อุคฺคินิยาม กุฏฺฐธรรมาชาติฟ้าอากาศ ฤคฺคกาลต่างๆ อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ โดยมุ่งเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิจน เช่น ฝนตกฟ้าร้อง อากาศร้อน หนาว ดอกไม้ใบไม้บางชนิดกลางวันบานกลางคืนหุบ หรือการที่สรรพสิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อยลงไป เป็นต้น

พีชานิยาม กุฏฺฐธรรมาชาติเกี่ยวกับการสืบพืชพันธุ์หรือที่เรียกว่าพันธุกรรม เช่นหลักความจริงที่ว่า พืชชนิดใดก็ให้ผลชนิดนั้น ปลุกมะนาวก็เกิดเป็นต้นมะนาว ปลุกมะม่วงก็เป็นต้นมะม่วง ปลุกพืชชนิดใดก็ออกผล ออกต้น เป็นพืชชนิดนั้น

จิตคินิยาม กุฏฺฐธรรมาชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่อมีสิ่งเร้า (อารมณ์) มากระทบประสาท จะเกิดการรับรู้ขึ้น คือจิตออกมารับอารมณ์ จิตจะทำงานอย่างไร และดำเนินไปเป็นขั้นตอนเช่นไร ตามกฎแห่งการทำงานของจิต

กรรมนิยาม กุฏฺฐธรรมาชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ อันเป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล ได้แก่กระบวนการก่อการกระทำ หรือเรียกให้ชัดเจนไปว่า กระบวนการแห่งเจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ และการให้ผลของการกระทำ หรือผลที่สืบเนื่องจากการกระทำอันสมพร้อมสอดคล้องกันเช่น ทำกรรมดีย่อมมีผลดี ทำกรรมชั่วย่อมมีผลชั่ว หรือที่เรียกกันติดปากทั่วไปว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

ธรรมนิยาม กุฏฺฐธรรมาชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย อันเป็นกำหนดแห่งธรรมดา หรือความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดาเช่น สิ่งทั้งหลายเมื่อมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วย่อมดับไปเป็นธรรมดา^๕

จากการที่ได้กล่าวถึงนิยามทั้ง ๕ ข้างต้นจะเห็นได้ว่า กรรมนิยามคือกฎแห่งกรรม เพราะเป็นความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาตินี้เป็นสังขธรรมที่มีอยู่ในตัวมันเอง มีเพียงพระพุทธรองค์เท่านั้นที่ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผยแสดงให้ทราบ กรรมนิยามจึงเป็นหนึ่งในเรื่อง “อจินไตย” คือเป็นเรื่องที่วิสัยของปุถุชนไม่สามารถพิสุจน์ กล่าวถึง ให้ปรากฏชัดเจนได้ ดังนั้น การเข้าใจเรื่อง กรรมนิยามในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรมจึงไม่สามารถพิสุจน์ได้ด้วยการใช้ประสบการณ์ หรือเหตุผลใดๆ มารองรับได้ เพราะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสบการณ์ทั่วไปของมนุษย์ หรือที่เรียกว่าเหนือสมมุติบัญญัติ เป็นเรื่องของปรมัตถ์บัญญัติ สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมคือสังขารและวิสังขารทั้งปวง ไม่ใช่ตัวตน (ไม่เป็นอัตตา) หลักธรรมนี้เรียกว่าสามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์พระพุทธรเจ้าจะอุบัติขึ้นมาในโลกนี้หรือไม่ หลักธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ก็มิได้อยู่แล้วเป็นธรรมดาพระพุทธรเจ้าเพียงแต่ทรงค้นพบ แล้วนำมาเปิดเผย แสดงแก่เวไนยสัตว์เท่านั้น^๖

^๕ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

จะเห็นได้ว่าธรรมเนียมมีความหมายครอบคลุมกฎธรรมชาติหมดทั้ง ๕ ข้อ หรือกฎทั้ง ๔ ข้อย่อรวมลงในธรรมเนียมทั้งหมด พูดย่างๆ ว่าจำแนกออกไปจากธรรมเนียมนั่นเอง ในบรรดากฎธรรมชาติทั้งหลายที่กล่าวมาแล้ว มีธรรมเนียม หรือกฎแห่งกรรมรวมอยู่ข้อหนึ่งด้วย หากมองในแง่ของมนุษย์ ธรรมเนียมจะเป็นกฎสำคัญที่สุด เพราะเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง มนุษย์เป็นผู้สรรสร้างปรุงแต่งกรรม และกรรมก็เป็นเครื่องปรุงแต่งวิถีชีวิตของมนุษย์ หากจำแนกประเภทของนิยมทั้งหมดออกไปเป็นเขตแดน จะเห็นได้ชัดเจนว่า ธรรมเนียมเป็นเขตแดนของมนุษย์ ส่วนนิยมข้ออื่นๆ ทั้งหมดเป็นเขตแดนของธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ก็เกิดจากธรรมชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ว่ามนุษย์ก็มีลักษณะพิเศษส่วนหนึ่งที่เป็นของตนเอง นั่นคือธรรมเนียม ซึ่งมนุษย์ได้ประดิษฐ์สิ่งต่างๆ รวมทั้งสร้างสังคมของตนขึ้นเองประดุจเป็น โลกหนึ่งต่างหากจากโลกของธรรมชาติ และในเขตแดนแห่งธรรมเนียมนี้ สารที่แท้จริงของกรรมก็คือ “เจตนา” หรือเจตจำนง ดังนั้น ธรรมเนียมจึงเป็นกฎที่ครอบคลุมโลกแห่งเจตจำนง หรือโลกแห่งความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ทั้งหมด รวมทั้งความคิดปรุงแต่งในการทำด้วย ไม่ว่ามนุษย์จะไปเกี่ยวข้องกับนิยมอื่นหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมีธรรมเนียมเป็นกฎยืนพื้นโดยตลอด

จากที่กล่าวถึงกฎแห่งกรรมมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสัจธรรมความจริงสูงสุด ซึ่งมีเพียงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียวที่ทรงค้นพบสัจธรรมความจริงแล้วทรงนำมาแสดงเปิดเผยให้แก่เวไนยสัตว์ กฎแห่งกรรมจึงเป็นกฎที่ไม่มีผู้ใดสามารถตัด หรือแก้ไขได้ ตัวของผู้กระทำเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้นด้วยตนเอง ซึ่งกฎแห่งกรรมนั้นยังให้ผลที่ช้าเร็วแตกต่างกัน ซึ่งประการสำคัญที่สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีก็คือ เจตนาหรือความตั้งใจของผู้กระทำเป็นเหตุผลประการสำคัญว่าจะให้ผลแก่ตัวเขาอย่างไร กรรมบางอย่างให้ผลทันทีทันใด บางอย่างก็ให้ผลที่ยาวนานออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ด้วย การตัดสินใจอะไรเป็นกรรมจึงต้องพิจารณาปัจจัยแวดล้อมอื่นพร้อมกันไปด้วยที่เรียกว่า “นิยม ๕”

สรุปว่า กฎแห่งกรรม หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กฎแห่งกรรม หมายถึงกระบวนการให้ผลของกรรมกระทำหรือ ผลที่เกิดจากการกระทำ ดังนั้น กฎแห่งกรรมจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะเมื่อมีการกระทำคือกรรม ย่อมมีผลแห่งการกระทำด้วย

๒.๑.๒ ความสำคัญของกฎแห่งกรรม

ธรรมเนียมเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง เจตนาหรือเจตจำนงของมนุษย์จึงเป็นตัวปรุงแต่งสร้างสรรค์ชีวิตและบุคลิกภาพของตัวมนุษย์เอง เป็นเครื่องกำหนดการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ และเป็นเครื่องกำหนดชี้แนวทางของสังคม พร้อมๆ กับที่มนุษย์ปฏิบัติต่อสิ่งอื่น จนเกิดเป็นคำกล่าวที่ว่า มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติ หรือบังคับควบคุมธรรมชาติได้ ทั้งนี้ก็ด้วยอาศัยกรรมนิยามนั่นเอง ด้วยผลอันเกิดจากทั้งการสร้างสรรค์และทำลาย ที่ก้าวเข้าไปเกี่ยวข้องกับนิยมอื่นๆ

เพื่อบังคับควบคุม และปรุ้งแต่งโลกของธรรมชาติดังกล่าวมาข้างต้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้สอนเน้นถึงความสำคัญของกรรมเป็นอย่างมาก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับ วาเสฏฐมานพ ผู้เป็นพราหมณ์ ที่ว่าด้วยเรื่องของกรรมว่า “กมฺมุณา วคฺคตี โลโก” แปลว่า โลกเป็นไปตามกรรม หรือโลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม” กรรมจึงเป็นหลักธรรมศาสนอนันสำคัญยิ่งประการหนึ่งของพระพุทธศาสนา เนื่องจากนิยามหรือกฎธรรมชาตินั้น มีอยู่ถึง ๕ กฎ กรรมนิยามเป็นเพียงหนึ่งใน ๕ กฎ เท่านั้น ดังนั้นหากยึดถือมันอยู่เพียงว่า สิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปเพราะกรรม ก็อาจจะไม่ถูกต้องนักเพราะสิ่งที่เกิดขึ้น แม้จะเป็นปรากฏการณ์อย่างเดียวกัน แต่ก็อาจจะเกิดมาจากเหตุคนละอย่างกัน ดังนั้นในการพิจารณาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ควรนำเอานิยามทั้ง ๕ มาเป็นเครื่องวัดวินิจฉัยว่าเกิดจากสาเหตุอะไร ควรจะอยู่ในนิยามไหน มิใช่ตัดสินว่าเป็นเพราะกรรมทั้งสิ้น การตัดสินว่าอย่างไรเป็นกรรมดีหรือไม่ดีจึงต้องพิจารณาถึงปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ เพื่อเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน โดยไม่ได้ยึดว่ากรรมนั้นหมายถึงกรรมที่ไม่ดีเพียงประการเดียว เพราะความหมายที่แท้จริงของคำว่า “กรรม” เป็นคำกลางไม่ดีไม่ชั่ว แต่เมื่อไหร่ก็ตามหากบุคคลกระทำ(กรรม) ฝ่ายไม่ดีทั้งทางกาย วาจา หรือใจที่เป็นไปในฝ่ายอกุศล เมื่อนั้นการกระทำนั้นเชื่อว่าเป็นการกระทำฝ่ายไม่ดี หรือชั่ว จึงเรียกว่าเป็นกรรมฝ่ายอกุศล ซึ่งตรงกับกรรมฝ่ายกุศลที่เป็นการกระทำด้านฝ่ายดี

คำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำกลาง ที่ไม่ดีหรือชั่วในตัวเอง หากแต่เมื่อไหร่ที่ปรากฏให้ออกมาจะเป็นการแสดงให้เห็นได้อย่างแจ่มชัดว่าเป็น กรรมดีหรือไม่อย่างไร ซึ่งคำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำที่แตกต่างไปจากความเข้าใจดั้งเดิมของคนทั่วไปที่เข้าใจว่าคำว่า “กฎแห่งกรรม” คือว่าชั่วหรือเลวร้ายไปทั้งหมด แท้ที่จริงแล้ว คำว่า “กฎแห่งกรรม” นั้นเป็นเพียงชื่อ เป็นคำกลางๆ ไม่ปรากฏว่าดีหรือชั่วอย่างไร

๒.๒ ประเภทของกรรม

จำแนกกรรมออกไปเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

๒.๒.๑ จำแนกตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ อันเป็นการจำแนกตามคุณภาพ มี ๒ ประการ คือ ก. อกุศลกรรม (Bad Deed) คือกรรมหรือการกระทำที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล (รากเหง้าหรือต้นเหตุของความชั่ว) ซึ่งมี ๓ ประการ ได้แก่

- โลภะ ความอยากได้
- โทสะ ความคิดประทุษร้าย

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๕๕๐.

- โมหะ ความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริง อวิชชา

ข. กุศลกรรม (Good Deed) คือกรรมหรือการกระทำที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดีฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ เป็นการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล (รากเหง้าหรือต้นตอของความดี) ซึ่งมี ๓ ประการ ได้แก่ อโลภะ ความไม่โลภ เป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ โลภะ ได้แก่ จาคะ การ ให้ปัน การเสียสละ สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ คือการสละกิเลส อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย เป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์โทสะ ได้แก่ เมตตา มีความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข แผ่ไมตรีจิตให้ อโมหะ ความไม่หลง เป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความหลง ได้แก่ ปัญญา ความรู้จริง

๒.๒.๒ จำแนกตามทางที่แสดงออกของกรรม คือจำแนกตามทวารที่ทำการกรรม มี ๓ ทาง คือ

ก. กายกรรม (Bodily action) กรรมทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย

ข. วจีกรรม (Verbal action) กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา

ค. มโนกรรม (Mental action) กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ

จากที่กล่าวถึงการจำแนกกรรมข้างต้นมาอาจสรุปได้ว่า มีกรรมรวมทั้งหมด ๖ ประการ จัดเป็น ๒ ฝ่าย คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม ทั้ง ๓ นี้จัดเป็นฝ่ายอกุศล (๔) กายกรรม (๕) วจีกรรม และ (๖) มโนกรรม อีก ๓ ข้อนี้ จัดเป็นฝ่ายกุศล ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเรื่องกรรม ๖ ประการนี้ว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมฝ่ายอกุศล เป็นคนพาล ต้องตกนรก เหมือนกับถูกนาไปฝังไว้ ส่วนผู้ที่ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมฝ่ายกุศล เป็นบัณฑิต ต้องได้ขึ้นสวรรค์ เหมือนกับเชิญไปดำรงไว้”^๔

ในกรรมทั้ง ๒ ฝ่าย มโนกรรมพระพุทธองค์จัดว่า เป็นกรรมสำคัญที่สุด มีผลรุนแรงกว้างขวางที่สุด ดังที่ตรัสกับนิครนถ์ ชื่อทิมตปัสสีว่า^๕ “ดูกรทิม ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการที่จำแนกออกแล้วเป็นส่วนละอย่างต่างกันเหล่านี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม เราจะบัญญัติกายกรรม วจีกรรม ว่ามีโทษมากเหนือมโนกรรม หามิได้” เหตุที่มโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะคนต้องคิดก่อนแล้วจึงจะแสดงออกทางวาจา ดังนั้นกายกรรมและวจีกรรม จึงออกมาจากมโนกรรมนั่นเอง ที่ว่ามีผลรุนแรงกว้างขวางที่สุดก็เพราะว่า มโนกรรมนั้น รวมไปถึงความคิด ความเห็น ความเชื่อ ทฤษฎีและค่านิยมต่างๆ ที่เรียกว่า “ทิฏฐิ” ทิฏฐินี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคล ตลอดจนความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติ

^๔ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๒๒-๑๒๓, ๕๘๖/๓๕๘.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๕๔.

ของสังคัมทั้งหมด เมื่อมีความคิด ความเห็น ความเชื่อหรือความนิยมอย่างไร ก็จะกระทำการไปตามความคิด ความเชื่อและความนิยมอย่างนั้น ถ้าเป็นสัมมาทิฐิ การคิด การพูด และการกระทำก็จะไปในทางที่ตรงถูกต้อง แต่ถ้าเป็นมิฉนทาทิฐิ การคิด การพูดและการกระทำต่างๆ ก็จะดำเนินไปในทางที่ผิด เป็นมิฉนทาไปด้วย

๒.๒.๓ จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับการให้ผล คือการจำแนกกรรมตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบาก จัดเป็น ๔ อย่าง ในเรื่องนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ ดังนี้^{๑๐}

๒.๒.๓.๑ กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ กายสังขาร วีสังขาร และมนโสังขาร ที่มีการเบียดเบียนตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมศุมิจฉาจาร มุสาวาท และดื่มสุราเมรัย

๒.๒.๓.๒ กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร วีสังขาร และมนโสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน ตัวอย่างคือ การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๒.๒.๓.๓ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ กายสังขาร วีสังขาร และมนโสังขารที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ต่างๆ ไป

๒.๒.๓.๔ กรรมไม่มีดำไม่มีขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้ง ๓ อย่างข้างต้น หรือว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมีองค์ ๘^{๑๑}

กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้พระพุทธรเจ้าทรงแสดงความหมายไว้ว่าโดยปริยายต่างๆ หลายนัยด้วยกัน มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง^{๑๒}

๒.๒.๔ กรรม ๑๒ คือกรรมประเภทต่างๆ พร้อมทั้งหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมเหล่านั้น มี ๑๒ ประการ หรือเรียกว่า กรรมสี่ ๓ หมวด ด้วยจัดแบ่งออกเป็น ๓ หมวด แต่ละหมวดมี ๔ ประเภทด้วยกัน กรรม ๑๒ หรือกรรม ๔ ๓ หมวดนี้ มิได้มีในพระไตรปิฎกเช่นนี้โดยตรง แต่พระอรรถกถาจารย์ในสมัยต่อมา เช่น พระพุทธรโฆษาจารย์ เป็นต้น ได้รวบรวมมาจัดเรียงเป็นแบบไว้ในภายหลัง^{๑๓} ซึ่งความหมายตามที่ทาแสดงไว้ในอรรถกถาและฎีกาทิ้งหลาย ดังนี้

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕/๒๕๑.

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๒๐.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๘.

หมวดที่ ๑ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล (ว่าโดยปากกาล)

๑) ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้ ไม่ว่าจะเป็นครมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ที่กระทำในขณะที่แห่งขวนจิตดวงแรกในบรรดาขวนจิตทั้ง ๗ แห่ง ขวนวิธินึงๆ ด้วยเป็นผลเฉพาะในชาตินี้เท่านั้น เพราะไม่ได้การเสพคุณผลจึงเล็กน้อย ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ ก็กลายเป็นอโหสิกรรม ไม่มีผลในชาติต่อไปอีก ท่านอรรถกถาจารย์ได้เปรียบไว้ว่า เหมือนนายพรานมองเห็นเนื้อแล้วหยิบลูกศรยิงไปทันที ถ้าถูกเนื้อก็จะล้มลงที่นั่น แต่ถ้าพลาดเนื้อก็รอดไปเลย

๒) อุปัชชเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในภพหน้า คือในภพที่ถัดไปจากภพนี้ ไม่ว่าจะเป็นครมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ที่กระทำในขณะที่แห่งขวนจิตดวงสุดท้ายในบรรดาขวนจิตทั้ง ๗ แห่ง ขวนวิธินึงๆ เป็นขวนเจตนาที่ ๗ อันเป็นเจตนาสุดท้ายของขวนวิธิตัวให้สำเร็จความประสงค์ และได้ความเสพคุณจากขวนเจตนาที่ก่อนๆ มาแล้ว แต่ในเวลาเดียวกัน ก็มีกำลังจำกัด เพราะเป็นขวนจิตที่กำลังสิ้นสุดขวนวิธิตัวนี้จึงให้ผลเฉพาะในชาติที่ถัดจากชาตินี้ไปเท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาติหน้า ก็กลายเป็นอโหสิกรรม

๓) อปรายเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในภพต่อไปจากภพหน้า ได้แก่กรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ที่กระทำในขณะที่แห่งขวนจิตทั้ง ๕ คือในระหว่างขวนจิตที่ ๒-๖ แห่งขวนวิธินึงๆ เป็นขวนเจตนาที่ ๒ ถึง ๖ กรรมนี้จะให้ผลเมื่อเลยจากภพหน้าไปแล้ว และให้ผลได้เรื่อยไปในอนาคต คือได้โอกาสเมื่อใด ก็ให้ผลเมื่อนั้น ไม่เป็นอโหสิกรรม トラบเท่าที่ยังอยู่ในสังสารวัฏ ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนสุนัขไล่เนื้อ ตามทันเมื่อใดก็กัดเอาเมื่อนั้น

๔) อโหสิกรรม กรรมเล็กให้ผล ได้แก่กรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม เมื่อไม่มีโอกาสที่จะให้ผล ในเวลาที่จะเกิดผลได้ ครั้นเมื่อผ่านล่วงพ้นเวลานั้นไปแล้ว ก็จะไม่ให้ผลอีกต่อไป ในวิสุทธิมรรคกล่าวว่า “อันอโหสิกรรมย่อมเป็นด้วยอำนาจติดะ (คือไม่มีผลทั้ง ๓ กาล ดังกล่าวในบาลี) นี้ว่า “วิบากของกรรมไม่ได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักไม่มี วิบากของกรรมไม่มีอยู่”^{๑๔}

หมวดที่ ๒ จำแนกตามหน้าที่ (ว่าโดยกิจ)

๑) ชนกกรรม กรรมที่นำไปให้เกิด หรือกรรมแต่งให้เกิด ได้แก่กรรม คือเจตนาดีหรือชั่วก็ตาม ที่เป็นตัวทำให้เกิดขั้นที่เป็นวิบาก ทั้งในขณะที่ปฏิสนธิ และในเวลาที่ยังดำเนินต่อไปจากปฏิสนธิกาล (ปวัตติกาล) ชนกกรรมนี้ เป็นกรรมที่ให้กำเนิดคุณบิดามารดา คือให้ผลในการปฏิสนธิ

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐-๓๑.

กรรมชื่อนี้มีความสำคัญยิ่ง เพราะจะเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดซึ่งภพและชาติของคน ทั้งนี้สุดแต่ว่าผู้ใดจะตายจิตจะปรารถนาสิ่งใด ก็จะเป็นชนกรรมนาไปปฏิบัติในภพภูมินั้น^{๙๕}

๒) อุปัตถัมภกรรม กรรมสนับสนุน หรือกรรมที่เลี้ยง ไม่สามารถจะให้วิบากเอง แต่จะเข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติม ต่อจากชนกรรม ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายกุศลหรือฝ่ายอกุศล ตอนเมื่อยังไม่มีโอกาสจะทำหน้าที่ของตน ก็รอโอกาสอยู่ ครั้นเมื่อชนกรรมทำหน้าที่เสร็จแล้ว ย่อมเลิกให้ผลเมื่อนั้นอุปัตถัมภกรรมก็จะเข้ามาทำหน้าที่ให้ผลแทนต่อไป

๓) อุปปีฬกรรม กรรมเบียดเบียน หรือกรรมบีบคั้น จะคอยขัดคอ เบียดเบียนหรือบีบคั้น กรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนให้เพลาลง หรือเสียหายไปบ้างแต่ไม่นานเช่น ผู้ที่ชนกรรมนาไปเกิดในครอบครัวที่ร่ำรวย แต่ถ้าเคยฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์ ครั้นเมื่อชนกรรมหมดหน้าที่เลิกให้ผล อกุศลที่รอโอกาสอยู่ก็จะเข้ามาเบียดเบียนทันที โดยอาจจะเป็นคนมีสุขภาพไม่ดี โรคร้ายเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา กรรมเบียดเบียนนี้ ยังเบียดเบียนทั้งความชั่วด้วย เช่น ผู้ที่เกิดมาสุขภาพไม่ดี มีโรคร้ายเบียดเบียน แต่เคยทำกุศลสะสมไว้ ครั้นเมื่อชนกรรมหมดหน้าที่เลิกให้ผล กรรมเบียดเบียนก็จะเข้ามาทำหน้าที่แทนต่อไป ทำให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บได้

๔) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน เป็นกรรมที่ให้ผลรุนแรง จะเข้าตัดรอน ขจัด หรือทำลายกรรมอื่นที่ให้ผลอยู่ก่อนแล้ว หมดอำนาจลงไปได้ แล้วกรรมตัดรอนนี้ก็จะเข้ามาแทนที่ต่อไป กรรมตัดรอนนี้มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว เช่น^{๙๖} เกิดมาเป็นมหาเศรษฐี มีความสุขสบายอยู่บนกองเงินกองทองได้ไม่นานก็ถูกฆ่าตาม จัดเป็นกรรมตัดรอนฝ่ายชั่ว เกิดมาคอยอยากยกจน แต่มีลาภใหญ่ได้ เป็นเศรษฐีมั่งมีเงินทองขึ้นมา จัดเป็นกรรมตัดรอนฝ่ายดี

หมวดที่ ๓ จำแนกตามความหนัก-เบาของการให้ผล (ว่าโดยปากทานปริยาย) คือ จำแนกตามลำดับความแรงในการให้ผล

๑) ครุกรรม (ครุกรรม) กรรมหนัก ได้แก่กรรมที่มีผลแรงมาก ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ย่อมจะให้ผลก่อนและครอบงำกรรมอื่นๆ เสียทั้งหมด เปรียบประดุจหัวน้ำใหญ่ที่ไหลบ่ามาท่วม น้ำน้อย หรือประดุจคนยืนอยู่บนที่สูง แล้วเอาวัตถุต่างๆ ทิ้งลงมา อย่างไหนหนักที่สุด อย่างนั้นย่อมตกลงถึงพื้นก่อน กรรมหนักฝ่ายกุศล หรือฝ่ายดี ได้แก่ ผู้ที่ได้มานสมาบัติ (สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ + อรูปฌาน ๔) ย่อมพ้นจากอบายภูมิ ๔ แม้จะมีกรรมชั่วใดๆ ที่เคยกระทำไว้ก่อนก็ตาม ย่อมหมดอำนาจลง และหากฉานไม่เสื่อมและจิตในขณะที่อยู่ฉาน ย่อมจะไปเกิดในพรหมโลก อกุศลใดๆ ก็ไม่มีอำนาจมาขัดขวางได้ กรรมหนักฝ่ายอกุศล หรือฝ่ายชั่ว ได้แก่ อนันตริยกรรม คือฆ่ามารดา

^{๙๕} พุทธมามิกา (นามแฝง), กรรมและผลแห่งกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

บิดา หม่าพระอรหันต์ ประทูลร่ายพระพุทธรเจ้าแม่เพียงหื้อพระโลหิต ทำสงฆ์ให้แตกกันที่เรียกว่า สังฆเภท ผู้ใดกระทำแม่เพียงประการหนึ่งประการใด แม้จะเป็นผู้มีฉานสมาบัติอยู่ก่อน ก็จะเสื่อมจากฉานสมาบัติทันที ผู้ที่ยังไม่ได้ฉานสมาบัติ ก็ไม่สามารถจะยังฉานสมาบัติและโลกุตตรมรรคผลในชาตินั้นให้เกิดขึ้นได้ และเป็นคนต้องห้ามบรรพชาอุปสมบทไม่ได้ ผู้ทำกรรมหนักฝ่ายอกุศลนี้เมื่อสิ้นชีวิตลง ในภพแรกย่อมจะไปสู่มหานรกทันที ไม่มีกุศลใดจะมาช่วยได้ คุรุกรรม จึงเป็นกรรมที่มีอิทธิพลสูงสุด ในการสร้างภพสร้างชาติใหม่

๒) พหุกรรม หรืออาฉินกรรม เป็นกรรมที่ได้กระทำสะสมไว้เสมอๆ ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล โดยสั่งสมไว้จนเคยชินเป็นนิสัย กรรมไหนทำบ่อยตามากจนเคยชินกว่า ก็มีกำลังกว่าและให้ผลก่อน เช่น กรรมสะสมฝ่ายกุศล ได้แก่ การทำบุญรักษาศีล เจริญภาวนา การให้ทาน และทำความดีทั้งหลาย แม้จะทำทีละเล็กละน้อย แต่หากทำอยู่เสมอๆ นานเข้าพลังกุศลก็จะพอกพูนมากขึ้น ดูดเกี่ยวกับการฝากเงินออมทรัพย์ กรรมสะสมฝ่ายอกุศล ได้แก่ การทำชั่วทั้งปวง แม้จะทำเล็กละน้อยๆ แต่เมื่อทำบ่อยๆ นานเข้าพลังของอกุศลก็จะพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ เช่นกัน กรรมสะสมนี้จะให้ผลเมื่อไม่มีคุรุกรรม และมีอิทธิพลรองลงไปจากชนกกรรมหรือ อาสันนกรรม แต่หากมี คุรุกรรม กรรมสะสมนี้จะมีอิทธิพลเป็นอันดับที่ ๓

๓) อาสันนกรรม กรรมเมื่อใกล้ตาย คือกรรมที่กระทำหรือระลึกได้ในเวลาใกล้ตาย มีอิทธิพลในการสร้างภพสร้างชาติใหม่เป็นอันดับที่ ๒ รองลงมาจากคุรุกรรมและให้ผลก่อน อาฉินกรรม กรรมเมื่อใกล้ตายนี้มีอิทธิพลในการสร้างภพสร้างชาติใหม่ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วสุดแต่ว่าจิตจะปรารถนาลึกลับ หากจิตปรารถนาในสิ่งที่เป็นกุศล แม้จะทำอกุศลอยู่เป็นนิจก็ตามแต่ อาสันนกรรมก็จะทำหน้าที่เป็นชนกกรรมนำไปสู่ภพภูมิที่ดีก่อน ส่วนอกุศลก็จะรอโอกาสอยู่ เมื่ออาสันนกรรม หหมดหน้าที่แล้ว ก็จะเข้ามาทำหน้าที่ให้ผลต่อไป สำหรับอาสันนกรรมฝ่ายอกุศลก็เช่นเดียวกัน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อุปมาเรื่องของอาสันนกรรมไว้ดังนี้^{๑๓} “เปรียบเหมือนโคแอ๊ดอยู่ในคอก พอนายโคบาลเปิดประตูออก โคโคอยู่ริมประตูคอกแม้เป็นโคแก่อ่อนแอ ก็ออกไปได้ก่อน”

๔) กตัตตกรรม หรือกตัตตวาปนกรรมกรรมสักว่าทำกรรมที่เป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม สักแต่ว่าทำ คือไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นอย่างนั้นโดยตรง หรือมีเจตนาอ่อนไม่ชัดเจน ย่อมให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่น ท่านเปรียบเสมือนคนบ้ายิงลูกศร ย่อมไม่มีความหมายจะให้ถูกใคร ทำไปโดยไม่ตั้งใจชัดเจน^{๑๔} กตัตตกรรมเป็นกรรมที่เบา มีอิทธิพลในการให้ผลน้อยที่สุด เมื่อไม่มีกรรมทั้ง ๓ ข้อข้างต้น หรือกรรมอื่นๆ ให้ผลหมดแล้ว กรรมนี้จึงจะให้ผล

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๒๐.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓.

จากความหมายของกรรมประเภทต่างๆ ผู้วิจัยเห็นว่า กรรมแต่ละประเภทส่งผลที่แตกต่างกันออกไปกรรมบางอย่างให้ผลในปัจจุบัน บางอย่างรอให้ผลเมื่อมีเหตุปัจจัยที่เพียงพอ แต่อย่างไรก็ตามวิธีการแก้กรรมที่ไม่ให้ส่งผลนั้นเป็นไปได้ แต่อาจจะสามารถทำให้กรรมนั้นส่งผลที่ยาวนานออกไปได้เท่านั้น เช่นการอุปมาเปรียบด้วยการที่นำเอาเกลือใส่ลงในแก้วน้ำ กับการที่นำเอาเกลือใส่ลงในตุ่มในปริมาณที่เท่ากัน อาจจะให้รสเค็มของน้ำที่แตกต่างกันแต่เกลือที่ใส่ลงไปนั้นก็ยังคงเจือปนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น กรรมที่บุคคลได้กระทำลงไปแล้วก็ยอมให้ผลแต่ขึ้นอยู่กับเจตนา และกรรมที่กระทำลงไปนั้นเป็นกรรมชนิดใด หนักหรือเบา แต่ห้ามไม่ให้ส่งผลนั้นเป็นไปได้

๒.๓ กฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎก

ในอุพกัมมวิภังคสูตรที่ว่าด้วยกฎแห่งกรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สุภมาณฑ โทเทยบุตรว่า “สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีต”^{๑๕} และมีพุทธพจน์ที่ว่าด้วยผลแห่งกรรมอีกหลายแห่งในพระไตรปิฎก ดังนี้ “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำดี ย่อมได้ดี ผู้ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”^{๑๖} “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีหน้าซุ้มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี”^{๑๗} และ “บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง เสวยผลแห่งกรรมใดด้วยหัวใจเข้มแข็งเบิกบาน กรรมนั้นทำแล้วเป็นการดี บุคคลรู้กรรมใดว่าเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบลงมือกระทำกรรมนั้นเทียว”^{๑๘} กฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาจึงเป็นกรรมที่เมื่อบุคคลกระทำลงไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ดีหรือชั่วก็ตาม บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำนั้นแต่เพียงผู้เดียว ไม่ว่าจะเป็นการกระทำด้วยทางใดก็ตาม ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “บุคคลทำกรรมใดด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละเป็นของๆ เขาและเขาย่อมพาเอากรรมนั้นไป หนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตนฉะนั้น บุคคลควรทากรรมดี สังสมสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ภายในหน้า กรรมดีทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”^{๑๙} ดังนั้นกรรมไม่ว่าจะเป็นความดีหรือชั่วบุคคลที่กระทำยอมเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสแนะนำแก่บุคคลผู้ที่ปรารถนา

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๘๑/๓๒๓.

^{๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๐๓/๓๖๖-๓๗๓.

^{๑๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๐.

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๘๑/๘๓.

^{๑๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๒/๑๓๐.

ความสุข หรือความสวัสดิแห่งชีวิตนี้ ไว้ว่า “ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทออยู่ซึ่งกรรมชั่ว ถึงแม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ได้เลย”^{๒๔} ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือชั่วบุคคลจะต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้นด้วยตนเอง ไม่สามารถหลบหนีไปจากกรรมนั้นได้ กรรมจึงมีสาเหตุแห่งการกระทำ ๓ ประการคือ ในนิทานสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ว่าด้วยเหตุเกิดของกรรม และที่ที่กรรมให้ผล ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการเป็นไฉน? ได้แก่ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ เป็นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลาย” กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดแต่โลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด...กรรมที่ถูกโทสะครอบงำ เกิดแต่โทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิด...กรรมที่ถูกโมหะครอบงำ เกิดแต่โมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่อรรถภาพของเขาบังเกิด, กรรมนั้นให้ผล ณ ที่ใด เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้น ณ ที่นั้น ในปัจจุบัน (ทิฐฐธรรม เวทนิยกรรม) หรือในที่ที่เกิด (อุปชฺเซ วา) หรือในลำดับต่อๆ ไป (อปปริยายเวทนิย กรรม)^{๒๕} กรรมจึงเป็นการกระทำของบุคคล ซึ่งไม่เกี่ยวกับกำเนิด หรือชนชาติ หรือวรรณะใด หากแต่เป็นการกระทำที่เกิดแต่ตัวของบุคคลแต่ละคน ในวสสสูตรที่ ๗ ว่าด้วยคนถ้อย ๒๐ จาพวก ตอนหนึ่งตรัสแก่พราหมณ์ว่า “บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม”^{๒๖} ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้น “กรรม” ไม่ใช่ลิขิตของสวรรค์หรือพระเจ้า เป็นเจ้าดลบันดาล หากแต่เป็นการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น ทำดีมนุษย์ก็เป็นผู้รับผลแห่งการกระทำนั้น หากทำไม่ดีตัวของเขาก็ย่อมเป็นผู้ที่จะต้องรับผลแห่งการกระทำนั้นเช่นเดียวกัน ผู้อื่นหรือ ใครก็ย่อมไม่สามารถช่วยเหลือหรือแทรกแซงกฎแห่งกรรม หรือกรรมนี้ได้

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีลักษณะเป็น “กรรมวาที” คือสอนในเรื่องของกรรม กฎแห่งกรรมอันเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่แต่เดิม พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม กฎอันนี้ก็มีอยู่แล้ว แต่ไม่มีใครชี้แจงแสดงให้เห็นได้ชัดเท่าพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาชี้แจงแสดงบอกให้ผู้อื่นได้ทราบถึงกฎธรรมชาติอันนี้ ไม่ใช่ว่ามีใครเป็นผู้ดลบันดาล หรือพระเจ้าองค์ใดเป็นผู้สร้างขึ้น นอกจากคำสอนในเรื่องผลของกรรมจากการกระทำ (กรรม) ในปัจจุบันแล้วยังมีผลของกรรมที่ได้รับอยู่ในปัจจุบัน อันสืบเนื่องมาจากกรรมในอดีตชาติด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของ สุภมาณพ โตทยบุตร ที่ทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ๗ คู่ รวมเป็น ๑๔ ข้อ ดังนี้^{๒๗}

^{๒๔} พุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๑๓๐.

^{๒๕} อจ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๓๓/๑๖๐.

^{๒๖} พุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๒๒.

^{๒๗} ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๘๒-๕๘๕/๓๒๓-๓๒๘.

คู่ที่ ๑ ทำไมคนบางคนเกิดมาอายุสั้น บางคนอายุยืน ?

คู่ที่ ๒ ทำไมคนบางคนมีโรคภัยไข้เจ็บมาก บางคนไม่ค่อยมีโรคภัยไข้เจ็บ ?

คู่ที่ ๓ ทำไมคนบางคนรูปไม่สวย ผิวพรรณทราม แต่บางคนเกิดมามีรูปสวย ?

คู่ที่ ๔ ทำไมคนบางคนมีศักดิ์ต่ำ หรือ ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ แต่บางคนเกิดมามีศักดิ์สูง มียศตำแหน่งสูง ?

คู่ที่ ๕ ทำไมคนบางคนยากจน บางคนร่ำรวย ?

คู่ที่ ๖ ทำไมคนบางคนเกิดในสกุลต่ำ บางคนเกิดในสกุลสูง ?

คู่ที่ ๗ ทำไมคนบางคนเกิดมาโง่ บางคนเกิดมาฉลาด ?

สรุปคำตอบที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบสุกมาณพ โตทยยบุตร ตามที่ปรากฏอยู่ใน จูฬกัมมวิภังคสูตร ได้ดังต่อไปนี้

คู่ที่ ๑ บางคนเกิดมามีอายุสั้น เพราะในอดีตชาติฆ่าสัตว์ ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงกรรมนั้น เมื่อตายไปจะตกนรก อบายภูมิ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นคนมีอายุสั้น บางคนอายุยืน เพราะในอดีตชาติ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต คือไม่ฆ่าสัตว์ เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีอายุยืน

คู่ที่ ๒ บางคนเกิดมามีโรคภัยไข้เจ็บมาก เพราะในอดีตชาติ ชอบเบียดเบียนสัตว์ กักขัง ทำร้ายทรมานให้เดือดร้อนเจ็บป่วย กรรมนั้นเมื่อตายไปจะตกนรก อบายภูมิหากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีโรครุม

คู่ที่ ๓ บางคนเกิดมารูปไม่สวย ผิวพรรณทราม เนื่องจากอดีตชาติเป็นคนขี้โกรธ พยาบาทเมื่อตายไปจะตกนรก อบายภูมิ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนไม่สวย ผิวพรรณทราม บางคนมีรูปสวย เพราะในอดีตชาติเป็นคนมีเมตตากรุณา ไม่มักโกรธ ไม่พยาบาทเมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีรูปสวย หน้าตาสวยงาม

คู่ที่ ๔ บางคนมีศักดิ์ต่ำ เป็นคนต่ำต้อย ไม่มียศ ไม่มีตำแหน่ง เนื่องจากในอดีตชาติมีใจ อิจฉาริษยาผู้อื่น ขาดความเคารพนับถือ การไหว้และบูชาของคนอื่นด้วยอิจฉาในลาภสักการะของเขา เมื่อตายไปจะตกนรก อบายภูมิ หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีศักดิ์ต่ำ บางคนมีศักดิ์สูง เพราะในอดีตชาติไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่อิจฉาในลาภสักการะของผู้อื่น เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีศักดิ์สูง

คู่ที่ ๕ บางคนเกิดมายากจน เนื่องจากอดีตชาติเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น ไม่รู้จักการให้ หรือบริจาคทาน เมื่อตายไปจะเข้าถึงอบายภูมิ ทุกคืน เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนยากจน บางคนร่ำรวย เพราะในอดีตชาติเป็นคนไม่ตระหนี่ ยินดีในการบริจาคทาน เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนร่ำรวย

คู่ที่ ๖ บางคนเกิดในสกุลต่ำ เนื่องจากในอดีตชาติเป็นคนเย่อหยิ่ง แข็งกระด้าง ไม่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ และต่อผู้ที่เคารพรอบไหว้ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา เมื่อตายไปจะเข้าถึงอบายภูมิ ทุกคติ หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในสกุลต่ำ บางคนเกิดในสกุลสูง เพราะในอดีตชาติเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เคารพนับถือ สักการบูชาคนที่ควรเคารพนับถือ ควรสักการบูชา เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในสกุลสูง

คู่ที่ ๗ บางคนเกิดมาโง่ เนื่องจากในอดีตชาติ ไม่เข้าไปไต่ถามหาความรู้ต่อผู้รู้ ผู้ประพฤดีดี สอบถามว่าสิ่งใดเป็นกุศล ไม่เป็นกุศล สิ่งใดมีโทษ ไม่มีโทษ ฯลฯ เมื่อตายไปจะเข้าถึงอบายภูมิ ทุกคติ หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนโง่ปัญญาทึบ บางคนฉลาด เพราะในอดีตชาติสนใจเข้าไปไต่ถามหาความรู้จากผู้รู้ ผู้ประพฤดีดีว่าอะไรเป็นบาป บุญ คุณโทษ ฯลฯ เป็นต้น เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีปัญญามาก

ปัญหาทั้ง ๗ คู่ ๑๔ ข้อนี้ เมื่อสุกมาพบ โตทยยุบุตร ได้ฟังแล้วก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

จากพระสูตรข้างต้นกฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎก มีความหมายและนัยยะที่บ่งชี้ให้เห็นว่ากฎแห่งกรรมนั้นไม่ว่าบุคคลใดเป็นผู้กระทำการนั้นก็ส่งผลให้แก่บุคคลนั้นพร้อมทั้งแสดงให้เห็นถึงเศษแห่งกรรมที่สามารถแสดงและชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า เพราะเหตุใดแต่ละบุคคลจึงมีความแตกต่างกันออกไปมากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งก็ล้วนมาจากเป็นผลแห่งกรรมของตน ดังที่ปรากฏในรูปร่าง หน้าตา หรือแม้แต่กำเนิดที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งล้วนเป็นการแสดงตัวของกฎแห่งกรรมทั้งหมด

๒.๔ กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ

นิยาม ๕ คือ กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ มี ๕ คือ

๑. อุคฺคินิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุคฺคินิยาม หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะ ดินน้ำอากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์
๒. พีชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรม เป็นต้น
๓. จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต
๔. กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ

๕. ธรรมเนียม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย^{๒๘}

นิยามมี ๕ แต่ล้วนสรุปลงในธรรมเนียม ฉะนั้นธรรมเนียมก็ย่อมสรุปลงในธรรมเนียมด้วย ธรรมเนียมเป็นนิยามที่สำคัญมากสำหรับมนุษย์เพราะเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง มนุษย์ มีสิทธิที่จะเลือกทำกรรมตามความพอใจ แล้วกรรมนั้นจะเป็นผู้ลิขิตอนาคตของมนุษย์ สุขทุกข์ของมนุษย์จึงขึ้นอยู่กับธรรมเนียมเป็นสำคัญ^{๒๙}

หลักกรรมเป็นกฎธรรมชาติ เป็นหลักแห่งความจริง มันไม่ใช่เรื่องที่ทำอย่างไรจะเชื่อ แต่เป็นเรื่องที่ว่าทำอย่างไรจึงจะรู้จะเข้าใจ เราจะเชื่อหรือไม่เชื่อไม่มีผลต่อหลักกรรม หลักกรรมเป็นความจริง มันคงอยู่อย่างนั้น เราจะเชื่อหรือไม่เชื่อ มันก็เป็นความจริงของมันอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องธรรมเนียมว่า อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคทาน อนุปาทา วา ตถาคทาน ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม หลักความจริงนั้นมันก็ต้องเป็นความจริงอยู่อย่างนั้น แม้พระพุทธเจ้าไม่อุบัติ มันก็เป็นความจริงของมัน^{๓๐} กรรมนี้เราถือว่าเป็นกฎอย่างหนึ่ง เรามักจะเรียกว่า กฎแห่งกรรม หรือ ธรรมเนียม กรรมนิยมแปลว่ากฎแห่งกรรม เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลอย่างหนึ่ง เช่นที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วกรรมนิยมเป็นเพียงกฎหนึ่งใน ๕ กฎ การที่เราจะวิเคราะห์พิจารณาสิ่งทั้งหลายนั้นอย่าไปยึดถือว่าทุกอย่างต้องเป็นกรรมทั้งนั้น เพราะพระพุทธศาสนาสอนไว้ว่ากฎธรรมชาติมี ๕ อย่าง หรือ นิยาม ๕ กรรมนิยมเป็นเพียงกฎหนึ่งเมื่ออะไรเกิดขึ้นอย่าไปบอกว่าเป็นกรรมเสมอไป ถ้าเข้าใจเรื่องนิยาม ๕ จะช่วยได้มากในการอธิบายเรื่องกรรม พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ใครก็ตามที่ยึดถือว่าจะอะไรๆ ทุกอย่างล้วนเป็นผลเกิดจากกรรมทั้งสิ้นนั้นเป็นคนที่ยึดผิด เช่น ในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ พระองค์ตรัสไว้ มีพุทธพจน์แห่งหนึ่งว่า โรคบางอย่างเกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอก็มี เกิดจากอตุ คือ สภาพแวดล้อมเป็นสมุฏฐานก็มี เกิดจากเสมหะเป็นสมุฏฐานก็มี เกิดจากดีเป็นสมุฏฐานก็มี เกิดจากสมุฏฐานต่างๆ ประกอบกันก็มี เกิดจากกรรมก็มี แล้วบางอย่างก็เกิดจากนิยามต่างๆ หลายนิยามมาประกอบกัน^{๓๑} กฎแห่งกรรมตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา คือ กฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎธรรมชาติเป็นเรื่องของธรรมชาติล้วนๆ ไม่มีพระเป็นเจ้าสูงสุดองค์ใดเข้ามาเกี่ยวข้องกับฐานะผู้สร้าง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อแตกดับก็มีเหตุปัจจัยทำให้แตกดับ ไม่มีสิ่ง

^{๒๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๗/๒๖.

^{๒๙} ชัมมวัทโท ภิกขุ, กรรมลิขิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เซเวน พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑-๒.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรม นรก สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๕๔.

ใดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยวแปรและแตกดับโดยปราศจากเหตุปัจจัย ทฤษฎีนี้รู้จักกันทั่วไปว่า ปฏิจสมุปบาท การเรียงหัวข้อปฏิจสมุปบาท เริ่มจากอวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาสนั้น เป็นเพียงแม่แบบเท่านั้น แต่โดยทางปฏิบัติ พระพุทธองค์จะทรงเริ่มตรงหัวข้อไหนก่อน แล้วจะสาวขึ้นไปหาต้นหรือจะสาวลงมาหาปลายก็ได้ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมเฉพาะกรณี ตัวอย่างเช่น ในอุพสีหนาทสูตร^{๓๒} ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทโดยเริ่มที่อุปาทานแล้วสาวขึ้นไปหาต้นจนถึงอวิชา อวิชาสำคัญที่สุด อวิชาเป็นเหตุแห่งทุกข์ เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ เพราะมีอวิชาข้อเดียว ก็เป็นเหตุให้มีข้ออื่นๆ ตามมาเป็นขบวน และก็มีอวิชาเป็นต้นเหตุ จึงทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิด เมื่อผู้ใดละอวิชาเสียได้แล้ว วิชาก็เกิดขึ้น เป็นเหตุแห่งสุข เป็นเหตุแห่งวิมุตติความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ย่อมสํารอกอวิชาเสีย ย่อมไม่ถ่อมมั่นในอุปาทานทั้ง ๔ ไม่สะอึกกลัวก็ย่อมปรินิพพาน ท่านผู้นั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี พระพุทธเจ้าทรงแสดงมหาตัมहाสังขยสูตร^{๓๓} โดยทรงสาวไปหาปลาย เริ่มที่มีเวทนาไปจนถึงเกิดชรา มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาส แสดงให้เห็นว่า ปฏิจสมุปบาทแต่ละข้อมีความสัมพันธ์กันหมด และมีความสัมพันธ์แบบอนุโลมและปฏิโลม เป็นห่วงลูกโซ่คล้องกันเป็นวงกลมเหมือนวงล้อ การสืบสาวไปหาต้นเหตุแห่งปฏิจสมุปบาท สืบสาวไปถึงอวิชาที่พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องสืบค้นต่อไปอีก เพราะฉะนั้น อวิชาจึงไม่ใช่ปฐมเหตุจริงๆ เป็นแต่เพียงทรงถือเอาแก่นั้นเท่านั้น ปฏิจสมุปบาทเป็นกระบวนการที่ทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะฉะนั้น ปฏิจสมุปบาทกับไตรวัฏ จึงเป็นอย่างเดียวกัน เพียงแต่ไตรวัฏเป็นกรอบ ส่วนปฏิจสมุปบาทเป็นเนื้อหา หรือ กิเลส กรรม วิบาก

จากประเด็นในเรื่องกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติผู้วิจัยเห็นว่า กฎแห่งกรรมสามารถอธิบายได้หลายแนวทางเพื่อพิจารณาว่ากรรมนั้นเกิดเพราะกรรมชนิด หรือประเภทใด หรือเกิดเพราะความประมาทหรือไม่ ซึ่งเกณฑ์ในการวินิจฉัยนั้น นิยามมี ๕ ถือว่าเป็นเกณฑ์ในการตัดสินได้เป็นอย่างดีว่า กรรมนั้นไม่เพียงคิดเอาว่าเกิดเพราะกรรมแต่สามารถสืบสาวหาเหตุ บ่อเกิด ได้ว่าเป็นอย่างไร อย่างเช่น การที่มีครอบครัวหนึ่งพ่อประกอบอาชีพฆ่าสัตว์ อยู่มาวันหนึ่งผู้เป็นพ่อได้ให้ลูกช้อนทำขนมเดอไรซ์เพื่อกลับบ้าน ระหว่างทางฝนตกถนนลื่น ทำให้ลูกที่ช้อนทำขนมตกลงจากรถเสียชีวิต เป็นต้น จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จะสามารถพิจารณาได้อย่างไรว่าเกิดเพราะกรรมของผู้เป็นพ่อแล้วตกมาสู่ลูก หรือหากพิจารณาจากนิยาม ๕ ก็จะสามารถพิจารณาได้ว่าเกิดจากอุนิยาม คือดิน ฟ้า อากาศนั่นเอง ดังนั้นการพิจารณาว่าอย่างไรเป็นกรรมจึงต้องสืบสาวหาเหตุปัจจัย

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๓๕-๑๔๑.

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๖/๔๒๗-๔๒๘.

อย่างรอบด้าน ไม่คว่นตัดสินจึงเป็นแนวทางในการพิจารณากฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาที่ไม่เพียงแต่เชื่อหรือศรัทธาท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วยปัญญาหรือโยนิโสมนสิการในการพิจารณาคัดสินใจ

๒.๕ กฎแห่งกรรมกับสังสารวัฏ

หลักกรรมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเรื่องสังสารวัฏ เพราะชีวิตเดียวสั้นเกินไปไม่พอพิสูจน์กรรมให้หมดสิ้นได้ สังสารวัฏเป็นเรื่องลึกลับมองไม่เห็นสัมผัสไม่ได้ มีปัญหาหลายอย่างที่น่าสงสัย เช่น ทำไม คนดีบางคนจึงมีความเป็นอยู่อย่างด้อยต่ำลำบาก สุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์ ร่างกายอ่อนแอ ส่วนคนที่ใครๆ เห็นว่าชั่ว บางคนกลับมีความเป็นอยู่อย่างสุขสราญ มีร่างกายแข็งแรงเราไม่อาจคลายสงสัยได้ ถ้าพิจารณาชีวิตกันเพียงชาติเดียว หลักกรรม การเกิดใหม่และเรื่องอดีตชาติจะบอกเราว่า คนที่เราเห็นว่าชั่วนั้นเขาย่อมต้องเคยทำกรรมดีมาบ้างในอดีต และคนที่เราเห็นว่าดีอยู่ในเวลานี้ย่อมต้องเคยทำกรรมชั่วมาบ้างเหมือนกัน เพราะแต่ละชาติของแต่ละคนได้ทำกรรมต่างๆ ไว้ การให้ผลของกรรมจึงสลับซับซ้อนยิ่งนัก เพราะฉะนั้น คนดีจึงอาจได้รับผลของกรรมชั่วในอดีตชาติก็ได้ และเมื่อชาตินี้ยังไม่ได้รับผลของกรรมดี ชาติต่อไปเขาก็จะได้รับผลของกรรมดีแน่นอน ในทำนองเดียวกันคนชั่วที่เสวยสุขสบายก็เพราะดียังให้ผล แต่เมื่อผลกรรมดีหมดกรรมจะให้ผลไม่ชาตินี้ก็ชาติน้ำ กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่วตามอิทธิพลของมันเที่ยงตรงที่สุด ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง^{๓๔} ในมิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามพระนาคเสนเถระเกี่ยวกับความหมายของคำว่าสังสารวัฏ พระนาคเสนเถระถวายวิสัชนาว่า บุคคลเกิดในโลกนี้แล้วก็ตายในโลกนี้ ตายในโลกนี้แล้วก็เกิดขึ้นในโลกอื่น เกิดขึ้นในโลกนั้นแล้วก็ตายในโลกนั้นนั่นแหละ ตายในโลกนั้นแล้วก็เกิดขึ้นในโลกอื่น อุปมาว่า บุรุษผู้เกี่ยวกินผลมะม่วงสุกแล้วเพาะเมล็ดไว้ เมื่อต้นมะม่วงโตก็พึงให้ผลบุรุษนั้นก็ย่อมได้กินมะม่วงจากต้นที่ ๒ แล้วก็เพาะเมล็ดไว้ ก็ย่อมได้กินมะม่วงจากต้นที่ ๓ ต้นแรกๆ ก็ตายไป ไม่ปรากฏ กิเลสและกรรมที่สัตว์สั่งสมไว้ในชาติก่อนๆ เปรียบเหมือนเมล็ดมะม่วงจากต้นมะม่วงต้นก่อนๆ สัตว์หรือบุคคลที่เกิดขึ้นในชาติปัจจุบันเพราะกิเลสและกรรมที่สั่งสมไว้ในชาติก่อนๆ นั้น เปรียบเหมือนต้นมะม่วงต้นใหม่ที่เกิดขึ้นเพราะเมล็ดมะม่วงจากมะม่วงต้นก่อนๆ ที่บุรุษผู้นั้นเพาะไว้ สุขและทุกข์ที่สัตว์พึงเสวยในชาติปัจจุบันเปรียบเหมือนผลมะม่วงสุกที่บุรุษพึงกิน กิเลสและกรรมที่สัตว์สั่งสมไว้ในชาติปัจจุบันเปรียบเหมือนเมล็ดมะม่วงที่บุรุษเพาะขึ้นมาใหม่สัตว์หรือบุคคลที่จักเกิดอีกในชาติต่อไป เพราะกิเลสและกรรมที่สั่งสมไว้ในชาติปัจจุบัน เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่จะงอกขึ้นมาอีก เพราะเมล็ดที่เพาะไว้ในวันนั้นใน

^{๓๔} วสิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓.

ติงสมัตตสูตร^{๓๕} มีเนื้อความเกี่ยวกับชาติอดีตว่า ภิกษุทั้งหลาย สังสารวัฏนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย
 รู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหา
 เป็นเครื่องผูก ผู้แล่นไป ท่องเที่ยวไปอยู่ ย่อมไม่ปรากฏที่สุดเบื้องต้น ในมาตุสูตร^{๓๖} กล่าวว่า ภิกษุ
 ทั้งหลาย สัตว์ผู้ไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นพี่ชาย ไม่เคยเป็นพี่น้องหญิง ไม่เคยเป็น
 บุตร ไม่เคยเป็นธิดา ตลอดกาลอันยาวนานนี้ มิใช่จะหาได้ง่ายเลย เนื่องจากสังสารวัฏนี้มีเบื้องต้น
 และเบื้องปลายรู้ไม่ได้ คนเราเคยเกิดมาแล้วมากมายหลายอภิปภ ท่องเที่ยวมาแล้วนานนักหนา จน
 ไม่สามารถจะตายรู้ได้ว่า ชาติแรกมีมาแต่ครั้งไหน และเพราะความที่เคยเกิดมาแล้วมากมายหลายครั้ง
 หลายหนจนไม่สามารถจะนับได้อย่างนี้นั่นเอง โอกาสที่จะเกี่ยวข้องกับผู้อื่นแทบทุกคนทีเดียว
 ในภยเกรวสูตร^{๓๗} กล่าวถึงครัสร์ของพระพุทธเจ้า ทรงบรรลुวิชา ๓ ในยามทั้ง ๓ แห่ง ราตรี ในยาม
 แรก ทรงบรรลुวิชาที่เรียกว่า บุพเพนิวาสานุสติญาณ แปลว่า พระญาณตามระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่
 อาศัยในภพก่อน (ระลึกชาติได้) ครัสร์ถึงการเกิดอีกครั้งแล้วครั้งเล่า หลังจากที่ตายไปแล้วในชาติ
 นั้นๆ ซึ่งล้วนเป็นชาติอดีต แสดงให้ทราบว่ามีชาติอดีต ในยามที่ ๒ ทรงบรรลुวิชาที่เรียกว่า
 จุตูปปาตญาณ แปลว่า พระญาณที่รู้การจติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นไปตามกรรมผู้ทำ
 กรรมชั่วด้วยมิถมาภิกษุ หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนผู้ทำกรรมดี เป็น
 สัมมาภิกษุ หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แสดงว่ามีชาติอนาคต ในยามที่ ๓ ทรง
 บรรลुวิชาที่เรียกว่า อาสวักขยญาณ แปลว่า พระญาณที่กระทำความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลส
 ทั้งหลาย มีนิพพานเป็นอารมณ์ บรรลुเป็นพระอรหันต์^{๓๘} พระพุทธเจ้าตรัสเนื้อความเกี่ยวกับ
 สังสารวัฏไว้พาดพิงถึงภพภูมิอื่นที่สัตว์ทั้งหลายจะพึงไปหลังจากตายแล้ว ที่นอกเหนือไปจากมนุษย์
 และสัตว์เดรัจฉาน มีนรก สวรรค์ เป็นต้น มีปรากฏในปิฎกทั้ง ๓ หลายแห่งหลายสูตร เช่น
 มนุสสจตุนิรยสูตร^{๓๙} ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เคลื่อน (ตาย) จากมนุษย์และกลับมาเกิด
 เป็นมนุษย์มีจำนวนน้อย แต่ทว่าสัตว์ทั้งหลายผู้เคลื่อนจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในนรกมีมากกว่า
 แล” ในอกุศลสูตร^{๔๐} ตรัสถึงบุคคลผู้ไปนรกเพราะได้ทำความชั่ว มีพระสูตรหลายพระสูตรที่มี
 เนื้อความแสดงว่า มีภพภูมิอื่นมากมายที่สัตว์พึงไปเกิดหลังจากตายแล้ว คือ มี นรก สัตว์เดรัจฉาน
 เปรต อสุรกาย มนุษย์ สวรรค์ ๖ ชั้น รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น รวมภูมิที่เกิดของสัตว์ได้ถึง

^{๓๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๖/๒๒๖-๒๒๗.

^{๓๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๗/๒๒๗.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔/๓๓-๓๔.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๒-๕๔/๔๑-๔๓.

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๖๕๓.

^{๔๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๕๕.

๓๑ ภูมิ ในบรรดาภูมิที่เกิดของสัตว์เหล่านั้น ภูมิที่สัตว์ทั้งหลายรวมทั้งพระองค์เองไม่เคยไปเกิดเลย นั้นหาได้ยาก เพราะสังสารวัฏของสัตว์นี้มียาวนานนักหนา ในมหาสิหนาทสูตร^{๔๐} ตรัสกับพระสารีบุตรว่า สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานนี้หาได้ยาก ยกเว้นเทวโลกชั้นสุทธาวาส เท่านั้นที่ไม่เคยเสด็จ เนื่องจากบุคคลที่จะไปเกิดที่เทวโลกชั้นสุทธาวาสจะต้องเป็นพระอนาคามีและได้จุตุดมมาน เมื่อไปบังเกิดแล้วจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ปรีณิพพานบนภูมินั้นไม่เกิดอีก ส่วนบุคคลผู้เกิดในภูมิอื่น หากว่าสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็จะปรีณิพพานไปในภูมินั้น ไม่เกิดในภูมิอื่นอีก หากว่าไม่สำเร็จตายไปในภูมินั้นแล้วจะท่องเที่ยวไปเกิดในภูมิอื่นอีกในบรรดา ๓๑ ภูมิ ตามสมควร แก่กรรมที่นำเกิด

วิภูฏะ ๓ หรือ ไตรวิภูฏ์ คือ วณ, วงเวียน, องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของ กวจักรหรือสังสารจักร

๑. กิเลสวัฏ คือ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

๒. กรรมวัฏ คือ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ

๓. วิปากวัฏ คือ วงจรวิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตติทิภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น สามอย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจุอาการ เรียกว่า กวจักร หรือ สังสารจักร ตามหลักปฏิจสงมุขปาถ^{๔๒}

กิเลส ได้แก่ ธรรมชาติที่ทำให้สัตว์เดือดร้อนลำบาก โดยการทำให้ถึงทุกข์มีทุกข์ในอบายแม้ว่ามีหลายอย่างนั้นก็ทรงถือเอากิเลส ๒ อย่าง คือ อวิชชา (ความไม่รู้หรือริยสัง ๔ หรือความไม่รู้อันเป็นเหตุให้วนเวียนอยู่ในสังสารทุกข์ เป็นชื่อของโมหะ) และตัณหา (ความอยาก, เป็นชื่อของโลภะ) ว่าเป็นใหญ่เป็นประธานในอันทาสังสารวัฏให้เป็นไป

กรรม ได้แก่ กรรมดี มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น และกรรมชั่ว มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ที่สัตว์ได้ทำไว้ ได้สั่งสมไว้

วิปาก ได้แก่ ผลแห่งกรรม วิปากนี้มีหลายอย่าง ในเรื่องสังสารวัฏนี้ ประสงค์เอาความเกิด ความอุบัติ ความบังเกิด การได้ปฏิสนธิในภูมิทั้งหลายนั่นเอง

ทางพระพุทธศาสนาถือว่าสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดมีจริง เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดวนเวียนอยู่เรื่อยไป ธรรมทั้ง ๓ มีความสัมพันธ์กัน คือ วิปากย่อมมีได้เพราะกิเลสทำให้กระทำการกรรมดีและกรรมชั่วที่สัตว์ได้ทำไว้ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในภูมิต่างๆ ที่สมควร ถ้ายังมี

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๘.

กิเลสและกรรมเป็นปัจจัยอยู่ วิชาาก็เกิดซ้ำซาก ถ้าหากว่าได้เจริญภาวนาจนสามารถทำเหตุปัจจัยคือ กิเลสและกรรมให้สิ้นไปได้ ตายแล้วก็ไม่เกิดอีก สำหรับปุณฺณผู้มีกิเลสหนาแน่น ยังไม่สิ้นกิเลสละ กรรมอย่างพระอรหันต์ ย่อมมีคติที่ไปเบื้องหน้าหลังจากตายไปแล้วไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับบุญหรือ บาปที่ได้ทำไว้ว่าอย่างไรจะได้โอกาส ทำให้ไปเกิดในภพใหม่ หากบุญได้โอกาสดังกล่าวให้ไปเกิด ในสุคติ หากบาปได้โอกาสดังกล่าวให้ไปเกิดในทุคติ เพราะฉะนั้น พึงเปิดโอกาสแก่บุญเพราะกรรม ดีเป็นเครื่องชำระจิตใจให้สะอาด เป็นสิ่งควรทำให้บริบูรณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กุศล เพราะเกิดแต่ ความฉลาด^{๓๗} บุคคลใดยังมีกิเลสอยู่ยังพอใจอยู่ในกามย่อมเกิดอีกในกามภพ บุคคลใดเลิกละกามแล้ว ยังเอิบอิมอยู่ในรูปฌานสมาบัติย่อมเกิดอีกในรูปภพ บุคคลใดมีความพอใจในอรุณฌานย่อมเกิดอีก ในอรุณภพ บุคคลใดละกิเลสได้หมดเข้าถึงพระนิพพาน ไม่ต้องเกิดอีก สิ้นสุดการเวียนว่ายตาย เกิด^{๓๘} คำว่าเกิด อะไรไปเกิด ทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่า วิญญาณไปเกิด ไม่ใช่ร่างกายไปเกิด เพราะร่างกายไปเกิดอีกไม่ได้ มีแต่เน่าเปื่อยแตกสลายไป วิญญาณจึงไปเกิดเพราะวิญญาณมีกิเลส ตัณหา อุปาทาน ในภวสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนทํ กรรมเหมือนที่นา วิญญาณเหมือนเมล็ด พืช ตัณหาเหมือนยางเหนียวในเมล็ดพืช การเกิดจึงมีขึ้นได้ด้วยประการฉะนี้แล”^{๓๙} ๔๖ วิญญาณเมื่อ มีกิเลสหรือตัณหาก็จะไปเกิดอีกดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ตณฺหา โปโนภวิกา” ตัณหาพาไปเกิดอีก โดยจะไปเกิดในกานเณิดใดกานเณิดหนึ่งในสี่กานเณิดตามกรรมที่ทําไว้ เรียกว่า “กานเณิด ๔” คือ

๑. ชลาพุชะ เกิดในครรรค์ เช่น คน สัตว์ เป็นต้น
๒. อัญชะ เกิดในไข่ เช่น นก ไก่ ปลา เป็นต้น
๓. สังเสทชะ เกิดในสิ่งปฏิภูณนำเหม็น เช่น เชื้อโรค หนอน เป็นต้น
๔. โอปปาทิกะ เกิดอุบัติขึ้นเอง ไม่ต้องอาศัยท้องมารดาอย่างมนุษย์ มีเทวดา และสัตว์ นรก เป็นต้น^{๔๐}

ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกานเณิดคนเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การตั้งครรรค์จะ เกิดขึ้นได้ เพราะการประชุมขององค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ๑. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๒. มารดามี ประจาเดือน ๓. มีวิญญาณมาปฏิสนธิในครรรค์ ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่งการตั้งครรรค์ก็ไม่อาจเกิดขึ้น เมื่อ คนเกิดมาแล้ว จิตใจหรือวิญญาณ จะเป็นคนดี คนชั่ว หรือเลือกเป็นคนแบบไหนก็เพราะวิญญาณ เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างจึงสำเร็จมาจากวิญญาณ เห็นได้จากพุทธภาษิตที่ว่า “มโนปุพฺพ คมา

^{๓๗} ไซยวัฒน์ กปิลกาญจน์, หยั่งล่งสู่พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๑-๑๖๐.

^{๓๘} วสิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, หน้า ๖๓.

^{๓๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐.

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑.

ธมมา มโนเสฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ” พระพุทธเจ้านอกจากทรงสอนให้คนเชื่อเรื่องสังสารวัฏ เพราะเป็นความจริงตามธรรมชาติแล้ว ยังเพื่อให้คนได้กลัวบาปกรรมด้วย เพราะตราบไต่ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดก็ต้องมีทุกข์อยู่รำไป ส่วนจะทุกข์มากทุกข์น้อยก็ขึ้นอยู่กับว่าไปเกิดในภพภูมิอะไร ถ้าไปเกิดในสวรรค์ก็มีความสุขมากกว่าความทุกข์ ถ้าไปเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีทั้งสุขทั้งทุกข์ แต่ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานอสุรกาย เปรตและสัตว์นรก ก็จะมีทุกข์มากขึ้น ไปตามลำดับจนมีแต่ความทุกข์โดยสิ้นเชิง ไม่มีความสุขเลย และความทุกข์ในนรก ก็ทุกข์ขนาดหนักจนไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกับความทุกข์ในโลกมนุษย์ได้ ทุกชีวิตย่อมกลัวความทุกข์ และเมื่อทราบว่าจะตายแต่ที่ยังมีกิเลสจะต้องเวียนว่ายตายเกิดก็จะไม่กล้าทำความชั่ว เพราะฉะนั้นการเชื่อเรื่องสังสารวัฏจึงเป็นบ่อเกิดแห่งศีลแห่งศีลธรรม ส่วนศีลธรรมที่เกิดจากการสั่งสอนหรือใช้อำนาจสังคมบังคับ เป็นศีลธรรมที่เกิดจากภายนอก เกิดเพียงชั่วคราวแล้วก็หมดไป พระพุทธเจ้าทรงเห็นสังสารวัฏว่า เป็นภัยอันใหญ่หลวง จึงทรงตรากฎสำเร็จไปตามคามนิคมชนบท เพื่อแสดงธรรมให้คนพ้นจากสังสารวัฏ ผลของการสั่งสอนของพระองค์ ทำให้เกิดมีคน ๔ ประเภท คือ บางประเภทสิ้นกิเลสก็จะนิพพาน บางประเภทมีจิตใจพัฒนา สูงขึ้นมาด้วยคุณธรรม เมื่อตายแล้วก็จักไปสู่สวรรค์ บางประเภทจิตใจยังไม่พัฒนาทีเดียว แต่ก็ไม่ได้ตกต่ำ ก็จะไปเกิดในครุฑ และบางประเภทใจต่ำตามเดิม เมื่อตายไปก็จะไปนรก

ในปัจจุบันมีการค้นพบว่า เมื่อคนตายแล้วจะมีร่างทิพย์ออกมาจากร่างผู้ตายนั้น เป็นร่างที่เหมือนร่างเดิมทุกประการ ต่างกันตรงที่ไม่เจ็บป่วยพิกลพิการ มีความสดใสกระฉับกระเฉงว่องไว เหาะได้ มีความสามารถมาก เห็นอะไรได้ไกลๆ ได้ยินเสียงได้ไกลๆ คิดจะไปไหนก็ไปถึงทันที เรื่องนี้จะเห็นได้จากคนที่ระลึกชาติ และคนที่ถอดกายทิพย์ได้ ร่างทิพย์ของคนที่ยังมีชีวิตใหม่ๆ จะสวมเสื้อผ้าเหมือนชุดที่สวมตอนตาย ไม่มีใครเห็นร่างใหม่ ร่างใหม่ไม่ได้เสวไรโศกอะไรมีความรู้สึกว่ายังไม่ตายตามร่างเก่านั้นเลย จะวนเวียนอยู่แถวร่างที่ตายนั้นระยะหนึ่งอาจเป็นเวลาสั้นๆ หรือนานก็ได้ตามเหตุปัจจัยแล้วก็จากไป ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ในเวลาไม่นานนัก เมื่อเกิดใหม่จะมีผลเป็นของชาติที่แล้วติดตัวมาด้วยในตำแหน่งเดียวกันพอดี ตลอดทั้งมีอุปนิสัยและความถนัดในด้านต่างๆ ติดตามมาด้วย กล่าวคือ ธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่ในโลก มี ๔ อย่าง คือ

๑. บางอย่างเห็นได้ สัมผัสได้ เช่น คน สัตว์
๒. บางอย่างเห็นได้แต่สัมผัสไม่ได้ เช่น เงาน
๓. บางอย่างเห็นไม่ได้แต่สัมผัสได้ เช่น ลม
๔. บางอย่างเห็นไม่ได้ สัมผัสไม่ได้ เช่น กรรม วิญญาณ

ความแตกต่างระหว่างบุคคลทั้งทางกายและทางใจ ทางร่างกายแต่ละคนต่างกัน บางคนไม่สมประกอบ บางคนสวย บางคนอายุยืน บางคนมีโรคมาก บางคนฉลาด บางคนเกิดในตระกูลสูง

บางคนร่ำรวย บางคนใจดี บางคนใจบุญ บางคนใจเย็น บางคนชอบเรียน พระพุทธเจ้าตรัสว่า อายุ วรรณะ สุข ยศ และสวรรค์ ธรรมทั้ง ๕ นี้ เราไม่กล่าวว่าจะพึงได้มาด้วยการอันนอนหรือตั้งความปรารถนา” ความแตกต่างต่างๆ ไม่ได้เกิดจากเรื่องพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเสมอไป ลูกคนดีไม่จำเป็นต้องเป็นคนดี ลูกโจรไม่จำเป็นต้องเป็นโจร แสดงว่าจะต้องมีเหตุที่อยู่หลังพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมอีกทอดหนึ่ง นั่นคือ กรรมที่เคยสั่งสมไว้ในอดีตชาติ เพราะฉะนั้นกรรมในอดีตชาติไม่ว่าบุญหรือบาปตลอดถึงความถนัดและการฝึกหัดต่างๆ ในอดีตชาติ จะติดตัวมาในชาติปัจจุบันส่วนกรรมที่ทำในปัจจุบัน นอกจากจะส่งผลในชาติปัจจุบันแล้ว จะกลายเป็นอดีตกรรมส่งผลต่อไปในชาติหน้าอีกด้วย ในโลกตะวันตกได้มีการศึกษาค้นคว้ากันมาก ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด โดยเฉพาะ นายแพทย์เอียน สตีเวนสัน ศาสตราจารย์ทางจิตเวชวิทยาและประสาทวิทยา แห่งมหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ได้ทาการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องสังสารวัฏอย่างจริงจัง ทั้งได้เดินทางไปยังประเทศต่างๆ เกือบทั้งโลก เพื่อค้นคว้าเรื่องนี้ จึงทำให้ได้เรื่องราวของคนระลึกชาติได้ ชนิดที่มีหลักฐานเชื่อได้เน่าจำนวนมาก^{๔๓}

ผู้วิจัยเห็นว่า จากประเด็นเรื่องกฎแห่งกรรมกับสังสารวัฏ กรรมนั้นส่งผลไม่เพียงการปรากฏให้เห็นเพียงแก่ชาตินี้เท่านั้นแต่ยังมีการส่งผลอย่างต่อเนื่องยาวนานสุดคณานับได้แต่อย่างไรแล้วกฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถสงบระงับและดับได้โดยการฝึกฝนอบรมตนในแนวทางไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา เพราะการเกิดมาในกำเนิดมนุษย์เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง และเป็นการยากยิ่งไปกว่าอีกในการดำรงชีวิตที่ประเสริฐที่ประกอบไปในแนวทางแห่งอริยมรรค เพื่อดำเนินไปสู่การดับภพดับชาติ

๒.๖ เกณฑ์วินิจฉัย กรรมดี กรรมชั่ว และการให้ผลของกรรมดี กรรมชั่ว

ในการวินิจฉัยว่า อะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว หรืออะไรคือกรรมชั่วนั้น ในทางปฏิบัติเพื่อคนทั่วไปใช้ประโยชน์ได้ในทุกระดับ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ถือข้อพิจารณาเกี่ยวกับกุศลและอกุศลเป็นหลักแกนกลาง แล้วให้ถ้อยคำของผู้รู้เป็นหลักอ้างอิง ซึ่ง ๒ อย่างนี้เป็นฐานของหิริโอตตปัทปะ จากนั้นก็ให้พิจารณาผลของการกระทำอันจะพึงเกิดแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น แก่บุคคล และสังคมด้วย การที่ตรัสสอนไว้เช่นนี้ คงจะทรงเห็นว่า บางคนอาจจะมีปัญญาไม่กว้างขวางลึกซึ้งพอมองเห็นภาวะที่เป็นกุศลและอกุศลได้ไม่ชัดเจน จึงให้ถ้อยคำของผู้รู้เป็นประกอบด้วยและหาก ๒ ประการนี้ยังไม่ชัดเจน ก็ใช้วิธีง่ายๆ โดยมองดูจากผลของการกระทำของตนเอง การ

^{๔๓} ฟีน ดอกบัว, รายงานการวิจัยเรื่อง แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๒-๒๗๘.

พิจารณาด้วยหลักทั้งสามนี้ จัดได้ว่าเป็นวิธีการตรวจสอบหลายชั้น เพื่อให้การวินิจฉัยเป็นไปด้วยความรอบคอบ ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา การที่จะตัดสินว่าสิ่งนี้เป็นกรรมหรือไม่ ให้ถือเอาเจตนาเป็นหลัก ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทั้งนี้ในแง่ของกรรม

๒.๖.๑ เกณฑ์วินิจฉัย กรรมดี กรรมชั่ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้หลักเกณฑ์สำหรับพิจารณา อันเป็นการจัดหมวดหมู่อธิบายความตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนี้^{๔๘}

ก. เกณฑ์หลัก

๑. ตัดสินด้วยความเป็นกุศล หรือเป็นอกุศล โดย

- พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ

- พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทาให้จิตสบาย ไร้โรคปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอน คุณภาพและและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้ผู้ศรัทธา (สภาพที่เกื้อกูล) ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข. เกณฑ์ร่วม

๒. ใช้มโนธรรม คือความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้นตนเองดีเทียบตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๓. พิจารณาความยอมรับของวิญญู หรือนักปราชญ์ หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

๔. พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ

- ต่อตนเอง

- ต่อผู้อื่น

ก) เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อน หรือไม่

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

จากเกณฑ์วินิจฉัย กรรมดี กรรมชั่ว ผู้วิจัยเห็นว่า การตัดสินที่ชี้ชัดเจกลงไปนั้น พระพุทธศาสนามีแนวทางให้พิจารณาในแต่ละเรื่องหรือประเด็นว่าเป็นอย่างไรมากกว่า การชี้ให้ชัดว่าเป็นอย่างไรหรือเป็นกฎที่แน่นอนตายตัว การตัดสินหรือการนำหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงสามารถครอบคลุมวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างมากที่สุด ซึ่งมีความสอดคล้องกับการเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ไม่จำกัดกาลของพุทธธรรม มาตรฐานเครื่องตัดสินกรรมดีกรรมชั่วอีก

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, หน้า ๑๗๕.

อย่างหนึ่งตามแง่ของพระพุทธเจ้า คือ กรรมใดทำแล้วทำให้กิเลสพอกพูนขึ้น กรรมนั้นเป็นกรรมชั่ว ส่วนกรรมใดทำแล้วเป็นไปเพื่อความขัดเกลากิเลสทำให้กิเลสเบาบางลง กรรมนั้นเป็นกรรมดี การกระทำที่มีเหตุมาจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ การกระทำนั้นเป็นกรรมดีถ้ามีเหตุมาจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ การกระทำนั้นเป็นกรรมชั่ว การกระทำที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนใครๆ มีสุขเป็นผล ไม่ทำให้ร้อนใจภายหลัง การกระทำนั้นเป็นกรรมดี ถ้าเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนหรือผู้อื่น มีทุกข์เป็นผลหรือทำให้ร้อนใจภายหลัง การกระทำนั้นเป็นกรรมชั่ว การกระทำที่ทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมไป การกระทำนั้นเป็นกรรมดีถ้าทำให้กุศลธรรมเสื่อมไป อกุศลธรรมเจริญขึ้น การกระทำนั้นเป็นกรรมชั่ว

กรรมดีกรรมชั่ว ควรพิจารณาสิ่งต่างๆ ดังนี้

๑. กฎหมาย ไม่เป็นสิ่งที่ขัดต่อกฎหมาย
๒. สីล ควรรักษาสีล ๕ เป็นอย่างน้อย บางอย่างถูกกฎหมายแต่ผิดศีลก็ไม่ควรทำ
๓. ฐานะ กระทำให้เหมาะกับเพศ วัย ความรู้ กำลัง ยศ ตระกูล ฐานะในสังคม การกระทำที่ไม่สมควร เช่น มีรายได้ไม่น้อยแต่ชอบใช้ของแพง
๔. คำดำหนิ การกระทำใดที่ตนเองหรือผู้รู้ดำหนิ ไม่ควรทำ
๕. กาลเวลา การกระทำที่ไม่เหมาะสมกับเวลา มี ๔ ลักษณะคือ
 - ๕.๑ ควรรีบแต่กลับเฉื่อย เช่น การปฐมพยาบาลผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัส
 - ๕.๒ ควรช้าแต่กลับเร็ว เช่น การรีบกินอาหารโดยไม่เคี้ยวให้ละเอียด
 - ๕.๓ ผิดเวลา พุดไม่ถูกเวลา เช่น ไปพุดกับคนกำลังโกรธ หรือทำผิดเวลา เช่น ไปซื้อควายหน้านา ซื้อผ้าหน้าหนาว ย่อมได้ของแพง เพราะไม่วางแผน ล่วงหน้า
 - ๕.๔ ผิดลำดับ เช่น ไปทำสิ่งที่ควรทำก่อนแต่กลับไปทำทีหลัง ควรทำทีหลังกลับทำก่อน^{๔๘}
๖. สถานที่ การกระทำที่ไม่เหมาะสมกับสถานที่ มี ๒ ลักษณะ คือ
 - ๖.๑ ขัดกับประเพณีอันดีงาม เช่น สถานที่นั้นนิยมแต่งชุดดำไปงานศพ ไม่ควรแต่งกายด้วยสีฉูดฉาด
 - ๖.๒ ขัดกับสภาพแวดล้อม เช่น การสวมเสื้อผ้าสีดำนในขณะที่อากาศร้อนทำให้ร่างกายร้อนมาก
๗. ความพอดี การกระทำที่ไม่พอดี คือ ทำยังไม่ถึงดีหรือทำเลยดี ทำให้ผลที่ออกมาไม่ดี เช่น การหุงข้าวนานเกินพอดี ทำให้ข้าวไหม้ ถ้าหุงข้าวไม่พอดี ข้าวก็ไม่สุก^{๔๙} มาตรฐานแห่งความดี

^{๔๘} ธรรมวัชโร ไท กิกขุ, กรรมลิขิต, หน้า ๓.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๕.

ของพระพุทธองค์นั้นอยู่ที่การลดโลก โกรธ หลง ทรงแสดงลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ แก่พระนางมหาปชาบดีภิษุณีไว้ ดังนี้^{๕๐} ธรรมใดเป็นไปเพื่อ ความคลายกำหนด (วิราคะ) การไม่ประกอบตนไว้ในกองกิเลส (วิสัง โยคะ) การไม่สะสมกองกิเลส (อปจยะ) ความปรารถนาน้อย (อัปปิจจตา) ความสันโดษ (สันตฺตญฺฐิตา) การไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ (อสังคณิกา) ความไม่เกียจคร้าน คือ ความเพียรติดต่อสม่ำเสมอ (วิริยารัมภะ) ความเลี้ยงง่าย (สุภรตา) มาตรฐานแห่งกรรมดีของพระพุทธองค์นั้นอยู่ในระดับสูง เป็นความดีเพื่อพ้นจากความวนเวียนในสังสารวัฏ เพราะถือว่าการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้น แม้จะเกิดดีเพียงไรก็ยังเจืออยู่ด้วยทุกข์^{๕๑}ในมหากรรมวิภังคสูตร^{๕๒} กล่าวถึงข้อความที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมแก่พระอานนท์ ว่า มีบุคคลอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. ผู้ทำชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ตายไปแล้วไปตกนรกก็มี ทั้งนี้เพราะบุคคลพวกนี้ได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันชาติ
๒. ผู้ทำชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ เป็นมิจฉาทิฐิ
๓. ผู้ทำสุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้เมื่อสิ้นชีพแล้วไปสวรรค์ก็มี เพราะคนพวกนี้ทำความดีติดต่อกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบัน
๔. ผู้ทำความดีทางกาย วาจา ใจ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ตายไปแล้วไปนรกก็มี เพราะคนพวกนี้ทำความชั่วไว้มากในชาติก่อนๆ อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ กุศลกรรมที่เขาทำใหม่ยังไม่มีโอกาสให้ผล

กรรมไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมีอยู่ ๔ ประเภท คือ ๑. กรรมที่ทำในชาตินี้ ๒. กรรมที่ทำในชาติที่แล้ว ๓. กรรมที่ทำก่อนจากชาติที่แล้วเป็นต้นไปอีก ๔. กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย กรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้ สามารถจะให้ผลนำไปเกิดในชาติหน้าได้ทั้งสิ้น ส่วนจะนำไปเกิดในที่ดีหรือชั่ว และเมื่อเกิดมาแล้วจะเสวยสุขหรือทุกข์ก็แล้วแต่ประเภทของกรรมที่ทำไว้ เพราะฉะนั้นในขณะที่กำลังได้รับผลของกรรมใดกรรมหนึ่งอยู่ ได้รับความทุกข์หรือความสุขก็ตาม ไม่สามารถตัดสินได้ว่าเป็นผลของกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้เท่านั้น อาจเป็นผลของกรรมใดกรรมหนึ่งใน ๔ ก็ได้

อนึ่ง นอกจากนี้ ขณะจิตที่จวนตาย ยังมีส่วนประกอบอีก คือในขณะที่จวนจะตาย ถ้าจิตยึดมั่นอยู่ในกุศลกรรมผู้นั้นย่อมไปสู่สุคติสวรรค์ก่อน ถ้าจิตไปยึดมั่นอยู่ในอกุศลกรรมผู้นั้นย่อมไปนรกก่อนตามอิทธิพลของอาสันนกรรม ข้อความในวัฏฏปมสูตร ยืนยันความสำคัญของจิตเมื่อจวน

^{๕๐} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

^{๕๑} วชิร อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, หน้า ๒๘-๓๒.

^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖-๓๖๗.

ตายอีกเหมือนกันว่า “จิตเต สงฺกิลฺลิตฺตํ ปาฏิกงฺขา, จิตเต อสงฺกิลฺลิตฺตํ ปาฏิกงฺขา” เมื่อจิตเศร้าหมองเป็นอันหวังทุกคติได้ เมื่อจิตไม่เศร้าหมองเป็นอันหวังสุคติได้

ทักษิณาวินัยกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงผลการให้ทานว่า

๑. ให้ทานในสัตว์เดรัจฉานแล้ว ฟังหวังทักษิณอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัฐภาพ
๒. ให้ทานในปวณชนผู้ทุศีลแล้ว ฟังหวังทักษิณอันมีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัฐภาพ
๓. ให้ทานในปวณชนผู้มีศีลแล้ว ฟังหวังทักษิณอันมีอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัฐภาพ
๔. ให้ทานในบุคคลภายนอกผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว ฟังหวังทักษิณอันมีอานิสงส์ แสนโกฏิอัฐภาพ

๕. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโศคาปัตติผลแล้ว ฟังหวังทักษิณอันมีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้

๖. ถ้าให้ทานในพระโศคาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธะ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผลยังไม่อาจนับประมาณได้เลย

๒.๖.๒ การให้ผลของกรรมดี กรรมชั่ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้จัดแบ่งระดับการให้ผลของกรรมออกเป็น ๔ ระดับ ซึ่งประมวลความได้ดังนี้^{๕๔}

ระดับที่ ๑ ระดับภายในจิตใจ กรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว จิตใจย่อมสั่งสมเข้าไว้ทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิตมีอิทธิพลปรุงแต่ง ความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ ความสุขความทุกข์ ความเข้มแข็ง อ่อนแอ ของจิตใจ ผลในระดับที่ ๑ นี้ เป็นผลเฉพาะในแง่จิตใจของบุคคลนั้นๆ เอง ผลในระดับที่ ๑ จะสืบเนื่องไปให้ผลในระดับที่ ๒ และมีขอบเขตคาบเกี่ยวกัน

ระดับที่ ๒ ระดับบุคลิกภาพ จากผลในระดับที่ ๑ อันเป็นผลภายในจิตใจ จะส่งผลทางด้านบุคลิกภาพเช่น ด้านการสร้างเสริมลักษณะนิสัย การปรุงแต่ง ความประพฤติ ท่าทีการแสดงออก การวางตนปรับตัว การตอบสนอง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั่วไป

จะเห็นได้ชัดว่า ผลในระดับที่ ๑ และ ๒ คือผลภายในจิตใจและบุคลิกภาพนี้เป็นขอบเขตที่กรรมนิยามเป็นใหญ่ ผลทั้ง ๒ ระดับนี้ นอกเหนือจากมีความสำคัญอย่างยิ่งในแง่เฉพาะตัวบุคคลแล้ว ก็ยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นที่มาของวิถีชีวิตของบุคคล อันเป็นระดับที่ ๓ อีกด้วย ดังนี้

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

ระดับที่ ๓ ระดับวิถีชีวิตของบุคคล กรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ส่วนที่เป็นขอบเขตของกรรมนิยาม ก็ต่อเนื่องมาจากผลในระดับที่ ๑ และ ๒ นั้นเอง เช่นการแสวงหาความสุขหรือระบายทุกข์ภายในของบุคคล ก็จะชักนำให้เขาเข้าไปหาสถานการณ์นั้นๆ ทำการตอบสนองเช่นนั้น หรือวางท่าทีเช่นไรต่อสิ่งที่ประสบ ฯลฯ เป็นต้น เหล่านี้ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ต่างๆ ทั้งที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนา ได้ประสบผลตอบสนองจากภายนอก ประสบความเจริญ ความเสื่อม ความสำเร็จ ความล้มเหลว ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และความสูญเสีย อันตรงกันข้ามที่เรียกว่า “โลกธรรม” ซึ่งเป็นการดำเนินตามวิถีชีวิตของบุคคล ผลระดับนี้อาจแยกมองได้ ๒ ด้าน คือ

- ผลสนองจากปัจจัยด้านบุคคลอื่นและสังคม
- ผลสนองจากปัจจัยด้านอื่นๆ ของสภาพแวดล้อม ที่นอกจากคน

ผลกรรมในระดับที่ ๓ คือความเป็นไปแห่งวิถีชีวิต พร้อมด้วยผลตอบสนองต่างๆ นั้น เป็นเรื่องของกรรมนิยามที่ส่วนมากสืบเนื่องมาจากผลในระดับที่ ๑ และ ๒ แต่มีสังคมนิยมเข้ามาสัมพันธ์ด้วย ดังนั้นจึงทำให้เกิดความสับสน แล้วก่อให้เกิดปัญหาขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วย คนทั่วไปเมื่อมองดูผลของกรรมที่เกิดแก่ตน หรือติดตามดูผู้อื่นว่า ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จริงหรือไม่ เพียงไรนั้น มักจะมองดูเพียงแค่ผลในระดับที่ ๓ คือความเป็นไปในชีวิตส่วนที่ ได้รับผลตอบสนองจากภายนอกเท่านั้น โดยมองข้ามผลในระดับที่ ๑ และ ๒ ไปเสีย ทั้งๆ ที่ผลในสองระดับต้นนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งต่อตัวของมันเอง และต่อผลในระดับต่อไป

ระดับที่ ๔ ระดับสังคม กรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำ ย่อมมีผลต่อความเป็นไปของสังคม เช่น ทำให้เกิดความเจริญ ความเสื่อม ความรุ่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อน ร่วมกันของมวลมนุษย์ ตัวอย่างเช่นการตัดไม้ทำลายป่า การทำลายสิ่งแวดล้อม ฯลฯ เป็นต้น ในที่สุดผลจากการกระทำเหล่านั้น ก็จะย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์เอง

ผลกรรมในระดับที่ ๔ แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ แต่ก็อยู่นอกขอบเขตการพิจารณาใน ๓ ระดับข้างต้น

สรุปแล้ว ผลของกรรมในระดับที่ ๓ มิใช่เกิดจากกรรมนิยามอย่างเดียวทั้งหมด หากแต่มีปัจจัยด้านนิยามและนิยามอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสังคมนิยมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย หากมองดูแต่ด้านกรรมนิยามอย่างเดียว ไม่มองปัจจัยด้านอื่นให้ครบถ้วน และไม่รู้จักแยกแยะขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างนิยาม นิยามต่างๆ ก็จะทำให้เกิดความสับสน กระทั่งมีคำกล่าวที่ว่า ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป หรือทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วเกิดตามมา จะอย่างไรก็ตาม สำหรับมนุษย์แล้ว กรรมนิยามก็ยังคงเป็นแกนกลางที่ชี้นำวิถีชีวิตหรือเป็นปัจจัยอันสำคัญที่เป็นตัวกำหนดให้ได้รับผลสนองดีหรือร้ายในชีวิตอยู่อย่างแน่นอน สำหรับผู้ที่ประสบความสำเร็จ หรือมองเห็นผู้อื่นว่าทำดี

แล้วไม่ได้ดีนั้น แม้ว่าจะยังไม่ได้ตรวจสอบถึงเหตุปัจจัยในด้านต่างๆ ให้ชัดเจนเลยก็ตาม แต่หากจะคิดอย่างง่ายๆ ว่า ถ้าตนไม่ได้ทำกรรมดีไว้ก็อาจจะแย่ยิ่งกว่านี้ หรือมองผู้อื่นว่า ถ้าเขาไม่ได้ทำกรรมดีไว้บ้าง เขาก็คงจะลำบากยิ่งกว่านั้นอีกเป็นแน่ หากคิดได้ดังกล่าวนี้ ย่อมจะช่วยให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นก็ตาม กรรมที่ทำไว้ก็มีใช้จะไร้ผลเสียเลย โดยเฉพาะผลในระดับที่ ๑ และ ๒ คือผลภายในจิตใจและผลต่อบุคลิกภาพ ดังที่กล่าวมาข้างต้นย่อมเกิดขึ้นแน่นอนกรรมจึงเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งและซับซ้อนเกินกว่าวิสัยของผู้ที่ไม่มีญาณอภิญญาจะหยั่งรู้ได้ ถึงแม้ผู้มีญาณอภิญญาที่มีใช้พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าก็ไม่อาจรู้กรรมได้อย่างถูกต้อง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นที่ทรงรอบรู้กรรมได้ถูกต้อง^{๕๕} คนส่วนมากมองการกระทำของตนหรือของผู้อื่นกันเพียงชาตินี้ชาติเดียว ไม่ได้มองให้ลึกไปถึงกรรมในอดีตชาติที่แต่ละคนได้ทำกันมาแล้ว อีกทั้งนึกกันไม่ออกว่าทำอะไรไว้บ้าง แต่ถ้าเชื่อว่าชาติก่อนมี ก็ต้องเชื่อว่ากรรมในชาติก่อนมีด้วย ถ้ากรรมในชาติก่อนไม่มีแล้วก็คงไม่ต้องมาเกิดในชาตินี้อีก กรรมที่ทำไปแล้วนั้นมิได้ให้ผลในชาติใดชาติเดียว แต่ให้ผลในชาตินี้ก็ได้ ให้ผลในชาติหน้าก็ได้ ให้ผลในชาติต่อๆ ไปก็ได้ เพราะฉะนั้นกรรมที่เราทำไว้ในอดีตชาตินั้น บางอย่างอาจให้ผลในชาตินั้นๆ มาแล้ว บางอย่างอาจให้ผลในชาติหน้าหรือชาติต่อๆ ไป เมื่อมีเหตุปัจจัยพอดีด้วยเหตุนี้ ผลแห่งกรรมที่เราได้รับในชาตินี้จึงอาจเป็นผลที่เกิดผลที่เกิดจากการกระทำในชาตินี้ก็ได้ในชาติที่แล้วก็ได้ ในชาติก่อนๆ จากชาตินี้ก็ได้ หลักกรรม หรือกฎแห่งกรรมมีอยู่ว่า “บุคคลทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เขาย่อมต้องรับผลแห่งกรรมนี้” กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว แต่กรรมมีความสลับซับซ้อนมากกว่ากรรมบางอย่างไม่ปรากฏผลในทันที มันมีระยะพักตัวตามสมควร เหมือนการสุกของผลไม้ ย่อมต้องอาศัยเวลา จะให้ผลเมื่อสุกเต็มที่แล้ว การรอคอยผลแห่งกรรมอาจใช้เวลาเป็นร้อยปี พันปี หรือหมื่นปีก็ได้ แต่กรรมก็สามารถหาตัวผู้ทำได้ถูกต้องเสมอ เป็นไปตามพระบาลี ที่ว่า “กัลยาณการี กัลยาณิ ทำดีได้ดี ปาปการี จ ปาปกั ทำชั่วได้ชั่ว”^{๕๖} ผลแห่งกรรม มี ๒ อย่าง คือ

๑. ผลภายใน คือ ผลที่เกิดขึ้นแก่จิตใจของผู้ทำ เป็นผลที่แน่นอน คือ คนทำความดี รู้สึกตนว่าได้ทำความดี จิตใจย่อมผ่องใสขึ้น ส่วนคนทำความชั่ว รู้สึกตนว่าเป็นคนชั่ว จิตย่อมเศร้าหมอง อากาที่จิตผ่องใสหรือเศร้าหมองนั้นเป็นผลโดยตรงของกรรมดี กรรมชั่ว ความสุขหรือความทุกข์ของบุคคลอยู่ที่อาการของจิตนี้ว่าผ่องใสหรือเศร้าหมองมากกว่าทรัพย์สมบัติ ชื่อเสียงเกียรติยศ ถ้าใจเศร้าหมอง ทรัพย์สมบัติมากมายก็ไม่สามารถให้ความสุขแก่เจ้าของได้เท่าที่ควรบางครั้งอาจเป็น

^{๕๕} คณะสงฆ์ธรรม, กรรม, หน้า ๑.

^{๕๖} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

สิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์เดือดร้อนมากขึ้นก็ได้ ผู้ที่มีใจฟ่องแผ้วเต็มที่ เช่น พระอรหันต์ แม้ไม่มีทรัพย์สมบัติภายนอกใดๆ เลย แต่ท่านมีความสุขมากกว่าปุถุชนทั่วไป

๒. ผลภายนอก คือ ผลที่มองเห็นได้ง่าย เป็นวัตถุของหรือสิ่งสมมติ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ หรือทางตรงกันข้าม คือ เสื่อมทรัพย์ ถูกนิทา ตีเคียน เจ็บป่วย ต้องพลัดพรากจากกันไป ผลภายนอกเป็นของไม่แน่นอน บางคราวผลที่เกิดขึ้นสมแก่กรรม แต่บางคราวไม่สมแก่กรรม เช่น คนทำความดีอาจถูกถอดยศก็ได้ถ้าทำให้ผู้มีอำนาจให้ยศ เกิดความไม่พอใจ มีใจไม่เป็นธรรม หรือมือคดใจใส่ร้าย คนที่บ่นว่าทำดีไม่ได้ดีนั้น อาจเป็นเพราะโยง เหตุ-ผล ผิดคู่ เพราะรู้ไม่จริงหรือขาดข้อมูลความเห็นผิดอาจมีสาเหตุมาจาก

๑. เป็นพวกค้ำกำไรเกินควร ทำดีนิดเดียวแต่หวังได้ดีมากๆ เมื่อไม่สมหวังก็บ่นว่า ทำดีไม่ได้ดี

๒. ทำยังไม่ถึงดี ก็เลิกเสียก่อน

๓. ทำเลขความพอดี

๔. ทำไม่ถูกต้อง ทำดีไม่ถูกต้อง ทำดีไม่เป็น สร้างเหตุไม่ตรงกับผลที่ต้องการ เช่น ออกรวยด้วยการซื้อหวยเลขจน

๕. ไม่เห็นตอนคนอื่นทำดี เห็นแต่เวลาเขาได้ดี ก็เลยบ่นว่าเขาไม่ทำแต่ได้ดี

๖. เข้าใจไปว่าดีคือรวยเพียงอย่างเดียว เมื่อทำดีแล้วไม่รวย ได้ดีอย่างอื่นแล้วแต่ไม่รู้ จึงบ่นว่า ทำดีไม่ได้ดี

๗. ใจร้อนเกินไป อยากได้ผลเร็วๆ ในขณะที่ความดียังไม่ให้ผล ทำให้ไม่เห็นผลสนอง

๘. ความลำเอียงเข้ากับตนเอง หรือถือเอาแต่ใจตน คือ มุ่งประโยชน์ตนหรือมุ่งจะได้เพื่อตนเท่านั้น ไม่คำนึงถึงความเสียหายทุกข์ยากของผู้อื่น เช่น เมื่อโกรธขึ้นมาก็ทำร้ายเขา เมื่ออยากได้ขึ้นมาก็ลักของเขา เมื่อทำได้สำเร็จก็มีความยินดีและเข้าใจว่าทำดี ในขณะที่เดียวกันก็ไม่อยากให้ใครมาทำร้ายตัวเรา มาลักของเรา ถ้าใครมาทำเข้า เราก็ต้องว่าเขาไม่ดี อีกทั้งถ้าเราไปยั่วเขาโกรธแล้วมาทำร้ายเรา เรายังว่าเขาไม่คือนั่นเอง เช่นนี้เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง^{๕๗}

ในเรื่องของวัตถุ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าของวัตถุ วัตถุเป็นสิ่งจำเป็น เป็นปัจจัย ๔ ที่อุดหนุนให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ สัพเพ สัตตา อาหารัญญิติกา สัตว์ทั้งปวงต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหาร^{๕๘} พระสงฆ์เองซึ่งต้องการวัตถุน้อยที่สุดก็ยังต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้ ขาดไม่ได้ แต่ความสำคัญของวัตถุมิชอบเขตของมัน คุณค่าของวัตถุแยกออกได้ ๒ ส่วน คือ คุณค่าแท้กับคุณค่ารองคุณค่าแท้

^{๕๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, กรรมและความเข้าใจเรื่องกรรม, หน้า ๓๐-๓๑.

^{๕๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๕.

คือประโยชน์ใช้สอยของวัตถุ คุณค่ารองคือความหรูหรา สวยงาม คุณค่ารองนี้ทำให้เกิดปัญหาแก่ มนุษย์มากที่สุด วัตถุเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ คุณค่าของมันก็ไม่เที่ยงเหมือนกัน^{๕๕} ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธ องค์ทรงตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคน ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้นนำเขาไปสู่ นรก บางคนทำบาปเพียงเล็กน้อยเช่นนั้นเหมือนกัน แต่บาปนั้นให้ผลเพียงในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น (ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม) ไม่ปรากฏผลอีกต่อไป บุคคลเช่นไร ทำบาปเพียงเล็กน้อย แล้วไปนรก? คือ บุคคลผู้มีได้อบรมกาย มีได้อบรมศีล มีได้อบรมจิต มีได้อบรมปัญญา มีคุณธรรมน้อยใจต่ำ บุคคล เช่นนี้แหละ ทำบาปเพียงเล็กน้อยแล้วไปนรก บุคคลเช่นไร ทำบาปเพียงเล็กน้อย แต่บาปนั้นให้ผล อันแสนเผ็ดเพียงในชาติปัจจุบันแล้วไม่ให้เกิดอีกต่อไป? คือบุคคลผู้มีได้อบรมกายแล้ว อบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญา มีคุณธรรมมาก มีใจใหญ่อยู่ด้วยคุณ มีเมตตา เป็นต้น อันหาประมาณมิได้ เปรียบเหมือนบุคคลใส่ก้อนเกลือลงไปในจอกน้ำเล็กๆ น้ำนั้นข่มเค็มเพราะน้ำน้อย แต่ถ้าใส่ก้อน เกลื่อนั้นลงไปใต้ม้าน้ำคงคา น้ำในแม่น้าคงคงจะไม่เค็มเพราะก้อนเกลื่อนั้นเลย เพราะน้ำมีมาก ฉน ใด ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนทำบาปเล็กน้อย บาปนั้นนำเขาไปสู่ นรก (เพราะเขามีคุณน้อย) บาง คนทำบาปเล็กน้อย บาปนั้นให้ผลเพียงในปัจจุบัน ไม่ให้ผลในชาติต่อๆ ไป (เพราะเขามีคุณมาก) ฉนนั้น^{๖๔} กรรมชั่ว ผลก็ชั่ว กรรมดี ผลก็ดี ไม่เคยปะปนกันเลย เวลาที่กรรมชั่วให้ผล กรรมดีก็ หลบหน้าไป เวลากรรมดีให้ผล กรรมชั่วก็หลบหน้าไป ไม่เคยให้ผลพร้อมๆ กัน^{๖๕} คนที่มีคุณธรรม เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงเพียงเล็กน้อยเหมือนน้ำในถ้วยเล็กๆ เมื่อทำบาป บาปย่อมให้ผลมาก ส่วนคนมี คุณมากเหมือนน้ำในแม่น้ำ เมื่อทำบาป บาปให้ผลเพียงเล็กน้อย หรืออาจไม่ให้ผลเลยก็ได้ คุณธรรม หรือความดีจึงมีอำนาจทำลายบาป ล้างบาปไปในตัว บุคคลยังมีคุณธรรมสูงมากขึ้นเพียงใด โอกาสที่จะล้างบาปหรือละลายบาปก็มีมากขึ้น เพียงนั้น เพราะคุณความดี หรือความบริสุทธิ์ของใจ นั้น มีคุณสมบัติ มีอำนาจในการทำลายบาป ดังพระพุทธภาษิตว่า “หม้อที่คว่ำ ข่อมคายน้ำออก ไม่ ทำให้น้ำไหลเข้าไปข้างใน ฉนใด ผู้อบรมแล้ว ทำให้มากแล้วซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ข่อมคายบาป คายอกุศลธรรมออก ไม่ให้บาปอกุศลธรรมเข้าไปข้างใน ฉนนั้น”^{๖๖}

อีกตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระองค์ลีมาลแล้ว ตรัสว่า “บาปกรรมที่บุคคลทำ แล้ว ข่อมปิดไว้ได้ด้วยกุศลกรรม บุคคลเช่นนั้นข่อมยังโลกให้สว่างเหมือนดวงจันทร์ที่พ้นจากเมฆ หมอกฉะนั้น”^{๖๗}นี้แสดงว่า บุคคลสามารถละลายหรือล้างบาปกรรมด้วยกุศลกรรมได้ ผู้ที่เคยทำชั่วถ้า รู้สึกตัวแล้วพยายามทำความดี อาจทำความดีได้มากกว่าและเป็นคนดีได้มากกว่าผู้ที่ไม่เคยทำชั่วมา

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), กรรม นรก สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๓๓๑-๓๓๓.

^{๖๐} อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๖.

^{๖๑} คณะสหราชอาณาจักร, กรรม, หน้า ๑๑๕.

^{๖๒} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๕๓/๘๓.

เสียอีก ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น บาปย่อมล้างได้ด้วยบุญ กรรมชั่วล้างได้หรือละลายได้ด้วยกรรมดี แต่ต้องใช้เวลานาน กุศลกรรมที่แรงๆ เช่น อรหัตตมรรค สามารถล้างความชั่วในใจได้หมด และมีอานุภาพห้ามผลแห่งกรรมชั่วเก่าๆ ที่เคยทำมาแล้วได้หมดสิ้น จะให้ผลอยู่บ้างก็เฉพาะเวลาที่ผ่านมีชีวิตอยู่เท่านั้น พอท่านนิพพานแล้วผลกรรมต่างๆ ก็เป็นอโหสิกรรมไปหมดสิ้น บุญหรือบาปที่บุคคลทำแล้ว มันติดตามผู้ทำเหมือนเงาตามตัว มองไม่เห็น เมื่อกรรมจะให้ผล บางครั้งกรรมนั้นมาปรากฏในความฝันก่อนก็มี เรียกว่า กรรมนิมิต เป็นหนึ่งในสาเหตุของความฝัน ๔ ประการ (๑. กรรมนิมิต-กรรมดีหรือกรรมชั่วในอดีตมาให้ผล ๒. จิตนิเวศน์หรือจิตอาวรณ์-จิตไปผูกพันอยู่กับสิ่งใดมากๆ ก็อาจฝันถึงสิ่งนั้นได้ ๓. เทพสังหรณ์-เทวดานาชาออกมาบอกอาจเป็นข่าวดีหรือข่าวร้ายก็ได้ ๔. ธาตุกำเริบ-ร่างกายไม่ปกติ อาจทำให้ฝันไปได้แปลกๆ เช่น คนที่จะตายด้วยอุบัติเหตุมักฝันอะไรบางอย่างที่ทำให้เจ้าตัวไม่สบายใจ หรือมีความสังหรณ์ใจแปลกๆ นั้นแสดงถึงอิทธิพลแห่งกรรมซึ่งเตือนบุคคลผู้นั้นล่วงหน้าก่อน^{๖๓} ในโลกนี้ตายไปแล้วไปสวรรค์ก็มี เพราะบุคคลพวกนี้ทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อนๆ กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ ยังไม่ทันให้ผลมาตรฐานความคิดความชั่ว พระพุทธเจ้าทรงให้แนวคิดไว้ว่า กรรมใดทำแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นดี บุคคลทำกรรมใดแล้วเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ดี^{๖๔} เมื่อกรรมชั่วชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผล เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่าเป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่วเมื่อกรรมดียังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี^{๖๕} เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรจะดูถูกกรรมแม้เพียงเล็กน้อยว่าจะไม่ให้ผล หรือไม่ควรที่จะเห็นว่ากรรมนี้เป็นเพียงกรรมดีเล็กน้อยไม่ทำก็ได้ ทำแต่กรรมใหญ่ๆ สำคัญๆ เนื่องจากกรรมดีทุกอย่างสมควรจะกระทำทั้งสิ้นไม่มียกเว้น โดยเฉพาะกรรมดีนั้นถ้าได้หว่านลงในเนื้อนาที่ดีเลิศ^{๖๖} พระสารีบุตร แสดงกรรมไว้ ๑๒ อย่าง^{๖๗} คือ

๑. อโหสิ กมมํ อโหสิ กมมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมได้มีแล้ว หมายความว่า กรรมที่ทำแล้วในอดีตภพก็ให้วิบากแล้วในอดีตภพที่ทำนั่นเอง

๒. อโหสิ กมมํ นาโหสิ กมมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมไม่ได้มีแล้ว หมายความว่า กรรมที่ทำแล้วในอดีตแต่ไม่ได้ให้ผลในอดีต

^{๖๓} วคิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, หน้า ๔-๑๘.

^{๖๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕-๑๒๐/๖๘.

^{๖๖} คณะสหราชอาณาจักร, กรรม, หน้า ๕๔.

^{๖๗} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๔-๒๓๕/๓๕๗-๓๕๘.

๓. อโหสิ กมมํ อตุถิ กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมมีอยู่ คือ กรรมได้ทำแล้วในอดีตยอมให้ผลในปัจจุบัน (ชาตินี้)

๔. อโหสิ กมมํ กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมไม่มีอยู่ คือ กรรมที่ทำแล้วในอดีตแต่ไม่ได้โอกาสให้ผลในปัจจุบันเพราะปัจจัยบกพร่องหรือปรีนิพพานไปแล้วในอดีต

๕. อโหสิ กมมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมมี หมายถึงกรรมที่ทำแล้วในอดีต จักให้ผลในอนาคต

๖. อโหสิ กมมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักไม่มี หมายถึง กรรมที่ทำแล้วในอดีต อันจักให้วิบากในอนาคตแต่เลยเวลาให้วิบากของตนไปแล้วจึงหมดโอกาสให้ผลก็ดี กรรมอดีตที่จะให้ผลในอนาคตไกลแต่ผู้ทำบรรลุเป็นพระอรหันต์ ปรีนิพพานไปเสียก่อนที่จะถึงเวลานั้นก็ดี นี่ชื่อว่ากรรมได้มีแล้ววิบากของกรรมจักไม่มี พระสารีบุตรท่านแสดงกรรมอดีต ๖ อย่างข้างต้นที่ให้วิบากในอดีตได้ ๑ ไม่ได้ ๑ ให้วิบากในปัจจุบันได้ ๑ ไม่ได้ ๑ ให้วิบากในอนาคตได้ ๑ ไม่ได้ ๑

๗. อตุถิ กมมํ อตุถิ กมฺมวิปาโก กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมมีอยู่ หมายถึงกรรมที่ทำในปัจจุบันแล้วให้ผลในปัจจุบันนั่นเอง

๘. อตุถิ กมมํ นตฺติ กมฺมวิปาโก กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมไม่มีอยู่ หมายถึงกรรมที่ทำในปัจจุบันแต่ไม่ให้ผลในปัจจุบัน เพราะปัจจัยบกพร่องจึงหมดโอกาสที่จะให้ผลก็ดี หรือกรรมที่ทำในปัจจุบันนี้และจะให้ผลในปัจจุบันเช่นกัน แต่ผู้ทำบรรลุเป็นพระอรหันต์ ปรีนิพพานไปเสียก่อนก็ดี

๙. อตุถิ กมมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมจักมี หมายถึงกรรมที่ทำในปัจจุบันที่เป็นอุปัชฌายกรรมและอปราปรียเวทนิยกรรมที่จะให้วิบากในอนาคต

๑๐. อตุถิ กมมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมจักไม่มี หมายถึงกรรมที่ทำในปัจจุบันที่เป็นอุปัชฌายกรรมที่จะให้วิบากในภพถัดไปแต่ปัจจัยบกพร่องจึงไม่อาจให้วิบากได้ก็ดี กรรมที่ทำในปัจจุบันที่เป็นอปราปรียเวทนิยกรรมอันจักให้วิบากในอนาคตไกลแต่ผู้ทำบรรลุเป็นพระอรหันต์ ปรีนิพพานเสียก่อนที่จะถึงเวลานั้นก็ดี พระสารีบุตรแสดงกรรมปัจจุบัน ๔ อย่าง ที่ให้วิบากในปัจจุบันได้ ๑ ไม่ได้ ๑ ที่ให้วิบากในอนาคตได้ ๑ ไม่ได้ ๑

๑๑. ภวิสฺสติ กมมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมจักมี วิบากของกรรมจักมี หมายถึงกรรมที่ทำในอนาคตแล้วให้วิบากในอนาคต

๑๒. ภวิสฺสติ กมมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมจักมี วิบากของกรรมจักไม่มี หมายถึง กรรมที่ทำในอนาคตอันจะให้ผลในอนาคต แต่ปัจจัยบกพร่อง พระสารีบุตรแสดงกรรมใน

อนาคต ๒ อย่าง ที่จักให้วิบากในอนาคตได้ ๑ ไม่ได้ ๑^{๖๔} และในสัปปริสธรรม ๗ ธรรมของคนดี เป็นทรัพย์ภายใน ได้แก่

๑. เชื้อสิ่งที่ควรเชื่อ (ศรัทธา)
๒. รักษากายวาจาให้เรียบร้อย (ศีล)
๓. ละอายต่อบาปทุจริต (หิริ)
๔. เกรงกลัวต่อบาปทุจริต (โอตตปปะ)
๕. สดับตรับฟังหรือเล่าเรียนมาก (พาหุสัจจะ)
๖. รู้จักเสียสละ (จาคะ)
๗. มีปัญญาารู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (ปัญญา)

ถ้ามีทรัพย์ภายในหรือทรัพย์ประเสริฐที่เรียกว่าอริยทรัพย์นี้แล้ว ทรัพย์ภายนอกย่อมจะหลั่งไหลมาเอง^{๖๕} สมเด็จพระญาณสังวรฯ ตรัสว่า การพิสูจน์เรื่องกรรมต้องพิสูจน์หลักเหตุผล อันเป็นเหตุผลอย่างธรรมดาสามัญที่สามารถจะเข้าใจได้ด้วยสามัญสำนึกของทุกๆ คน เช่น สิ่งที่ทำให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์เรียกว่าเหตุ ความสุขหรือทุกข์ที่ได้รับเรียกว่าผล ถ้าเป็นเหตุผลในทางทำให้เกิดสุขก็เรียกว่าดี ถ้าเป็นเหตุผลในทางให้เกิดทุกข์ก็เรียกว่าชั่วร้าย เหตุผลที่เกิดจากการทำของบุคคลเนื่องจากสามัญสำนึกของตนบอกคนว่าความดีและความชั่วมีจริง เพราะเรารู้สึกของเราเองว่าใครทำ ดีกับเรา ใครทำร้ายกับเรา ย่อมแสดงว่าตัวเราเองก็มีความรู้สึกเหมือนกันว่า ตัวเราเองทำดีหรือไม่ดีอย่างไร จนบางที่รู้สึกภูมิใจในความดีของเราหรือเสียใจในความชั่วของเราในเมื่อเกิดรู้สึกตัวขึ้น ความดีหรือความชั่วที่เราทำหรือที่คนอื่นทำซึ่งปรากฏในความรู้สึกของเราคือกรรม เป็นกุศลกรรม กรรมดีบ้าง เป็นอกุศลกรรม กรรมชั่วบ้าง ฉะนั้นกรรมจึงมีจริงและมีตัวอยู่เพราะติดอยู่ในความรู้สึก ในจิตใจของตัวเอง ผู้ที่ทำความดีให้แก่เราและมีอุปการคุณทั้งหลาย พระคุณของท่านเหล่านี้ย่อมติดอยู่ในจิตใจของเรา เกิดเป็นความกตัญญู (รู้พระคุณที่ท่านได้ทำ) และ กตเวทิต์ (ประกาศพระคุณที่ท่านได้ทำแล้ว คือ การตอบแทนพระคุณท่าน) ในทางตรงกันข้าม เมื่อใครทำไม่ดีต่อเราก็มักจะติดใจตัวเรา กลายเป็นผูกเวรกันต่อไปได้เหมือนกัน กรรมของคนอื่นยังติดใจตัวเองอยู่ได้ กรรมของเราเองก็ย่อมติดใจตัวเองเหมือนกัน ถึงจะลืมไปแล้วแต่ก็ยังฝังอยู่อย่างลึกซึ้งในจิตใจเรา เพราะกรรมเกิดจากเจตนาของเราจึงเป็นรอยจารึกของจิตใจ เมื่อรู้สึกว่าการกรรมมีจริง ทำดีเมื่อใดเป็นกรรมดีเมื่อนั้น ทำไม่ดีเมื่อใดเป็นกรรมชั่วเมื่อนั้นส่วนกรรมวิบากคือผลแห่งกรรมมีอยู่

^{๖๔} คณะสหราชอาณาจักร, กรรม, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๖๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

จริงเช่นกันและมีตามชนิดของกรรม คือ ผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว เพราะกรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่วเสมอ ไม่สับสนกัน กรรมและกรรมวิบากเป็นของของคนที่ทำกรรมนั่นเอง ผู้ใดทำกรรมอย่างไรก็ย่อมได้ผลกรรมอย่างนั้นเหมือนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ทุกๆ คนจึงต้องรับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง จะป่ายไปให้คนอื่นไม่ได้ ผู้ที่ทำดีจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็เป็นคนดีเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะชมหรือไม่ก็ตาม ตัวผู้ทำเองก็รู้สึกเองว่าทำดีคนที่ทำไม่ดีก็เป็นคนชั่วเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะติหรือไม่ก็ตาม ตัวผู้ทำเองก็รู้สึกว่าตัวทำชั่วอาจจะหลอกผู้อื่นได้แต่หลอกตัวเองไม่ได้ การพิสูจน์ด้วยสามัญสำนึกตามเหตุผลอย่างง่ายๆ ในเรื่องความคิดความชั่วต่างๆ ไป ที่มีอยู่เฉพาะหน้าจะเห็นได้ว่า

๑. กรรมมี คือ มีความดีความชั่วในการทำของทุกๆ คน
๒. กรรมวิบากมี คือ มีผลดีของความดี มีผลชั่วของความชั่ว
๓. กรรมเป็นของผู้ทำ คือ ใครทำกรรมอย่างใดก็ได้รับผลอย่างนั้น^{๑๐}

เรื่องของกรรมเป็นเรื่องของความจริงที่เป็นไปอยู่โดยธรรมชาติสามัญ พระพุทธเจ้าทรงยกความจริงนี้มาตั้งสอน มิได้ทรงแต่งเรื่องของกรรมขึ้นเอง ทรงชี้แจงแสดงเปิดเผยไปตามหลักความจริง มีความเข้าใจผิดกันอีกอย่างหนึ่งว่าเรื่องของกรรมเป็นเรื่องอดีตคือล่วงมาแล้ว ในปัจจุบันเรามีหน้าที่ปล่อยตนให้เป็นไปตามกรรม ที่เรียกว่า ยถากรรม จึงไม่คิดจะทำอะไร ผู้ที่ถือว่า อะไรๆ เกิดเพราะกรรมปางก่อน พระพุทธเจ้าทรงสอนมิให้เชื่อลัทธินี้ ถือว่าเป็นลัทธิภายนอกของพระพุทธศาสนา และตรัสยกเวทนา สุข ทุกข์ ที่ทุกๆ คนได้รับอยู่ว่าเกิดเพราะโรคต่างๆ ในปัจจุบันก็มี เกิดเพราะกรรมเก่าก็มี ฉะนั้น เมื่อโรคเกิดขึ้นก็ต้องเยียวยา และต้องป้องกันรักษาตัวไม่ให้เกิดโรค ในด้านความประพฤติต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ให้ละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดี กรรมปัจจุบันนี้แหละเป็นข้อสำคัญแห่งชีวิตของทุกๆ คน เป็นหน้าที่ของเราจะต้องคอยตรวจดู ให้ตัวเราเองทำพุดคิดแต่ในทางที่ถูกก่อนให้เกิดคุณประโยชน์โดยส่วนเดียวเท่านั้น อย่างนำเรื่องกรรมเก่ามาเป็นเครื่องตัดรอนคุณประโยชน์มาทำให้นอนรอโชคลาภ^{๑๑} เนื่องจากใครทำกรรมอย่างใดด้วยเจตนาอย่างไร เขาก็ย่อมได้รับผลตามเจตนา^{๑๒} พระพุทธองค์จึงทรงจำแนกว่า กรรมไว้ ๔ ประการ คือ

๑. กรรมดำมีวิบากดำ ได้แก่ อกุศลกรรมที่บุคคลเคยกระทำด้วยกาย วาจา ใจ บุคคลทำกรรมชนิดนี้แล้วย่อมไปเกิดในอบายเพราะกรรมนั้น

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, กรรมและความเข้าใจเรื่องกรรม, หน้า ๑๗ - ๒๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗ - ๒๘.

๒. กรรมขามมีวิบากขาว คือ กรรมดีหรือกุศลกรรมเฉพาะโลกียกุศลกรรม คือ กุศลที่เกี่ยวกับทาน ศีล และภาวนาที่ยังไม่เข้าถึงอริยมรรค ที่บุคคลเคยกระทำด้วยกาย วาจา ใจ บุคคลทำกรรมชนิดนี้แล้วย่อมได้รับความสุข

๓. กรรมทั้งดำขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ อกุศลและโลกียกุศลกรรมรวมกันบุคคลบางคนทำกรรมดำบ้าง ทำกรรมขาวบ้าง กละเคล้าปะปนกันไป เขาจึงได้รับผลดีบ้างไม่ดีบ้าง คือเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ได้แก่ เจตนาในอริยมรรคทั้ง ๔ มีโศดาปัตติมรรคเป็นต้น กรรมชนิดนี้เป็นกรรมที่ผู้เห็นภัยในวัฏฏะแล้วต้องการจะดำเนินไปให้ถึงที่ตั้ง^{๗๒} เมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้ว เสนิยะได้กราบทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้เคยเป็นอัญญาเดียรถีย์เมื่อหวังจะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือนก่อนเสนียจึงขออยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อได้บรรพชาแล้วไม่นาน ก็สำเร็จมรรคผล รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ส่วนนายบุญณะละความเห็นผิด มั่นคงอยู่ในพระรัตนตรัย^{๗๓} ในธัญยานิสุตต มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปิณฑาสก์ ความว่า พระสารีบุตรได้ทราบว่ ธัญยานิพราหมณ์เป็นสุขสบายดี แต่ว่าภรรยาผู้มีศรัทธาตายแล้ว ไปได้ภรรยาใหม่เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ทำให้ธัญยานิพราหมณ์อาศัยพระราชาท้าชู้ กล่าวคือ พระราชารับสั่งให้เขาไปนำข้าวกล้าบางส่วนจากประชาชนโดยไม่เบียดเบียนให้เดือดร้อน แต่ธัญยานิพราหมณ์กลับไปเบียดเบียนประชาชนให้เดือดร้อนโดยอ้างว่าเป็นคำสั่งของพระราช ครั้นได้ข้าวกล้ามาแล้วก็นำส่วนใหญ่กลับบ้านนำไปถวายพระราชเพียงเล็กน้อย พระสารีบุตรจึงไปโปรดธัญยานิพราหมณ์ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติดิฉัตรธรรมเพราะเหตุบุตรและภรรยา เพราะเหตุแห่งทาสกรรมกรและคนรับใช้ เพราะเหตุแห่งมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต เพราะเหตุแห่งแขกผู้จรมาเพราะเหตุแห่งบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว เพราะเหตุแห่งเทวดา เพราะเหตุแห่งพระราช เพราะเหตุการณ์ทำนุบำรุงร่างกายของตนให้เจริญ บุคคลนั้นยอมตกนรก ขึ้นชื่อว่ากรรมชั่วแล้วเมื่อทำลงไป ไม่ว่าจะทำเพื่อใคร ผลของการกระทำนั้นตกอยู่กับตนเอง ไม่ได้ตกอยู่กับบุคคลที่เราทำเพื่อเขา ต่อมาธัญยานิพราหมณ์ป่วยเป็นไข้หนักได้รับความทรมาณเป็นยิ่งนักจึงให้คนไปนิมนต์พระสารีบุตรมา พระสารีบุตรมา พระสารีบุตรได้เปรียบเทียบการเกิดในภพไหนจะดีกว่ากัน ท่านสารีบุตรคิดว่าพราหมณ์นี้น้อมใจไปในพรหมโลกจึงให้พราหมณ์ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เมื่อพราหมณ์สิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่าเหตุใดจึงแนะนำพราหมณ์เพียงเท่านั้น

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑-๘๒/๗๕-๘๓.

^{๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๒/๘๒.

พระสารีบุตรจึงไปแสดงอริยสัจ ๔ แก่พราหมณ์ในพรหมโลก^{๓๔} ยังมีข้อพิสูจน์อื่นๆ อีกเพื่อทดสอบเรื่องกรรม เช่น

๑. เด็กในครอบครัวเดียวกัน เกิดจากพ่อแม่เดียวกัน หรือเด็กแฝด อยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวกัน อุปนิสัยก็แตกต่างกันแสดงว่าร่องรอยในอดีตของเขาไม่เหมือนกัน แสดงว่าเขาเคยสร้างกรรมมาไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากัน ผลที่แสดงออกมาในชาตินี้จึงไม่เหมือนกัน^{๓๕} บางคนมีความโน้มเอียงทางดนตรี บางคนมีความสามารถทางศิลปะ บางคนมีความถนัดทางศาสนา แสดงว่าสิ่งนั้นในอดีตมีโซ่สัมพันธ์มาถึงปัจจุบัน

๒. สันดานเดิมที่ติดมาจากชาติก่อนอาจจะดีหรือชั่วก็ได้ เด็กบางคนมีพ่อแม่ดี แต่ตัวเองดีไม่ได้ เนื่องมาจากการสั่งสมไว้เป็นเวลานานจนไม่อาจขัดเกลาให้เปลี่ยนแปลงไปในทางดีได้ในชาติเดียว เด็กบางคนมีพ่อแม่เลวแต่ตัวเองไม่เลวตามเพราะอุปนิสัยสันดานดีอันสืบเนื่องมาจากชาติก่อนของเขาแน่นหนามั่นคงมาก อิทธิพลแห่งสิ่งแวดล้อมที่เลวไม่อาจครอบงำได้

๓. เด็กอัจฉริยะ เป็นการแสดงถึงร่องรอยแห่งความทรงจำในอดีตที่เห็นได้ชัดที่สุด แสดงว่าความชำนาญที่เขาสั่งสมไว้ในอดีตมิได้หายไปเลย เป็นคุณสมบัติติดตัวเขาอยู่

๔. หญิงที่มีลักษณะชายหรือชายที่มีลักษณะหญิงนั้น แสดงถึงความเคยชินในอดีต คือ มีอุปนิสัยและลักษณะของเพศเดิมติดมา ทำให้บางคนเกิดเป็นชายแต่ฮอร์โมนเพศหญิงมากกว่าแสดงว่าต้องมีเหตุในอดีตชาติทำให้เกิดผลในชาตินี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่หลายแห่งว่า คนที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏนั้น เคยเกิดเป็นชายบ้างหญิงบ้างมาแล้วอย่างนับไม่ถ้วน

๕. ความหวาดกลัวที่อธิบายไม่ได้ เช่น บางคนกลัวน้ำทะเล ทุ่งๆ ที่ในชาติปัจจุบันไม่เคยเกี่ยวข้องกับน้ำทะเลมาเลย แสดงถึงความทรงจำในอดีตที่เขาเคยประสบมาในชาติก่อน เขาอาจเคยตายเพราะจมน้ำมาก่อน

๖. มิตรภาพหรือความรักที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วน โดยไม่มีสาเหตุอะไรในปัจจุบัน แสดงถึงความรักในอดีตที่เคยรักกันมาในชาติก่อนๆ ในทางตรงกันข้าม การเกลียดชังกันแสดงถึงความเป็นศัตรูกันมาก่อน

๗. ความรู้สึกที่ว่าตนเคยรู้จักบุคคลหรือสถานที่นั้นมาก่อนต่างๆ ที่เพิ่งเห็นเป็นครั้งแรกในชีวิต

๘. การสะกดจิตโดยนักจิตวิทยาสมัยปัจจุบันสามารถสะกดจิตให้คนระลึกถึงอดีตชาติ

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๕-๔๕๓/๕๖๗-๕๗๒.

^{๓๕} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวัฒน์) , ข้อพิสูจน์เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด , พิมพ์ครั้งที่ ๒ , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โสภณสาร , ๒๕๔๑) , หน้า ๗๑ .

๕. เรื่องคนระลึกชาติได้ มีอยู่มากทุกทวีป ทุกศาสนา มีคนระลึกชาติได้ การระลึกชาติได้ เกิดจากความเชื่อว่ามีสังสารวัฏ หากแต่เป็นความจริงตามธรรมชาติที่อาจเกิดแก่ใครก็ได้ที่มี ระยะเวลาระหว่างภพเก่ากับภพใหม่สั้นมาก ทำให้ความทรงจำเรื่องเก่าๆ ยังแจ่มใสอยู่ แต่คนส่วนใหญ่ระลึกชาติไม่ได้ ทำให้ไม่สามารถพิจารณาผลเทียบกับเหตุ แต่หลักกรรมมีความยุติธรรมให้ผล ไปตามหน้าที่ของมันอย่างเที่ยงตรงไม่ขึ้นอยู่กับความเข้าใจไม่เข้าใจและความชอบไม่ชอบของ ใคร^{๖๖}

๑๐. พระพุทธเจ้าทรงได้พระญาณที่เรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่า พระญาณที่สามารถระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติก่อนได้ พระองค์ทรงได้ญาณนี้โดยการบำเพ็ญเพียรทางจิต พระองค์ตรัสว่า ใครก็ตามที่ดำเนินตามทางนี้ก็จะสามารถได้รับผลเช่นเดียวกับพระองค์ แสดงว่าทุกคนสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

๑๑. ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีเรื่องอันแสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดอยู่มากมาย^{๖๗} ผลย่อมเกิดจากเหตุ ถ้าไม่มีเหตุแล้วผลก็ไม่มี ใครไม่เคยทำกรรมชั่วไว้ก็ย่อมจะ ไม่ได้รับความทุกข์ ด้วยเหตุนี้เมื่อใดที่เราได้รับความทุกข์ อย่าไปโทษผู้อื่น ควรโทษตัวเองและ ยอมรับผลของกรรมที่ได้เคยทำไว้เอง^{๖๘}

๒.๗ สรุป

กฎแห่งกรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กระบวนการให้ผลของกรรม กระทำหรือ ผลที่เกิดจากการกระทำ ดังนั้น กฎแห่งกรรมจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะ เมื่อมีการกระทำคือกรรม ย่อมมีผลแห่งการกระทำด้วย คำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำกลาง ที่ไม่ดี หรือชั่วในตัวเอง หากแต่เมื่อไหร่ที่ปรากฏให้ออกมา จะเป็นการแสดงให้เห็นได้อย่างแจ่มชัดว่า เป็น กรรมดีหรือไม่อย่างไร ซึ่งคำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำที่แตกต่างไปจากความเข้าใจดั้งเดิม ของคนทั่วไปที่เข้าใจว่าคำว่า “กฎแห่งกรรม” คือว่าชั่วหรือเลวร้ายไปทั้งหมด แท้ที่จริงแล้ว คำว่า “กฎแห่งกรรม” นั้นเป็นเพียงชื่อ เป็นคำกลางๆ ไม่ปรากฏว่าดีหรือชั่วอย่างไร ซึ่งเกณฑ์ในการ วินิจฉัยนั้น นิยามมี ๕ ถือว่าเป็นเกณฑ์ในการตัดสินได้เป็นอย่างดีว่า กรรมนั้นไม่เพียงคิดเอาไว้เกิด เพราะกรรมแต่สามารถสืบสาวหาเหตุ บ่อเกิดได้ว่าเป็นอย่างไร อย่างเช่น การที่มีครอบครัวหนึ่งพ่อ ประกอบอาชีพฆ่าสัตว์ อยู่มาวันหนึ่งผู้เป็นพ่อได้ให้ลูกช้อนท้ายรถมอเตอร์ไซด์เพื่อกลับบ้าน ระหว่างทางฝนตกถนนลื่น ทำให้ลูกที่ช้อนท้ายตกลงจากรถเสียชีวิต เป็นต้น จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

^{๖๖} วศิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, หน้า ๗๓-๗๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๗๑.

^{๖๘} คณะสหภาพธรรม, กรรม, หน้า ๕๒-๕๓.

นี้จะสามารถพิจารณาได้อย่างไรว่าเกิดเพราะกรรมของผู้เป็นพ่อแล้วตกมาสู่ลูก หรือหากพิจารณาจากนิยาม ๕ ก็จะสามารถพิจารณาได้ว่าเกิดจากอตุณิยาม คือดิน ฟ้า อากาศนั่นเอง ดังนั้นการพิจารณาว่าอย่างไรเป็นกรรมจึงต้องสืบสาวหาเหตุปัจจัยอย่างรอบด้าน ไม่คว่นัดสินใจเป็นแนวทางในการพิจารณากฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาที่ไม่เพียงแต่เชื่อหรือศรัทธาเท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วยปัญญาหรือโยนิโสมนสิการในการพิจารณาตัดสินใจ กฎแห่งกรรมกับสังสารวัฏ กรรมนั้นส่งผลไม่เพียงการปรากฏให้เห็นเพียงแค่นี้เท่านั้นแต่ยังมีการส่งผลอย่างต่อเนื่องยาวนานสุดคณานับได้แต่อย่างไรแล้วกฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถสงบระงับและดับได้โดยการฝึกฝนอบรมตนในแนวทางไตรสิกขา คือ สីล สมาธิและปัญญา เพราะการเกิดมาในกำเนิดมนุษย์เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง และเป็นการยากยิ่งไปกว่าอีกในการดำรงชีวิตที่ประเสริฐที่ประกอบไปในแนวทางแห่งอริยมรรค เพื่อดำเนินไปสู่การดับภพดับชาติ

การกระทำที่เรียกว่า “กรรม” ที่เรียกว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ต้องการมุ่งให้บุคคลทำแต่ความดีหลีกเลี่ยงความชั่ว รู้จักพึ่งตนเอง ขยันทำกิจการ ไม่เกียจคร้าน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ไม่สร้างวิมานในอากาศ ประสงค์สิ่งใดก็ลงมือทำ เพื่อให้เป็นจริงตามปรารถนา เมื่อมีอุปสรรคเกิดขึ้นก็ไม่ย่อท้อ พยายามหาทางแก้ไขและต่อสู้จนประสบประสบความสำเร็จ คนประเภทนี้แม้จะเกิดมายากจน เพราะอำนาจของกรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีต ก็มักจะสามารสร้างตัวจนมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นด้วยอำนาจกรรมดีที่ทำในปัจจุบัน การทำ “กรรม” ไม่ว่าจะดีหรือชั่วตัวของบุคคลแต่ละคนนั้นจะเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำของตน และไม่สามารถตัดกรรมหรือว่าสะเดาะเคราะห์ให้หมดหรือหายไปได้ ในพระพุทธศาสนาจึงมุ่งให้ศาสนิกหรือมนุษย์ทุกคนได้ตระหนักรู้ และขวนขวายหมั่นทำความดีทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ เป็นผู้ละอายชั่วเกรงกลัวต่อบาป ให้ตั้งกุศลจิตในกรรมคืออยู่เป็นนิจ “กรรม” จึงเป็นประคองเงาติดตามตัวบุคคล อย่างไม่มีที่สิ้นสุดแม้แต่จะสิ้นกิเลสแล้วก็ตาม ฉะนั้นในพุทธศาสนาจึงมุ่งให้มนุษย์สร้างแต่กรรมดี ไม่เห็นกรรมชั่วว่าเป็นสิ่งน้อยนิดเมื่อทำแล้วว่าเป็นไร และเห็นกรรมดีว่านิดหน่อยแล้วไม่ทำ เพราะกรรมนั้นล้วนส่งผลต่อเนื่องและตลอดเวลา ข้ามพ้นสติปัญญา วิสัยของมนุษย์ที่จะเข้าใจได้ เว้นเสียแต่พุทธวิสัย

บทที่ ๓

ความเชื่อกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาความเชื่อกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิ และมิจฉาทิฏฐิ ความแตกต่างความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ ความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ เชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ

๓.๑.๑ สัมมาทิฏฐิ

ในพระไตรปิฎกคำที่ใช้เป็นไวพจน์ของสัมมาทิฏฐิโดยตรงมีน้อยเท่าที่ปรากฏเช่นในสัมมาทิฏฐิสสูตรพระสารีบุตรใช้คำว่า“ทิฏฐิที่ดำเนินไปตรง (อุชุกตา)”^๑

พุทธทาสภิกขุให้ความหมายว่า สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบหรือความเห็นที่ถูกต้องคำว่า“เห็น”ในที่นี้ไม่ใช่เห็นด้วยตาแต่เห็นด้วยใจเรียกง่าย ๆ ว่าความเข้าใจที่ถูกต้องความรู้ที่ถูกต้องความเชื่อที่ถูกต้องหรือความรู้สึคนึกคิดที่ถูกต้องนั่นเอง^๒ อย่างไรก็ตามความหมายของสัมมาทิฏฐิตามที่กล่าวมานั้นเป็นเพียงความหมายแบบกลางๆที่ครอบคลุมความหมายสัมมาทิฏฐิทุกระดับและเป็นการให้ความหมายในแง่ของการดีความตามรูปศัพท์เท่านั้นยังมีความหมายของสัมมาทิฏฐิอีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นความหมายเฉพาะเจาะจงตามระดับขั้นของสัมมาทิฏฐิดังนี้

๓.๑.๒ ความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิ

โลกียสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นชอบระดับโลกีย์ที่ยังเนื่องอยู่กับกระแสโลกเป็นไปตามทำนองคลองธรรมและสอดคล้องกับหลักศีลธรรมอันดีงามของสังคมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ พุทธทาสภิกขุเรียกว่า“สัมมาทิฏฐิฝ่ายภาษาคน”หมายถึงความเห็นชอบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักแห่งเหตุและผลหรือกฎแห่งกรรมที่ว่า“ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว”ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับตัวตน เรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องโลกนี้โลกหน้า และเรื่องนรกสวรรค์เป็นต้น” ดังพุทธพจน์ที่ว่าสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญให้ผลคืออุปธิเป็นอย่างไรคือความเห็นว่า

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๑๐/๘๕.

^๒ พินิจ รักทองหล่อ. ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ฉบับประมวลธรรมเล่ม ๓. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐). หน้า ๒๕๓.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, มหิดลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๘, หน้า ๒๗๔.

ทานที่ให้แล้วมีผล วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว มีโลกนี้มีโลกหน้ามี มารดาบิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นอุปาทิถะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วย ปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก^๔ แม้สัมมาทิฏฐิระดับโลกิยะนี้จะต้องที่ยาวอยู่ในสังสารวัฏไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงแต่พุทธศาสนายอมรับว่าเป็นความเชื่อระดับพื้นฐานที่จำเป็นกล่าวคือเป็นเครื่องจูงใจให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรมรู้จักละอายชั่วกลัวบาปและทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข พุทธทาสภิกขุแม้ท่านจะบอกว่าสัมมาทิฏฐิระดับนี้เป็นเรื่องของภษาคนไม่ใช่ภษาธรรมแต่ก็เป็นผู้หนึ่งที่ยอมรับความสำคัญของทิฏฐิระดับนี้ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า“สัมมาทิฏฐิที่เห็นอย่างนี้ทำให้บุคคลรักบุญกุศล จึงเป็นผู้มีความสุขความเจริญในโลกนี้ แม้จะต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารก็เวียนว่ายไปแต่ในทางบุญทางกุศลไม่มีความทุกข์ยากลำบากในนรก มีแต่การเสวยสุขที่เรียกว่าสุคติหรือสวรรค์เป็นเบื้องหน้าสืบไป”^๕

๓.๑.๓ ความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่ยั่งยืนหรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลกเหนือ การแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายว่าดี - ชั่ว บุญ- บาป นรก - สวรรค์พ้นไปจากสังสารวัฏ และปราศจากตัวตน พุทธทาสภิกขุเรียกว่า“สัมมาทิฏฐิฝ่ายภษาธรรม” หรือ “ฝ่ายปรมาตมธรรม” ในพระไตรปิฎกเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ” บ้าง “สัมมาทิฏฐิที่ไม่มีอาสวะ” บ้าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างใดคือองค์แห่งมรรคข้อสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวปัญญาปัญญินทรีย์ ปัญญาพลละขัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึกมีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญองค์แห่งมรรคอยู่นี้เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค^๖ ภิกษุโพธิ (bhikkhu Bodhi) ได้แบ่งสัมมาทิฏฐิแนวโลกุตตระออกเป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรกคือ “สังขานู โลมิกสัมมาทิฏฐิ” หมายถึงความรู้ที่อนุโลมตามตามสังขารธรรมในขั้นนี้จะเรียกว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิเลยทีเดียวก็ยังไม่ได้เพราะยังไม่เข้าถึงตัวสังขารที่แท้จริงส่วนมากจะเป็นความรู้ที่เกิดมาจากการศึกษาอบรมแล้วนำมาไตร่ตรองจนรู้ความหมายและความสำคัญของมันอย่างแจ่มแจ้ง

^๔ ม.อ. ๑๔/๒๕๓/๑๘๑.

^๕ พินิจ รัตทองหล่อ. ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรมเล่ม ๓., หน้า ๒๕๓ – ๒๕๔.

^๖ ม.อ. ๑๔/๒๕๓/๑๘๑.

ระดับที่สองคือ “สัจจปฏิเวธสัมมาทิฐิ” หมายถึง สัมมาทิฐิในขั้นที่รู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งสังขธรรมเป็นความรู้ที่เกิดมาจากการเจริญภาวนาหรือการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ จนรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง”

๓.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิตั้งสองระดับนั้นหาได้ขัดแย้งกันไม่นอกจากไม่ขัดแย้งกันแล้วยังสนับสนุนกันอีกด้วยเนื่องจากระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเป็นระบบที่มีการฝึกฝนและพัฒนาไปตามลำดับ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับมีการบำเพ็ญไปตามลำดับมีการปฏิบัติ ตามลำดับไม่ใช่การบรรลุหรือหัดผล โดยทันทีเหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับลาดไปโดยลำดับ ลึกลงโดยลำดับไม่ตั้งชันไปทันที”^๘ ดังจะเห็นได้จากการแบ่งระบบจริยธรรมของพุทธศาสนา ออกเป็น ๒ ระดับคือระดับที่สองให้คนอยู่กับความจริงอย่าง โลกๆ หรืออยู่กับบัญญัติของโลก (สมมติสัจจะ) ได้อย่างดีมีความสุขและระดับที่สองให้คนพัฒนาตัวให้เข้าถึงความจริงตามกฎ ธรรมชาติ (ปรมาตตสัจจะ) ที่อยู่เหนือสมมติของโลกนอกจากนั้นความสุขที่สัมพันธ์กับระบบ จริยธรรมก็มี ๒ อย่างเช่นเดียวกันคือ โลกียสุข กับ โลกุตตรสุข ซึ่งก็สอดคล้องกับการแบ่งประโยชน์ (อัตตะ) หรือจุดหมายของชีวิตออกเป็น ๓ ขั้นคือ^๙

๑) **ประโยชน์ขั้นต้น** ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือประโยชน์ในชีวิตนี้เป็นจุดหมาย ขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้าเช่นการได้ลาภยศสุขสรรเสริญทรัพย์สินฐานะเกียรติและชีวิตคู่ครอง ที่เป็นสุขเป็นต้นเรียกว่า “ทิฐิฐัมมิกัตตะ”

๒) **ประโยชน์ขั้นกลาง** ได้แก่ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าที่ มองเห็นได้ด้วยตาเป็นเรื่องคุณค่าด้านในของชีวิตเช่นความเจริญงอกงามทางด้านจิตใจมีคุณธรรม และศีลธรรมเป็นต้นรวมถึงประโยชน์ในชาติเบื้องหน้าเช่นการได้เป็นเทวดาและพรหมเป็นต้น เรียกว่า “สัมปรายิกัตตะ”

๓) **ประโยชน์ขั้นสูงสุด** ได้แก่ ประโยชน์อย่างยิ่งยวดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริง ของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตได้แก่การรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจน หลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดทั้งปวงหรือการได้บรรลุนิพพานนั่นเองเรียกว่า “ปรมาตตะ” อัตตะหรือ ประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับนี้แสดงให้เห็นหลักการพัฒนาชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่าง

^๘ Bhikkhu Bodhi., อังใน ธีรวาส บำเพ็ญบุญบารมี, โครงการธรรมศึกษาวิจัยสัมมาทิฐิ : ศึกษาพระ ไตรปิฎกอรุณกถาวัตถุและคัมภีร์ทางพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเบญจกนิยา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐-๒๓.

^๘ วิ.จ.(ไทย) ๓/๔๕๗/๒๕๕.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. หน้า ๕๔๔-๕๕๕.

โลกียสัมมาทิฏฐิ กับ โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ตามหลักพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนประโยชน์ในขั้นต้นต้องเป็นฐานให้แก่ประโยชน์ขั้นกลางในขณะที่เดียวกันประโยชน์ในขั้นกลางก็ต้องเป็นฐานให้แก่ประโยชน์ในขั้นสูงสุด หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่า โลกียสัมมาทิฏฐิ ต้องเป็นพื้นฐานให้แก่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิก็ได้ เพราะการแบ่งประโยชน์ออกเป็น ๓ ขั้นนี้เป็นเพียงการแบ่งในเชิงคุณภาพเท่านั้นถ้าแบ่งโดยเอาเกณฑ์โลกียะกับโลกุตระเข้ามาจับก็จัดเป็น ๒ ระดับคือประโยชน์ขั้นต้นและขั้นกลางเป็นระดับโลกียะส่วนขั้นประโยชน์ขั้นสูงสุดเป็นระดับโลกุตระอย่างไรก็ตามภาพความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาทิฏฐิสองระดับหากนำเสนอในแง่ของหลักธรรมเพียงอย่างเดียวอาจจะทำให้เห็นภาพได้ไม่ชัดเจนแต่ถ้าเราแทนที่ความสัมพันธ์นั้นด้วยการเสนอภาพพุทธประวัติอาจจะทำให้เห็นภาพในเชิงรูปธรรมมากยิ่งขึ้น จริงอยู่พุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมายแต่ถ้าเราสังเคราะห์เนื้อหาเหล่านั้นลงในกรอบความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทิฏฐิสองระดับเข้ามาจับก็สามารถจัดแบ่งออกเป็น ๔ ช่วงหลักๆ ดังนี้

๑) ช่วงก่อนเกิดวิกฤตทางความคิด หมายถึง ช่วงชีวิตของเจ้าชายตั้งแต่ประสูติจนถึงช่วงก่อนได้พบเทวทูตทั้ง ๔ ในช่วงนี้เจ้าชายดำเนินชีวิตตามปกติของปุถุชนที่ยังอยู่ในกระแสโลกมีการปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของสังคมในขณะนั้นๆ เช่นการได้รับการศึกษาทางโลกจนถึงขั้นสูงสุดที่มีอยู่ในขณะนั้นคือทรงจบทั้งไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้ง ๑๘ สาขา รวมทั้งการได้บรรลุปฐมฌานตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ความรู้ทางโลกเหล่านี้คงเพียงพอแล้วที่จะทำให้พระองค์มีสัมมาทิฏฐิในระดับพื้นฐานได้อย่างน้อยก็ต้องทรงรู้ว่าอะไรคือบาป-บุญคุณ-โทษดี-ชั่วและที่ชัดเจนที่สุดคือการเปล่งอาสภิวาจาในวันประสูติที่ว่าพระองค์เป็นผู้เลิศเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลกนี้คือการแสดงความเชื่อมั่น (สัมมาทิฏฐิ) ในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาได้จนถึงขั้นสูงสุด

๒) ช่วงเห็นโทษกามสุข หมายถึง ช่วงตั้งแต่เกิดวิกฤตทางความคิดอันมีสาเหตุมาจากการมองเห็นสังขารของชีวิตคือความไม่เที่ยงความไร้แก่นสารของชีวิตที่หมกมุ่นอยู่ในกามสุขตลอดถึงการเสด็จออกจากพระราชวังแล้วเห็นเทวทูต ๔ คือคนแก่คนเจ็บคนตายและสมณะ

๓) ช่วงคิดหาทางออก หมายถึง ช่วงตั้งแต่คิดตั้งคำถามเชิงเปรียบเทียบว่าเมื่อมีร้อนก็มีเย็นแก้เมื่อมีมืดก็มีสว่างแก้เมื่อมีแก่เจ็บตายก็น่าจะมีสภาวะที่ตรงกันข้ามเช่นเดียวกันตลอดถึงระยะเวลา ๖ ปีของการเสด็จออกผนวชเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นจนถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา

๔) ช่วงเดินสายกลาง หมายถึง ช่วงตั้งแต่เลิกบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วหันมาเดินสายกลางจนได้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารหรือได้ตรัสรู้ริยสัจ ๔ เนื้อหาพุทธประวัติทั้ง ๔ ช่วงเหล่านี้ทำให้เราได้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างโลกียสัมมาทิฏฐิกับโลกุตตรสัมมาทิฏฐิได้อย่างชัดเจน อีกประการหนึ่งการที่สัมมาทิฏฐิระดับโลกียะเป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนและไม่ขัดแย้งกับสัมมาทิฏฐิ

ระดับโลกุตระนั้นก็เนื่องมาจากแก่นแท้ที่มีอยู่ภายใน โลกียสัมมาทิฏฐินั้นเองจริงอยู่แม้สัมมาทิฏฐิระดับโลกียะจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องการตัดสินใจทางคุณค่าหรือเป็นเรื่องสัมพันธ์ที่ขึ้นอยู่กับค่านิยมบรรทัดฐานหรือข้อบัญญัติทางสังคมซึ่งจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและกาลสมัยแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีหลักความจริงเป็นฐานรองรับอยู่เลยหลักกลางสำหรับชีวิตความเป็นโลกียสัมมาทิฏฐินั้นก็คือความรู้เห็นที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรมนั่นเอง* กล่าวคือความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวบันดาลความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดดังนั้นเมื่อจะนิยามความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิแบบกระชับที่สุดท่านจึงชี้ชัดลงไปว่า “กัมมัตสกตาญาณ”^{๑๐} หมายถึงความรู้ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมของตนเองเป็นผู้กำหนดควบคุมและบันดาลชะตาชีวิตของตนเองด้วยความเห็นชอบที่มีรากฐานอยู่บนกฎแห่งธรรมชาตินี้เองจึงทำให้โลกียสัมมาทิฏฐิมีความสอดคล้องกับโลกุตรสัมมาทิฏฐิ นอกจากนั้นยังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนและเป็นรากฐานให้แก่โลกุตรสัมมาทิฏฐิอีกด้วย

๓.๑.๕ สัมมาทิฏฐิกับการพัฒนาชีวิต

สัมมาทิฏฐิมิบทบาทสำคัญมากในการศึกษาหรือการพัฒนาชีวิตและสังคมกล่าวได้ว่า “คนเริ่มมีการศึกษาเมื่อเขามีสัมมาทิฏฐิ”^{๑๑} ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องความหมายของสัมมาทิฏฐิว่า เนื้อหาสาระสำคัญของสัมมาทิฏฐิคืออริยสัจ ๔ รวมไปถึงชีวทัศน์โลกทัศน์และค่านิยมพื้นฐานที่ดีงามของสังคมทั้งหมดดังนั้นสัมมาทิฏฐิจึงเป็นแหล่งรวมของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาชีวิตทั้งหมดนับตั้งแต่รู้ว่าอะไรคือปัญหาชีวิตอะไรคือสาเหตุของปัญหาอะไรคือเป้าหมายของชีวิตและอะไรคือวิถีทางจะไปสู่เป้าหมายนั้นด้วยเหตุนี้ในกระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนาจึงได้ยกให้สัมมาทิฏฐิจึงเป็นตัวนำเป็นประจักษ์ประทีปส่องนำทาง^{๑๒} ให้แก่บุคคลผู้เดินทางถ้าขาดสัมมาทิฏฐิก็เปรียบเหมือนคนเดินทางท่ามกลางความมืดโดยไม่รู้แม้กระทั่งว่าทางอยู่ที่ไหนจุดหมายปลายทางคืออะไรแน่นอนว่าจะต้องสูญเสียดเวลาในการหลงทางและการลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ ดังที่พุทธทาสภิกขุได้อุปมาไว้ว่า “สัมมาทิฏฐิเหมือนกองสอดแนมไปข้างหน้าเพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆหาวิธีการต่างๆที่จะให้กองทัพหลวงทำงานได้สำเร็จ บางทีก็จะเปรียบได้เหมือนกับเข็มทิศหรือแผนที่ซึ่งต้องมีก่อนรู้แจ่มแจ้งก่อนจึงจะทำอะไรไปได้ตามแผนที่หรือแผนการ”^{๑๓} ในพระไตรปิฎกได้อธิบายความสำคัญของสัมมาทิฏฐิในลักษณะต่างๆดังนี้

^{๑๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๔/๓๔๘/๔๒๖.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. หน้า ๓๔๐.

^{๑๒} .Lakshmi Narasu. **The Essence of Buddhism.** (Bombay : Thacker & Co., Ltd., ๑๙๔๕). p.๑๖๑.

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ. มหิดลธรรม. หน้า ๑๕๕.

๓.๑.๖ สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นเหมือนนายสารถิ

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ ทางนั้นเชื่อว่าทางตรงทิศนั้นเชื่อว่าไม่มีภัยรถเชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรมมีหิริเป็นฝ่ามีสติเป็นเกราะกันธรรมรถนั้นเรอบอกให้มีสัมมาทิฏฐินำหน้าเป็นนายสารถิ”^{๑๔} จะเห็นว่าพระพุทธองค์ได้เปรียบเทียบชีวิตของมนุษย์เหมือนกับรถที่กำลังแล่นไปบนเส้นทางชันส่วนต่างๆ ที่นำมาประกอบเข้าเป็นตัวรถก็เป็นเพียงสิ่งที่จะช่วยทำให้เป็นรถที่สมบูรณ์เท่านั้นแต่รถคันนั้นจะไม่มีประโยชน์หากจอดทิ้งไว้เฉยๆ หรือจะวิ่งไปสู่จุดหมายปลายทางเองไม่ได้ ถ้าไม่มีคนขับที่ชาญฉลาดสัมมาทิฏฐิจึงเป็นเหมือนนายสารถิผู้รู้จักเส้นทางเป็นอย่างดีจึงสามารถที่จะนำรถคือชีวิตไปสู่จุดหมายได้ส่วนองค์มรรคข้ออื่นๆ แม้จะไม่ใช่นำหน้าแต่ก็มีความสำคัญไม่น้อยเหมือนกันในฐานะเป็นตัวหนุนอยู่เบื้องหลังการทำงานของสัมมาทิฏฐิถ้าไม่มีองค์มรรคข้ออื่นๆ สัมมาทิฏฐิก็ทำงานโดยลำพังไม่ได้เหมือนมีคนขับแต่ไม่มีรถจะให้ขับในขณะที่เดียวกันถ้ามีแต่องค์มรรคข้ออื่นๆ โดยไม่มีสัมมาทิฏฐิตำนำก็เหมือนกับการมีรถแต่หากคนขับไม่ได้หรือเหมือนกับให้รถเดินเครื่องแล้วปล่อยให้วิ่งไปโดยไม่ต้องมีคนขับรถคันนั้นจะต้องวิ่งเข้าพงอย่างแน่นอน

๓.๑.๗ สัมมาทิฏฐิในฐานะเป็นบุพนิมิตแห่งการตรัสรู้

ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ ภิกษุทั้งหลายเมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใดสัมมาทิฏฐิก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อการตรัสรู้หรือริยสัง ๔ ประการ”^{๑๕} ข้อความในพุทธพจน์ตรงนี้เป็นการใช้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ทุกคนคุ้นเคยมาเปรียบเทียบให้เห็นการแสดงบทบาทของสัมมาทิฏฐิคำว่า “บุพนิมิต” หมายถึงเครื่องหมายที่บอกให้รู้ล่วงหน้าหรือเป็นการบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่ากำลังจะมีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นตามมา^{๑๖} โดยปกติรุ่งอรุณยามเช้าก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้นจะมีแสงเงินแสงทองเหลืองเรืองรองปรากฏขึ้นมาก่อนเป็นสัญญาณหรือบุพนิมิตบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าอีกไม่นานพระอาทิตย์จะปรากฏตัวขึ้นมาทำให้โลกนี้สว่างไสวเช่นเดียวกันกับการมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตก็เป็นนิมิตหมายบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าเมื่อความมืดมนคืออวิชชาถูกกำจัดออกไปด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาแล้วจะทำให้ได้ตรัสรู้หรือริยสัง ๔ ในไม่ช้าดังคำกล่าวของพระนาคเสนที่ว่า “มหาราชปัญญาเมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดเครื่องทำให้มืดคืออวิชชาทำให้เกิดแสงสว่างคืออวิชชาทำให้เกิดแสงสว่างคือญาณทำให้หรือริยสังปรากฏ”^{๑๗}

^{๑๔} ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๔/๔๕.

^{๑๕} ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๒๐/๕๕๓.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). แสงเงินแสงทองของชีวิต. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕). หน้า ๒.

^{๑๗} ปู่ย แสงฉาย. มลทินปัญหาฉบับพร้อมอรรถกถา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูกศ. คำภักดิ์, ๒๕๓๘). หน้า ๕๖.

๓.๑.๘ สัมมาทิฐิในฐานะเป็นบ่อเกิดและส่งเสริมกุศลธรรมทั้งปวง

ดังพุทธพจน์ที่ว่า“ภิกษุทั้งหลายเราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือน สัมมาทิฐินี้เลย”^{๑๘} พุทธพจน์ตรงนี้แสดงให้เห็นบทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิใน ๒ ประเด็นคือบทบาทในการทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและบทบาทในการทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นคงไม่ผิดนักถ้าจะเปรียบสัมมาทิฐิเหมือนมารดาของกุศลธรรมทั้งปวงเพราะธรรมดาว่ามารดาย่อมมีอุปการะต่อบุตรใน ๒ สถานคือเป็นผู้ให้กำเนิดและเป็นผู้เลี้ยงดู บุตรให้เจริญเติบโตสัมมาทิฐิก็เช่นเดียวกันนอกจากจะมีบทบาทในการทำให้กุศลธรรมอื่นๆ ให้เกิดขึ้นแล้วยังเป็นปัจจัยสนับสนุนให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วได้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นด้วย

๓.๑.๙ มิจฉาทิฐิ

คำว่ามิจฉาทิฐิ ประกอบมาจากคำ สองคำ คือ มิจฉา แปลว่าผิด ไม่ถูกต้อง ทิฐิ^{๑๙} แปลว่าความเห็น ลัทธิ ทฤษฎี ทักษะ ดังนั้น มิจฉาทิฐิ จึงแปลว่า ความเห็นผิด หรือความเข้าใจผิด

พระสุตตันตปิฎก ให้ความหมายคำว่า มิจฉาทิฐิ ไว้ว่า มิจฉาทิฐิ ได้แก่ความเห็นผิด เช่น เห็นว่ากรรมดี – ชั่ว ไม่มี ผลของบุญ – บาป ไม่มี^{๒๐} เป็นต้น

อรรถกถา ได้ให้ความหมายของมิจฉาทิฐิไว้ว่า “ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ เพราะ (๑) ความเห็นไม่ตรงตามสภาวะ (๒) ความเห็นไม่ตรงกับความเป็นจริง เพราะยึดมาผิด (๓) เพราะเป็นความเห็นที่ รังเกียจบังจืด เพราะไม่ก่อประโยชน์^{๒๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้คำจำกัดความมิจฉาทิฐิไว้ว่า มิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี บุญบาป ไม่มี เป็นต้น^{๒๒}

สนิท ศรีสำแดง แสดงทักษะเกี่ยวกับมิจฉาทิฐิไว้ว่า มิจฉาทิฐิ แปลว่า ความเห็นผิด ความหมายอย่างกว้าง คือ ความเห็นไม่ตรงกับความจริง แต่เนื่องจากมิจฉาทิฐิ เป็นศัพท์ทาง

^{๑๘} อ.จ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๔๓.

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘.

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑/๒.

^{๒๑} อภิ. ส.จ.อ. (ไทย) ๒/๓๖๕/๔๓๘.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๓.

พระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึง ความเห็นที่ผิดทำนองคลองธรรม และเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์^{๒๓}

ดังนั้น มิจฉาทิฏฐิ มีความหมายคือ ความเห็นผิด คลาดเคลื่อน ซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริง

๓.๑.๑๐ มูลเหตุแห่งการเกิดมิจฉาทิฏฐิ

มูลเหตุแห่งการเกิดมิจฉาทิฏฐิ มี ๘ ประการ คือ

๑. ขันธ์ ๕ ในที่หมายถึง อุปาทานขันธ์ คือการยึดมั่น ถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความหลงผิด สำคัญผิดคิดว่า เบญจขันธ์นี้เป็นอัตตา ตัวตน (สักกายทิฏฐิ) เพราะเหตุนี้ เบญจขันธ์ จึงเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ถือมั่น (อุปาทาน)

๒. อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ไม่รู้จักทุกข์ (ปัญหา) สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ (สาเหตุแห่งปัญญา) นิโรธ ความดับทุกข์ (ปัญหาเป็นสิ่งที่แก้ไขได้) มรรค วิธีการแห่งการดับทุกข์ (วิธีการแก้ปัญหา) และปฏิจาสุมปบาท คือการอาศัยการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งปวง เช่น เพราะไม่รู้ชีวิตตามความเป็นจริง (อวิชชา) ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือเจตนาในการปรุงแต่งให้เกิดความรัก ความชัง ความหลงผิด เพราะอาศัยสังขาร การสืบต่อแห่งชีวิตใหม่ย่อมเกิดขึ้น (วิญญาณ) และทำให้เกิดความต้องการ (ตัณหา) ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น (อุปาทาน) ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกรรม และทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดตามมาไม่มีสิ้นสุด อันเป็นความมืดบอดแห่งชีวิต

๓. ผัสสะ หมายถึง การสัมผัสอารมณ์ระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน กระทบกัน เช่น เมื่อตากระทบรูป ย่อมเกิดการเห็นขึ้น เมื่อไม่มีสติสัมปชัญญะ กำหนดรู้ตามความเป็นจริง ย่อมเกิดความอยาก ความต้องการ (ตัณหา) ความยึดมั่น (อุปาทาน) และทิฏฐิตามมาก่อนให้เกิดความเห็นที่คลาดเคลื่อน ไม่ตรงตามความเป็นจริง^{๒๔}

๔. สัญญา ในที่นี้ หมายถึง สัญญาวิปลาส^{๒๕} ได้แก่ ความจำได้ หมายถึงผิดพลาด คลาดเคลื่อนไม่ตรงตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสำคัญผิดอื่นๆ ตามมา กล่าวคือ ทิฏฐิวิปลาส อันเป็นเหตุให้เกิดทิฏฐุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในความเห็น และจิตวิปลาส ความคิดที่คลาดเคลื่อน เช่น สำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

^{๒๓} สนิท ศรีสำแดง, ปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๑.

^{๒๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๔๔/๑๑๖.

^{๒๕} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๕๘.

๕. วิตก หมายถึง การใช้ความคิดนึกตรึกตรองเพื่อจะหยั่งรู้ความจริง ซึ่งไม่สามารถจะทำได้ เพราะว่าเป็นความจริง (สังขธรรม) บางอย่างเช่น มรรค ผล นิพพาน เป็นสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้ง ไม่อาจจะเข้าถึงได้โดยการใช้ตรรกะ คือการคิดตรึกตรองตามเหตุผล เพราะฉะนั้น ยิ่งคิด ยิ่งทำให้เกิดความสงสัยและทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้อีกด้วย

๖. อโยนิโสมนสิการ หมายถึง การไม่ได้พิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่างๆ ด้วยความรอบคอบ ได้แก่ การขาดปัญญาในการหยั่งรู้สิ่งนั้นตามความเป็นจริงนั่นเอง

๗. บาปมิตร หมายถึงการคบกับเพื่อนชั่ว การคบกับคนพาลนั้น ย่อมทำให้ได้ยิน ได้ฟังแต่สิ่งที่ไม่ถูกต้อง และนำไปสู่ความเห็นผิด พุจฉิตและกระทำผิดตามมา

๘. ปรโตโฆสะที่ไม่ดี ได้แก่ สิ่งเร้าภายนอก หรือเสียงจากคนอื่นที่ไม่ดี ไม่เป็นประโยชน์ เช่น การฟังอสังขธรรมจากผู้อื่น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิด เข้าใจผิด ปรโตโฆสะในที่นี้ มีนัยเหมือนกับบาปมิตร^{๒๖}

สาเหตุทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นเหตุทำให้เกิดความเห็นผิด ไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ปิดกั้นความเห็นที่ถูกต้องและก่อให้เกิดความเห็นผิดอื่นๆ ตามมา^{๒๗} เช่น ความเห็นที่ว่าผู้ที่ฆ่าสัตว์ ลักขโมย ประพฤติผิดในกาม พุศุเทจ หรือขาดสติจนเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาท ย่อมประสบกับความทุกข์ และมีความเห็นว่าผู้กระทำการฆ่าสัตว์ ลักขโมย ประพฤติผิดในกาม พุศุเทจ หรือขาดสติเพราะเสพสิ่งเสพติด ต้องไปอบายภูมิ ตกนรกเท่านั้น ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แม้ความเห็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้า ตรัสว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระองค์ทรงปฏิเสธหลักคำสอนที่ชี้ชัดลงไป เช่นนี้ เนื่องจากว่า ช่วงเวลาที่คนเราไม่ได้ฆ่าสัตว์ ไม่ได้ลักทรัพย์ ไม่ได้ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น และทำความดีอย่างอื่น มีมากกว่าช่วงเวลาที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น และทำความดีอย่างอื่น มีมากกว่าช่วงเวลาที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น และทำความดีอย่างอื่น หลังจากตายไปแล้ว ก็ไปเกิดในสวรรค์ ด้วยอาศัย ธรรมดาที่มีน้ำหนักรมากกว่า หรืออาศัยความดีที่ทำตอนใกล้ตาย จึงไม่จำเป็นจะต้องไปเกิดในอบาย นรก ทุกกรณีเสมอไป

ดังนั้น ความเห็น ความเข้าใจหรือทัศนคติของคนเรานั้น ย่อมมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมทุกอย่าง ด้วยว่า เมื่อเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) แล้ว มิจฉาสังกัปปะ (ความคิดผิด) มิจฉาวาจา (การพูดผิด) มิจฉากัมมันตะ (การกระทำผิด) มิจฉาอาชีวะ (อาชีพที่ผิด) มิจฉาวายมะ (เพียรพยายามในทางที่ผิด) มิจฉาสติ ระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตไว้ผิด)

^{๒๖} อ.อุ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๒๕๘/๓๘ - ๑๑๕.

^{๒๗} นางเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒ - ๑๔.

มิจฉายาณ (ความรู้ผิด) มิจฉาวิมุตติ (ความหลุดพ้นผิด) ย่อมเกิดขึ้นตามมา มิจฉัตตะ คือความเป็นแห่งธรรมที่ผิด เหล่านี้ทั้งหมด ชื่อว่าเป็น อสังกรรม และไม่มีประโยชน์ นำมาซึ่งโทษภัยอันตรายและความพินาศเพียงอย่างเดียว^{๒๘} เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า เพราะอาศัยความเห็นผิดอย่างเดียว พฤติกรรมที่ผิดๆ เช่น ความคิด การพูดหรือการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ย่อมเกิดมีขึ้น และเป็นอุปสรรคปิดกั้นต่อการบรรลุมรรคผล นิพพานตลอดไป จนกว่าจะแก้ไขให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง ความเห็นต่างๆ ที่ได้ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐินั้น

โดยสรุป เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐินั้น มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในชั้น ๕ ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตริก) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย)

๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโฆสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ

จะเห็นได้ว่า บุคคลที่มีความเห็นผิดก็คือ ผู้ที่ได้รับปัจจัยทั้งสองด้านเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดความเห็นโดยขาดการคิดไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับมีความยึดมั่นถือมั่นและความกำหนดยินดีในชั้น ๕ เป็นพื้นฐานนั่นเอง

๓.๑.๑๑ ผลของมิจฉาทิฏฐิ

ในบรรดาทิฏฐิทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของมิจฉาทิฏฐิ ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้แต่ข้อเดียว ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฏฐิเป็นโทษขั้นร้ายแรงที่สุด”^{๒๙}

ผลกระทบของมิจฉาทิฏฐิที่เกิดขึ้นเพราะไปยึดมั่นในชั้น ๕ สรุปได้ ๕ ประการ คือ

๑. สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น
๒. ทำให้เห็นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
๓. ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิว่า ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง
๔. ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิว่า เราและของเราไม่มี
๕. ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิคือ ความเห็นผิด

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑/๒.

^{๒๙} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๔๔.

๖. ทำให้เกิดมีสักกายทิฐิคือ ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน

๗. ทำให้เกิดอัตตานุทิฐิคือ ความเห็นว่าเป็นตัวตน

๘. ทำให้เกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น

๙. ทำให้เกิดความพัวพันและหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น^{๓๐}

ในทิวักกา กล่าวว่า ความกัณฑ์มรรคแห่งทิฐิ๑๘ คือ ทิฐิไป ทิฐิรกชฎ ทิฐิกันดาร ทิฐิเป็นเสี้ยนหนาม ทิฐิวิบติ ทิฐิเป็นสังโยชน์ ทิฐิเป็นลูกศร ทิฐิเป็นสมภพ ทิฐิเป็นเครื่องกังวล ทิฐิเป็นเครื่องผูกพัน ทิฐิเป็นแหวน ทิฐิเป็นอนุสัย ทิฐิเป็นเหตุให้เดือดร้อน ทิฐิเป็นเหตุให้เร่าร้อน ทิฐิเป็นเครื่องรื้อยกรอง ทิฐิเป็นเครื่องยึดมั่น ทิฐิเป็นเหตุให้ถือผิด ทิฐิเป็นเหตุให้ดูบล่า^{๓๑}

ผลกระทบอีกประการหนึ่ง คือ มิจฉาทิฐิมมีส่วนทำให้เกิดการประพตปฏิบัติผิดพลาด ซึ่งเป็นทางสุดโต่ง ๒ ข้าง เรียกว่า อันตา ๒ คือข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางที่ถูกต้อง คือมัชฌิมาปฏิปทา มี ๒ ทาง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข

๒. อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน^{๓๒}

๓.๑.๑๒ ประเภทของมิจฉาทิฐิ

ประเภทของมิจฉาทิฐิในพระพุทธศาสนานั้นได้มีการแบ่งไว้หลายประเภท โดยใช้ลักษณะทางด้านจำนวนข้อธรรมเป็นหลักเกณฑ์หลักในการจัดแบ่ง คือ ทิฐิ ๒ ทิฐิ ๓ ทิฐิ ๖ ทิฐิ ๑๐ ทิฐิ ๑๖ ทิฐิ ๒๖ และทิฐิ ๖๒ ดังนี้

๑) ทิฐิ ๒ คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น ๒ คือ

๑. สัสสตทิฐิ คือความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป

๒. อุจเฉททิฐิ คือความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่าม้อัตตาและโลก ซึ่งจักพิณาศขาดสูญหมดสิ้นไป^{๓๓}

๒) ทิฐิ ๓ คือ ความเห็น ความเห็นผิด แบ่งเป็น ๓ คือ

๑. อภิรียทิฐิ คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล

^{๓๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๖-๓๖๕/๑๗๘-๑๘๕.

^{๓๑} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐๕/๑๔๐.

^{๓๒} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๖๔/๕๒๘.

^{๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๕-๑๘๐-๑๒๐.

๒. อเหตุกทิกฺขุ คือ ความเห็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย

๓. นัตถิกทิกฺขุ คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำ หรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้^{๓๔}

ติถายตนะ ๓ คือ แดนเกิดลัทธิ ชุมนุมนหรือประมวลแห่งลัทธิ มี ๓ ประการ คือ

๑. ปุพเพตเหตุวาท คือ ลัทธิกรรมเก่า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุข มิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน

๒. อิศรนิมมานเหตุวาท คือ ลัทธิพระเป็นเจ้า เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่

๓. อเหตุปัจจัยวาท ลัทธิเสียงโชค เป็นพวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็น ไปเอง^{๓๕}

ทิกฺขุเหล่านี้พระพุทฺธศาสนากล่าวว่าเป็นแนวคิดที่ไม่มีเหตุผล มักถูกใช้อ้างถึงสืบๆ กันมา จัดอยู่ในประเภท “อกิริยทิกฺขุ” คือเป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อผลของกรรมที่ถูกต้อง เป็นการอ้างผลของกรรมอย่างเลื่อนลอย หากเชื่อถือแล้ว จะก่อให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะและความพยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำและเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ และทิกฺขุเหล่านี้ ได้ก่อให้เกิดทัศนคติต่อเหตุเกิดสุขทุกข์ ๓ ประการ คือ เชื่อว่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะกรรมเก่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเพราะเทพเจ้าบันดาล และสุขทุกข์เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ พระพุทฺธเจ้าตรัสว่า ทิกฺขุเกี่ยวกับเหตุเกิดสุขทุกข์ ๓ ประการข้างต้นนั้น เป็นทิกฺขุที่พวกเดียรฉัตรอ้างสืบต่อกันมา เมื่อบุคคลใดมีทิกฺขุดังกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว บุคคลนั้นย่อมรู้ไม่ได้ว่า กิจใดที่ตนควรหรือไม่ควรจะทำ เมื่อรู้ไม่ได้เช่นนี้แล้ว ย่อมไร้สติ ไร้หลักยึด จะมีธรรมอันชอบเฉพาะตนไม่ได้เลย ทิกฺขุเหล่านั้น เป็นทิกฺขุที่ผิด เป็นอกิริยทิกฺขุดังพระพุทฺธดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเดียรฉัตร ๓ อย่างนี้ ถูกบัณฑิตได้ถามซักไซ้ไล่เลียงเข้า ย่อมอ้างลัทธิสืบๆ มา ตั้งอยู่ในอกิริยทิกฺขุ ๓ อย่าง คือ ๑. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิกฺขุอย่างนี้ว่า สุขทุกข์ หรืออทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่มีกรรมที่ได้ทำไว้แต่ก่อนเป็นเหตุ ๒. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิกฺขุอย่างนี้ว่า สุขทุกข์ หรืออทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วน แต่มีการสร้างสรรค์ของอิสรชนเป็นเหตุ ๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิกฺขุอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรืออทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่หาเหตุหาปัจจัยมิได้ ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลยึดถือการสร้างสรรของอิสรชนไว้โดยความเป็น แก่นสาร ความพอใจ หรือความพยายามว่า กิจนี้ควรทำ

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๕/๑๑๑.

^{๓๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๑/๒๒๒๒.

หรือว่ากิจนี้ไม่ควรทำ ย่อมจะมีไม่ได้ ก็เมื่อไม่ได้กรณียกิจและ อกรณียกิจโดยจริงจึงมั่นคง
ดังนี้ สมณวาทะที่ชอบธรรมเฉพาะตน ย่อมจะสำเร็จไม่ได้แก่ผู้มีสติพื้นเพื่อน ไร้เครื่อง
ป้องกัน^{๓๖}

๓) ทิฏฐิ ๖

ทิฏฐิ ๖ เป็นลัทธิของศาสดาทั้ง ๖ ซึ่งเกิดร่วมสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปุณณกัศสปะ มักขลิ
โคสกาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายณะ นิครนถ์นาถบุตร และสญชัยเวลัฏฐบุตร ในสามัญญผลสูตร
ได้กล่าวถึงแต่ละท่านด้วยข้อความอย่างเดียวกัน ในตตตสูตร ว่า “เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์
มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุล่วงกาล
ผ่านวัยมาโดยลำดับ”^{๓๗}

แสดงให้เห็นว่า ศาสดาทั้ง ๖ คน เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากและเป็นทีเคารพนับถือของคนใน
ยุคนั้นเคียงคู่กับพระพุทธศาสนา เราเรียนรู้ทิฏฐิหรือลัทธิเหล่านั้น ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่ง
มีมาในสามัญญผลสูตร เป็นเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าตามที่ได้รับฟังมา
จากศาสดาแต่ละท่านโดยตรง และบางส่วนจากทศนการโต้ตอบระหว่างลูกศิษย์กับพระพุทธเจ้า
บ้าง พุทธสาวกบ้าง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ปรากฏมีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสนทนากับเจ้า
ลัทธิทั้ง ๖ โดยตรงสักครั้งเดียว แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนก็คือ ทิฏฐิของครูทั้ง ๖ มีแนวคิดที่
แยกตัวออกมาจากความเชื่อในคัมภีร์พระเวทอย่างเด็ดขาด อาจกล่าวได้ว่าทิฏฐิเหล่านี้ได้ยืนยัน
แนวคิดที่อยู่คนละฟากฝั่งกับความเชื่อดั้งเดิมของพวกพราหมณ์ มีเนื้อหาดังนี้

๑. ปุณณกัศสปะ เป็นผู้มีทิฏฐิว่า เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญ
หรือทำบาป ก็ไม่มีผลของการทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา ปุณณกัศสปะมีความเชื่อว่า จิตมีสภาพไม่
เกาะเกี่ยวกับการกระทำทางกาย เมื่อบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วก็ตาม กรรมนั้นจะไม่มีผลใดๆ ต่อจิต
เลยแม้แต่น้อย ดังทศนะว่า “เมื่อบุคคลทำเองใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้
ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เขาเศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำเขาให้เขาเศร้าโศก ทำให้เขาลำบากเอง ใช้ให้
ผู้อื่นทำให้เขาลำบาก คின்றเอง ทำให้เขาคின்ற ฆ่าสัตว์ ถักทรัพย์ตัดที่ต่อปล้นไม่ให้เหลือทำ
โจรกรรมในเรือนหลังเดียว ชุ่มอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พุคเทจ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป แม้หาก
ผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมิดโกนสังหารเหล่าสัตว์ปฐพีนี้ ให้เป็นลาน เป็นกองมังสะ
เดียวกัน บาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุย่อมไม่มีแก่เขาไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยัง
ฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน

^{๓๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๑/๑๕๖ - ๑๕๗.

^{๓๗} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๑/๖๑.

บาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา”^{๓๘} ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อภิริยวาท” คือเป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อผลของกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะดีหรือชั่วก็ตาม จะไม่ส่งผลใดๆ ต่อบุคคลผู้กระทำความกรรมเลย

๒. มักขลิโกสาล เป็นผู้มีทิฏฐิว่า ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง ไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้แม้การที่จะบรรลุถึงความบริสุทธิ์พ้นทุกข์สิ้นเชิงในวัฏสงสารนี้ก็ เป็นไปเอง มิใช่ด้วยการกระทำใดๆ เป็นเหตุดังที่คนจะว่า “ความเป็นไปในชีวิตของสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นความสุขหรือความทุกข์ ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ไม่มีเหตุปัจจัยให้ เป็นไปเช่นนั้น สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้อนาถาไม่อาจช่วยตัวเองและผู้อื่นได้ไม่อาจถึงความหลุดพ้น ได้ด้วยความพยายามของตนเอง การประพฤติพรหมจรรย์หรือการกระทำบาป ย่อมไร้ผล ทั้งคนพาลและบัณฑิตมีความเท่าเทียมกัน ก็จะต้องท่องเที่ยวเร่ร่อนไปตามกฎที่แน่นอน และจะถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มค้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่คลายหมดไปเอง”^{๓๙} และว่า “ครุมมักขลิ โกสาล ได้กล่าวกะหม่อมฉันว่า ดูกรมหาบพิตร ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองไม่เหตุ ไม่มีปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์ ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของตนเอง ไม่มีการกระทำของผู้อื่น ไม่มีการกระทำของบุรุษไม่มีกำลัง ไม่มี ความเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มี ความบากบั่นของบุรุษสัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มี ความเพียร ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชิตทั้งหกเท่านั้น”^{๔๐} ทิฏฐินี้ จัดอยู่ในประเภท “นัตถิกวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อในความไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง

๓. อจิตกตัมภล เป็นผู้มีทิฏฐิว่า ผลกรรมไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี การรู้แจ้งไม่มี บุคคลและสัตว์ไม่มี เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ ดังที่คนจะว่า “ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้เกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินของปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีใน โลกคนเรานี้เป็นแต่ประชุมของ มหาภูตทั้ง ๔ เมื่อทำกาลกิริยาธาตุดิน ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟ ไปตามธาตุไฟ ธาตุลม ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเพียงเป็นที่ ๕ จะ หามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้ากลายเป็นกระดูกมีสี่จุดสีนกกพิราบ การเช่นสรวงมีแต่เป็น

^{๓๘} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๔/๖๗.

^{๓๙} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๕/๗๐-๗๑.

^{๔๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๕๕/๖๕.

ที่สุด ท่านนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คนบางพวกพูดว่า มีผลๆ ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมขาดสูญ”^{๔๑} ทัศนียูนี้จัดอยู่ในประเภท “อูจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าชีวิตเป็นสิ่งขาดสูญ เป็นวัตถุนิยมแบบสุดโต่ง เพราะเห็นว่าชีวิตเป็นเพียงการรวมตัวของวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุเท่านั้น

๔. ปกฐกัจจายณะ เป็นเจ้าลัทธิของนักวัตถุนิยม มีทัศนียูว่า สภาวะ ๗ กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือเนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลการกระทำใด ๆ ต่อกัน แม้การเอามัดตัดศีรษะกันก็ไม่มีผู้ใดฆ่าใคร เป็นแต่เอามัดผ่านช่องระหว่าง สภาวะ ๗ กองนี้เท่านั้น ดังที่สนะว่า “สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีแบบอย่าง อันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต ไม่มีใครให้นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงยอคงเขา ตั้งอยู่มั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองเป็นไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ เป็นที่ ๗ สภาวะทั้ง ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงยอคงเขา ตั้งมั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ได้ยินก็ดี ผู้กล่าวให้ ได้ยินก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะบุคคลจะเอาศาตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่เชื่อว่าใครๆ ปลงชีวิตใครๆ แต่เป็นศาตราสอดไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น”^{๔๒} ทัศนียูนี้จัดอยู่ใน ๒ ประเภท คือ ประเภท “สัสตวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า สภาวะทั้ง ๗ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และประเภท “อูจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการกระทำต่างๆ ไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อสภาวะทั้ง ๗ นั้น นับเป็นวัตถุนิยมแบบสุดโต่งเช่นกัน เพราะเชื่อว่ามิเพียงวัตถุและปรากฏการณ์ของวัตถุทั้ง ๗ เท่านั้นที่เป็นจริง

๕. นิครนถ์นาฏบุตร เป็นเจ้าลัทธิของพวกนิครนถ์ ซึ่งเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ ประการ คือ เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง เป็นผู้ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง จึงเป็นผู้ถึงที่สุด ล้ารวมและตั้งมั่นแล้ว ดังที่สนะว่า “พวกนิครนถ์ได้กล่าวกะเราว่า นาฏบุตรรู้ธรรมทั้งปวง เห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันทรสนะหมดทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินไปก็ดี ยืนก็ดี หลับก็ดี ตื่นก็ดี ญาณที่สนะปรากฏอยู่ติดต่อเสมอไป นิครนถ์นาฏบุตรนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า” ดูกรนิครนถ์ทั้งหลายผู้เจริญบาปกรรมที่พวกท่านทั้งหลายทำแล้วในกาลก่อนมีอยู่ ท่านทั้งหลายจะสลัดบาปกรรมนั้นเสีย ด้วยปฏิบัติทานอันประกอบด้วยการกระทำได้ยาก อันลำบากนี้

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๖/๗๑.

^{๔๒} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๕/๗๖.

ข้อที่ท่านทั้งหลายสรุปรวมกาย วาจาใจ บัดนี้ เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไปนี้เพราะ
 หมดกรรมเก่าด้วยดบะ เพราะไม่กระทำความใหม่ ความไม่ถูกบังคับ (ด้วยกรรม) ต่อไปจึงไม่ถูก
 บังคับต่อไป ความสิ้นกรรมจึงมีเพราะสิ้นกรรม ความสิ้นทุกข์จึงมีเพราะสิ้นทุกข์ ความเวทนาจึงมี
 เพราะสิ้นเวทนา จักเป็นอันพวกท่านสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด”^{๔๓} ทัศนีย์จัดอยู่ในประเภท “บุพเพกตเหตุ
 วาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่ากรรมเก่าเป็นตัวกำหนดชีวิตปัจจุบันทั้งหมด จึงเน้นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัด
 กรรมเก่าเป็นแบบ“อิตถกิลมถานุโยค” คือการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าการไม่สร้าง
 กรรมใหม่เพิ่มก็จะทำให้ดับทุกข์ได้นั่นเอง

๖. สกยัชยเวทัลลัญญบุตร เป็นเจ้าลัทธิของนักตรรกะ คือ ถ้าถามปัญหาว่า ข้อนั้นเป็นอย่าง
 นั้นหรือหากข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้น ก็จะตอบว่าเป็นอย่างนั้น แต่ข้าพเจ้าไม่มีความเห็นตายตัว
 เช่นนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็
 มีใช่ดังที่ศนะว่า “ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้ามีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า
 มี ก็จะพึงทูลตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่าอย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็
 มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มีใช่ ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้าไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมี
 ความเห็นว่าไม่มี ก็จะพึงทูลตอบว่าไม่มี ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดก็มีใช่
 ไม่เกิดก็มีใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่า เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็มีใช่ ก็จะพึงทูลตอบว่าเกิดก็ไม่ใช่
 ไม่เกิดก็ไม่ใช่ อาตมภาพมีความเห็นว่าอย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่มีก็มิใช่มิใช่
 ไม่ใช่ก็มีใช่”^{๔๔} ทัศนีย์จัดอยู่ในประเภท “อมราวิกเขปะ” คือเป็นแนวคิดที่มีวาทะสายไปสายมา
 เหมือนปลาไหล ไม่มีจุดยืนเป็นของตนเองในปัญหาต่างๆ เช่น เมื่อถูกถามเรื่องโลกหน้า เรื่องผล
 กรรมดีกรรมชั่ว หรือเรื่องชีวิตหลังความตายว่า มีอยู่หรือไม่มี ก็จะตอบเลียงไปเลียงมา โดยใช้
 ความสามารถทางตรรกะ โดยไม่พยายามยืนยันในเรื่องเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า มนุษย์ไม่
 สามารถรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ได้ ยิ่งสิ่งที่เป็นจริงด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางจะรู้ได้เลย หรือแม้
 ความรู้ อาจจะเป็นแนวทางให้รู้ได้บ้างเพื่อกำจัดอัญญาณ คือ ความไม่รู้ แต่ความรู้เช่นนั้นหาใช่เป็น
 สิ่งนั้นจริงๆ ไม่ เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ เมื่อไม่
 สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ว่าเป็นอย่างไร การยืนยันในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปไม่ได้คือ การไม่
 กล่าวยืนยันสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่ามีจริงนั่นเอง จัดเป็นอุจเฉททัศนีย์อย่างหนึ่ง

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๑๘๕

^{๔๔} ที.ส. (ไทย) ๕/๕๕/๗๗.

๔) ทิฏฐิ ๑๐

ทิฏฐิ ๑๐ คือ ความเชื่อมั่นบางอย่างเกี่ยวกับโลกและชีวิต ปรากฏในทิฏฐิ ๑๐ ปัญหา
 ทิฏฐิ ๑๐ นี้มีชื่อเรียกว่า “อพยาทปัญหา” คือ เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์

หมายความว่า

ว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ ได้แก่

๑. เชื่อว่า โลกเที่ยง
๒. เชื่อว่า โลกไม่เที่ยง
๓. เชื่อว่า โลกมีที่สุด
๔. เชื่อว่า โลกไม่มีที่สุด
๕. เชื่อว่า ชีพ เป็นอันเดียวกันกับ สรีระ
๖. เชื่อว่า ชีพ เป็นคนละอย่างกับ สรีระ
๗. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีก
๘. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว ไม่เกิดอีก
๙. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี
๑๐. เชื่อว่า สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่^{๔๕}

ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อันทคาหิกทิฏฐิ” คือ เป็นแนวคิดที่สมณพราหมณ์นอกพุทธศาสนายึดมั่นอย่างเด็ดขาดเป็นอย่างเดียวว่า ในทิฏฐิที่ขัดแย้งกันนั้น มีทิฏฐิเดียวเท่านั้นที่เป็นจริงทิฏฐิอื่นเป็นเท็จ เหตุผลที่ทิฏฐิ ๑๐ เป็นทิฏฐิที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงว่า ทิฏฐิเหล่านั้นเป็นโทษ เป็นไปด้วยความทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อละกิเลส เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พระองค์ได้ทรงละทิฏฐิเหล่านั้นเสียแล้วไม่ยึดถือแต่ประการใดเลย ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูกร โปณฑุ ปาปะ เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พยากรณ์”^{๔๖}

๕) ทิฏฐิ ๑๖

ทิฏฐิที่ปรากฏในทิวักกถา มีจำนวน ๑๖ ประการ และมีความถือผิดของทิฏฐิอีก ๑๓๐ ประการ ดังคำกล่าวที่ว่า “ถามว่า ทิฐิเท่าไร ตอบว่า ทิฐิ ๑๖ ถามว่า ความถือผิดแห่งทิฐิเท่าไร ตอบว่า ความถือผิดแห่งทิฐิ ๑๓๐”^{๔๗} นอกจากนั้นยังมีความอธิบายเพิ่มเติมว่า “ความเห็นตามขั้นธส่วนอดีตว่า

^{๔๕} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๕๒/๒๖๕.

^{๔๖} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๕๒/๒๖๐.

^{๔๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕๕/๑๖๕.

นั้นของเรา เป็นทิวี่๑๘ ทิวี่เหล่านั้นตามถือขันธุ์ส่วนอดีต ความเห็นตามขันธุ์ส่วนอนาคตว่า นั้นเป็นเรา เป็นทิวี่๔๔ ทิวี่เหล่านั้นตามถือขันธุ์ส่วนอนาคต อัดตานุทิวี่มีวัตถุ๒๐ ว่า นั้นเป็นตัวคนของเรา เป็นสัฏกายทิวี่ มีวัตถุ๒๐ ทิวี่๖๒ โดยมีสัฏกายทิวี่เป็นประธาน ทิวี่เหล่านั้น ตามถือขันธุ์ทั้งส่วนอดีต และส่วนอนาคต”^{๔๘}

ทิวี่ ๑๖ มีดังต่อไปนี้

๑. อัสดาททิวี่คือ ทิวี่ที่หลงไหลยินดี(อัสดาทะ) ในสิ่งทำให้เกิดความสุขโสมนัส ๓๕ ประการ

๒. อัดตานุทิวี่คือ ทิวี่ที่เห็นขันธุ์ ๕ แต่ละขันธุ์จำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน ๔ ประการ คือเห็นว่า ขันธุ์นั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีขันธุ์นั้น เห็นขันธุ์นั้นในตน เห็นตนในขันธุ์นั้น รวมเป็น ๒๐ ทิวี่

๓. มิจฉาทิวี่คือ ทิวี่ที่เห็นว่า สิ่งนั้นๆ ไม่มี รวม ๑๐ ประการ เช่นเดียวกับในทิวี่๒๖ และอชิตเกสทัมพล ในทิวี่ของศาสดาทั้ง ๖

๔. สัฏกายทิวี่คือ ทิวี่ที่เห็นขันธุ์ ๕ แต่ละขันธุ์จำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน ๔ ประการ คือเห็นว่า ขันธุ์นั้นเป็นตน เห็นตนว่ามีขันธุ์นั้น เห็นขันธุ์นั้นในตน เห็นตนในขันธุ์นั้น รวมเป็น ๒๐ ประการ เหมือนกับ ข้อ ๒ อัดตานุทิวี่

๕. สัสดทิวี่อันมีสัฏกายะเป็นวัตถุคือ ทิวี่ที่เห็นขันธุ์ ๕ แต่ละขันธุ์ด้วยความเห็นแต่ละอย่างใน ๓ ประการ คือ เห็นตนว่ามีขันธุ์นั้น เห็นขันธุ์นั้นในตน เห็นตนในขันธุ์นั้น รวม ๑๕ ประการ

๖. อุจเจททิวี่อันมีสัฏกายะเป็นวัตถุคือ ทิวี่ที่เห็นขันธุ์ ๕ แต่ละขันธุ์ว่าเป็นตน รวม ๕ ประการ

๗. อันตคาหิกทิวี่คือ ทิวี่ที่มีความเห็นอันเป็นที่สุด (ยุดิ) ตายตัวลงไปว่า ทิวี่นี้เท่านั้นจริง ทิวี่อื่นไม่จริง ใน ๑๐ ประการ ซึ่งเมื่อจำแนกตามขันธุ์ ๕ และกสิน ๕ ได้เป็น ๕๐ ประการ

๘. ปุพพันตานุทิวี่คือ ทิวี่ที่มีความเห็นเกี่ยวกับขันธุ์ส่วนอดีต รวม ๑๘ ประการ อย่างเดียวกับ ปุพพันตกัปปิกาทิวี่ ในทิวี่ ๖๒

๙. อปรันตานุทิวี่คือ ทิวี่ที่มีความเห็นเกี่ยวกับขันธุ์ส่วนอนาคต รวม ๔๔ ประการ อย่างเดียวกับอปรันตกัปปิกาทิวี่ ในทิวี่ ๖๒

๑๐. สังโยชนิกาทิวี่คือ ทิวี่ที่เป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ ๑๘ ประการ

๑๑. ทิวี่อันกางกั้นด้วยมานะว่าเป็นเรา คือ ทิวี่ที่สำคัญตนว่า นั้นเป็นเรา ๑๘ ประการ

^{๔๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕๕/๑๖๕.

๑๒. ทิฏฐิอันกางกั้นด้วยมานะของเรา คือ ทิฏฐิที่สำคัญคนว่า นั่นของเรา ๑๘ ประการ
๑๓. ทิฏฐิอันสัมปยุตด้วยอัตตวาทะ คือ ทิฏฐิวาด้วย ตน ซึ่งเห็นชั้น๕ แต่ละชั้น จำแนกตามความเห็นแต่ละอย่างใน ๔ ประการ คือเห็นว่า ชั้นนั้นเป็นตน เห็นคนว่ามีชั้นนั้น เห็นชั้นนั้นในตน เห็นตนในชั้นนั้น รวมได้เป็น ๒๐ ประการ เหมือนกับ ข้อ ๒ อัตตานุทิฏฐิ
๑๔. ทิฏฐิอันสัมปยุตด้วยโลกวาทะ คือ ทิฏฐิวาด้วยโลก ได้แก่การเห็นว่าโลกเที่ยงหรือไม่ โลกมีที่สุดหรือไม่ รวม ๘ ประการ
๑๕. ภวทิฏฐิคือ ทิฏฐิที่เชื่อว่า มีสภาวะของความเป็น (ภพ) ยึดติดอยู่กับความมีความเป็น
๑๖. วิภวทิฏฐิ คือ ทิฏฐิที่เชื่อว่า ไม่มีสภาวะของความเป็น ปฏิเสธความมีความเป็น

๖) ทิฏฐิ ๒๖

ทิฏฐิ ๒๖ ปรากฏในทิฏฐิสังยุต ประกอบด้วย พระสูตร ๒๖ พระสูตร พระสูตรเหล่านี้กล่าวว่า เพราะเหตุที่มีชั้น ๕ และไปยึดมั่นในชั้น ๕ จึงทำให้เกิดมีทิฏฐิขึ้น ได้แก่

๑. สรรพสิ่ง คงอยู่ยั่งยืนอย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง
๒. นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา
๓. ตนกับโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อตายแล้วจะคงอยู่ยั่งยืน ไม่เปลี่ยนแปลง
๔. เราและของเราไม่มีข้อ ๒ ถึง ข้อ ๔ เหมือน ทิฏฐิที่มีชั้น ๕ เป็นเหตุ
๕. ผลกรรมไม่มีโลกนี้โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี การรู้แจ้งไม่มี บุคคลไม่มี เป็นเพียงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ มารวมกัน ตายแล้วขาดสูญ เช่นเดียวกับทิฏฐิ ๑๖ และทิฏฐิ ของอชิตะเกส กัมพล

๖. เมื่อบุคคลทำบุญหรือทำบาปเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทำบุญหรือทำบาป ก็ไม่มีผลของการทำบุญหรือทำบาปนั้นแก่เขา เช่นเดียวกับทิฏฐิของปุณณะ กัสสปะ

๗. ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นไปเอง และไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งได้เช่นเดียวกับทิฏฐิของมกขลิ โคศาล

๘. สภาวะ ๗ กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ นี้ ไม่มีใครทำหรือเนรมิต มีอยู่ยั่งยืนไม่แปรปรวน ไม่มีผลการกระทำใด ๆ ต่อกัน แม้เอามีดตัดศีรษะก็ไม่เป็นการฆ่าเป็นแต่เอามีดผ่านช่องว่างระหว่าง ๗ กองนี้เท่านั้น ทุกสิ่งเป็นอยู่และเป็นไปเอง การบรรลุถึงความบริสุทธิ์พ้นทุกข์สิ้นเชิง ก็เป็นไปเองในวิภูสงสารนี้ มิใช่ด้วยการกระทำใดๆเช่นเดียวกับทิฏฐิของปุกุระ กัจจายนะ

๘. โลกเที่ยง

๑๐. โลกไม่เที่ยง

๑๑. โลกมีที่สุด

๑๒. โลกไม่มีที่สุด

๑๓. ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน

๑๔. ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

๑๕. สัตว์ตายแล้วเกิดอีก

๑๖. สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก

๑๗. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี

๑๘. สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่

๑๙. อตตาทที่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ

๒๐. อตตาทที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ

๒๑. อตตาทที่มีรูปและที่ไม่มีรูป ตายแล้วไม่สูญ

๒๒. อตตาทที่มีรูปก็มีไม่ใช่ ไม่มีรูปก็มีไม่ใช่ตายแล้วไม่สูญ

๒๓. อตตาทที่มีสุขโดยส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ

๒๔. อตตาทที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ตายแล้วไม่สูญ

๒๕. อตตาทที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ตายแล้วไม่สูญ

๒๖. อตตาทที่ไม่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ตายแล้วไม่สูญ^{๔๕}

จะเห็นได้ว่า ทิฏฐิ ๑๖ และ ทิฏฐิ ๒๖ นั้น ก็มีนัยเดียวกับทิฏฐิที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ต่างแต่เป็นการรวบรวมทิฏฐิจนมาเรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่และเพิ่มเติมรายละเอียดให้มากขึ้น

๗) ทิฏฐิ ๖๒

ทิฏฐิ ๖๒ เป็นแนวคิดที่อธิบายเรื่องทิฏฐิทั้งหมดในพระพุทธศาสนา มีการกล่าวไว้โดยละเอียด มีจำนวนถึง ๖๒ ทิฏฐิเป็นทิฏฐิที่มนุษย์ทั้งหลายยึดถือกันอยู่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งจำแนกตามประเภทและที่มาของทิฏฐิได้ ๖๒ ทิฏฐิปรากฏในพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่กล่าวปรารถ เหตุการณ์กล่าวได้แย้งกันของปริพพาชกชื่อสุปปิยะกับลูกศิษย์ชื่อพรหมทัตตมานพ หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องศีล ๓ ชั้น คือจูปศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลแล้ว ก็ทรงแสดงทิฏฐิ ๖๒ ประการของนักบวชสมณพราหมณ์ในครั้งนั้น ทรงอุปมาว่า เหมือนดาบขบครอบงาความเชื่อของมนุษย์ให้ต้องเวียนวนอยู่ในวัฏฏสังสารไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนปลาที่ติดแหของชาวประมง ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง พวกที่ยึดที่สุดเบื้องต้นก็

^{๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๔๑๓-๔๖๘/๒๑๒-๒๔๕.

มี ยึดที่สุดเบื้องปลายก็มี พวกที่ยึดทั้งที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายคือ เห็นคล้อยตามทั้งที่สุดเบื้องต้น และเบื้องปลายก็มี(พวกเขา) ปรารถนที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย พุจฉาแสดงความเห็นกันต่างๆ นานา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นถูกรอบไว้ภายในตาข่าย ด้วยทิวฐิ ๖๒ เหล่านี้ อาศัยอยู่ในตาข่ายนี้ คำพูดๆ โพล่ๆ อยู่ เปรียบเหมือนชาวประมงผู้ขยัน และลูกมือของชาวประมงเอาตาข่าย (แห) มีตาละเอียดทอดลงสู่ห้วงน้ำเล็กๆ คิดว่าสัตว์ในห้วงน้ำตัวโตทุกชนิดจะติดอยู่ภายในตาข่ายคำพูดๆ โพล่ๆ อยู่ในตาข่ายนี้”^{๕๐}

ทิวฐิ ๖๒ จัดเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

๑. ปุพพันตักปิณะ คือ ทิวฐิที่ว่าด้วยความเป็นมา หรือจุดกำเนิดของสรรพสิ่ง มี ๑๘ ประเภท

๒. อปรันตักปิณะ คือ ทิวฐิที่ว่าด้วยเป้าหมายหรือจุดสิ้นสุดของสรรพสิ่ง มี ๔๔ ประเภทกลุ่มปุพพันตักปิณะ แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มหลัก คือ

๑) สัสตวาทะ กลุ่มมีทิวฐิว่าเที่ยง มี ๔ ประเภท คือ

๑.๑) ทิวฐิว่าตัวตนและโลกเที่ยงเพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑-๑๐๐,๐๐๐ ชาติ

๑.๒) ทิวฐิว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้เป็นกัปป์ๆ ตั้งแต่ ๑ - ๑๐ กัป

๑.๓) ทิวฐิว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้มากัป ตั้งแต่ ๑๐-๔๐ กัป

๑.๔) ทิวฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่าโลกเที่ยง

๒) เอกัจจัสสติกะ กลุ่มมีทิวฐิว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง มี ๔ ประเภท คือ

๒.๑) ทิวฐิว่า พระพรหมเที่ยง แต่มนุษย์ที่พระพรหมสร้างไม่เที่ยง

๒.๒) ทิวฐิว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง พวกที่มีโทษเพราะเล่นสนุกสนาน (จิตหาปโทสิกา)

ไม่เที่ยง

๒.๓) ทิวฐิว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง พวกที่มีโทษเพราะคิดร้ายผู้อื่น (มโนปโทสิกา) ไม่เที่ยง

๒.๔) ทิวฐิของนักเดา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า ตัวตนฝ่ายกายไม่เที่ยงตัวตนฝ่ายจิต

เที่ยง

๓) อันตานั้นติกะ กลุ่มมีทิวฐิว่ามีที่สุด และไม่มีที่สุด มี ๔ ประเภท คือ

๓.๑) ทิวฐิว่า โลกมีที่สุด

๓.๒) ทิวฐิว่า โลกไม่มีที่สุด

๓.๓) ทิวฐิว่า โลกมีที่สุด เฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ส่วนด้านกว้างหรือด้าน ขวางไม่มี

ที่สุด

^{๕๐} ที.สี. (ไทย) ๘/๘๐/๕๑-๕๘.

๓.๔) ทฤษฎีของนักเตา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า โลกไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่

๔) อมราวีกเขปิกะ กลุ่มมีทฤษฎีพุดซัดสายไม่ตายตัวแบบปลาไหล มี ๔ ประเภท คือ

๔.๑) ทฤษฎีของกลุ่มที่เกรงว่าจะพุดปด จึงพุดปฏิเสธว่า อย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ มีใช่(อะไร) ก็ไม่ใช่

๔.๒) ทฤษฎีของกลุ่มที่เกรงว่าจะยึดถือ จึงพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก

๔.๓) ทฤษฎีของกลุ่มที่เกรงว่าจะถูกซักถาม จึงพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก

๔.๔) ทฤษฎีของกลุ่มที่โง่เขลา จึงพุดปฏิเสธเหมือนกลุ่มแรก และไม่ยอมรับหรือยืนยันอะไรเลย

๕) อธิจสมุปปีนนะ กลุ่มมีทฤษฎีว่าสรรพสิ่งมีขึ้นเอง ไม่มีเหตุมี ๒ ประเภท คือ

๕.๑) ทฤษฎีว่าสรรพสิ่งมีขึ้นเอง โดยไม่มีเหตุ เพราะเคยเกิดเป็นอสังขณีสัตว์

๕.๒) ทฤษฎีของนักเตา โดยใช้ความคิดคาดคะเนว่า สรรพสิ่งมีขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ พวกอปรรันตกัปปินะ แบ่งเป็น ๕ ประเภท คือ

(๑) สัตถุนิวาทะ กลุ่มที่มีทฤษฎีว่ามีสัตถุนา (ความจำได้หมายรู้) มี ๑๖ ประเภท คือ

๑.๑) คนมีรูป

๑.๒) คนไม่มีรูป

๑.๓) คนทั้งมีรูปและไม่มีรูป

๑.๔) คนทั้งมีรูปก็ไม่ใช่และไม่มีรูปก็ไม่ใช่

๑.๕) คนมีที่สุด

๑.๖) คนไม่มีที่สุด

๑.๗) คนทั้งมีที่สุด ทั้งไม่มีที่สุด

๑.๘) คนทั้งมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่

๑. ๙) คนมีสัตถุนา เป็นอันเดียวกัน

๑.๑๐) คนมีสัตถุนาต่างกัน

๑.๑๑) คนมีสัตถุนาเล็กน้อย

๑.๑๒) คนมีสัตถุนาหาประมาณไม่ได้

๑.๑๓) คนมีสุขโดยส่วนเดียว

๑.๑๔) คนมีทุกข์โดยส่วนเดียว

๑.๑๕) คนมีทั้งสุขและทุกข์

๑.๑๖) คนไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

๒) อสังขณิวาทะ กลุ่มที่มีทิฏฐิว่าไม่มีสังขญา (ไม่มีความจำได้หมายรู้) มี ๘ ประเภท คือ ทิฏฐิว่าตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๘ ในกลุ่มที่ ๑ ทั้ง ๘ ประเภทนี้ตายไปแล้วก็ไม่มีสังขญา คือไม่มีความจำได้หมายรู้

๓) เนวสังขณินาสังขณิวาทะ กลุ่มที่มีทิฏฐิว่ามีสังขญาก็มิใช่ ไม่มีสังขญาก็มิใช่ มี ๘ ประเภท คือ ทฤษฎิว่าตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๘ ในกลุ่มที่ ๑ ทั้ง ๘ ประเภทนี้ตายไปแล้ว มีสังขญาก็มิใช่ไม่มีสังขญาก็มิใช่

ทั้ง ๓ กลุ่มนี้ รวมเรียกว่า อุทธมาฆตนิกา คือ พวกที่มีความเห็นเกี่ยวกับสภาพเมื่อตายไปแล้ว จะเป็นอย่างไร

๔) อุกเจทวาทะ กลุ่มที่มีทิฏฐิว่า ขาดสูญ มี ๗ ประเภท คือ

๔.๑ คนที่เป็นของมนุษย์และสัตว์

๔.๒ คนที่เป็นของทิพย์ มีรูป กินอาหารหยาบ

๔.๓ คนที่เป็นของทิพย์ มีรูป สำเร็จจากใจ

๔.๔ คนที่เป็นอากาศาณัญญาตนะ

๔.๕ คนที่เป็นวิญญาณัญญาตนะ

๔.๖ คนที่เป็นอาภิญญาตนะ

๔.๗ คนที่เป็นเนวสังขณินาสังขญาตนะ

ทั้ง ๗ ประการนี้มีความเชื่อว่า เมื่อสิ้นชีพแล้วขาดสูญ ไม่เกิดอีก

๕) ทิฏฐิธัมมนิพพาน กลุ่มที่มีทิฏฐิที่เห็นสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน มี ๕ ประเภท คือ

๕.๑) ทิฏฐิว่า การเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ เป็นนิพพานอย่างยอดใน ปัจจุบัน

๕.๒) ถึง ๕.๕) ทิฏฐิว่า การเพียบพร้อมด้วยฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เป็นนิพพานอย่างยอดในปัจจุบัน

ในที่สุดแห่งพระสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปโดยใช้กระบวนการปฏิเสธสมุปบาทว่า สมณพราหมณ์ทุกคนที่มีทิฏฐิ ๖๒ ประการนี้ ย่อมได้เสวยอารมณ์เพราะอายตนะ ๖ เพราะเหตุที่เสวยอารมณ์จึงเกิดตัณหา เพราะเหตุที่มีตัณหาจึงมีความยึดมั่นถือมั่น เพราะเหตุที่มีความยึดมั่นถือมั่น จึงมีภพ เพราะเหตุที่มีภพ จึงชาติ เพราะเหตุที่มีชาติ จึงมีความตาย ความเศร้าโศก ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และความคับแค้นใจ สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมติดอยู่ในข่ายความเห็นทั้ง ๖๒ เหมือนปลาติดข่าย ส่วนตถาคตเป็นผู้ละตัณหาอันนำไปสู่ภพได้แล้ว กายจึงดำรงอยู่ตราบใด ก็มีผู้แลเห็น เมื่อกายทำลายไปแล้วก็ไม่มีผู้แลเห็น

โดยสรุป ทฤษฎีดังกล่าวมาแล้วนั้น สามารถจัดแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสวดโต่ง คือ กลุ่มทฤษฎีที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทฤษฎีที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ซึ่งในระหว่างทฤษฎีสวดโต่งทั้งสองข้างนั้น พระพุทธศาสนาได้ประกาศแนวคิดทางสายกลางเป็นสัมมาทฤษฎี มีตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในการประกาศแนวคิดทางสายกลาง คือ เรื่องเล่าว่า ดิมพุกกะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าสุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำที่ละข้อว่า

๑. สุขและทุกข์ตนกระทำเอง
๒. สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้
๓. สุขและทุกข์ตนกระทำเองด้วย ผู้อื่นกระทำให้ด้วย
๔. สุขและทุกข์ตนเองกระทำก็มีผู้อื่นกระทำให้ก็มี^{๕๐}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบแต่ละข้อนั้นว่า อย่างกล่าวอย่างนั้น และเมื่อดิมพุกกะทูลขอให้พระองค์อธิบายเรื่องสุขและทุกข์ พระองค์ตรัสว่า เราไม่กล่าวว่า สุขและทุกข์ตนกระทำเอง และเราก็ไม่กล่าวว่า สุขและทุกข์ผู้อื่นกระทำให้ เราแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้น เพราะมีปัจจัยต่างๆ เริ่มด้วยอวิชชา ต่อเนื่องกันไปเป็นเหตุเมื่อดับปัจจัยอันเป็นเหตุได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็จะดับไป^{๕๑} เช่นเดียวกับในอเจลกัสสปสูตร อเจลกัสสปได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในปัญหาว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะใครกระทำทำนองเดียวกับที่ดิมพุกกะได้ทูลถาม ซึ่งก็ได้รับคำตอบอย่างเดียวกัน และได้รับคำอธิบายจากพระองค์ด้วยว่า การถือว่า ทุกข์ตนกระทำเองนั้น เป็นสัสสตทฤษฎีและการที่ถือว่า ทุกข์ผู้อื่นกระทำให้นั้น เป็นอุจเจททฤษฎี^{๕๒} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงกระบวนการของการเกิดทุกข์ในลักษณะกระบวนการที่เป็นหลักปฏิบัติจนสมบูรณ์หรืออทิปปปัจจัยตา โดยไม่ระบุเจาะจงไปว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตนเองหรือบุคคลอื่นกระทำ คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นแนวคิดใหม่และเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปยากที่จะเข้าใจ เพราะเป็นคำสอนที่หลุดพ้นจากการยึดติดทางความเชื่อแบบดั้งเดิมที่ผูกพันอยู่กับความมีอยู่เป็นอยู่ของเทพเจ้า และความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของมนุษย์ ในขณะที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องกระบวนการของการเกิดทุกข์และดับทุกข์แต่ผู้คนส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อในเรื่องความมีอยู่ความเป็นอยู่ของเทพเจ้าและตัวตน และอีกกลุ่ม

^{๕๐} ภทฺรบาล ฤทธิเตม, วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทิฏฐีก่อนการบรรลุนิพพานของพุทธสาวก, วิทยาลัยพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๑.

^{๕๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๔/๒๑.

^{๕๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๕.

หนึ่งยังมีความเชื่อเลยไปถึงความไม่อยู่ไม่เป็นอยู่ของสรรพสิ่ง คือ ปฏิเสธภาวะทุกอย่างว่าไม่มีจริง ดังนั้น เราอาจสามารถจัดแบ่งกลุ่มทฤษฎีได้ ๒ แนวคิดหลักๆ คือ

๑. ทฤษฎีว่าด้วยความมีความเป็น เป็นความเชื่อที่ยอมรับว่า มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง คือ ความงมงายด้วยการยึดถือผิดด้วยความติดยึดอยู่ในภพ เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็น เรียกว่า ภพทฤษฎี คือ ชอบที่จะบันเทิงอยู่ในภพ ไม่น้อมไปในธรรมเพื่อความดับภพ มีความเชื่อในชีวิตปัจจุบัน เป็นกามสุขัลลิกานุโยค และความเชื่อในชีวิตหลังความตายเป็นสัสตคทฤษฎี โดยยังยึดติดในความเชื่อเรื่องภพภูมิต่างๆ เช่น สวรรค์ และพรหมโลก

๒. ทฤษฎีว่าด้วยความไม่มีความไม่ เป็น เป็นความเชื่อปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่จริง คือ ความงมงายด้วยการยึดถือผิดในความไม่มีจริง เป็นความเชื่อที่เล่นเลขความเป็นอนัตตาไป เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่าไม่มีภพหรือสภาวะของความมีความเป็นที่แท้จริง เรียกว่า วิภพทฤษฎี โดยได้พัฒนาจากความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด คือ วัฏฏสังสาร โดยเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้เองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เป็นอกิริยทฤษฎีและอุจเฉททฤษฎี และในขณะที่เวียนว่ายตายเกิดก็หลงเชื่อในเหตุปัจจัยที่ไม่ถูกต้อง ทำให้ยึดถือการปฏิบัติที่ผิดทางด้วยอหัตถคติลมนานุโยค คือ การประพฤติทรมาณตนให้ลำบาก เพราะความเชื่อว่าเป็นทางหลุดพ้นจากการเกิดอีก

ผู้ใดยึดถือทฤษฎี ๒ อย่างนี้ ย่อมไม่บรรลุถึงความดับทุกข์ ผู้ยึดถือทฤษฎีใด ย่อมมีตัณญา วิปริตเพราะทฤษฎีนั้น ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นความเป็นจริงของการเกิด และการดับไปด้วยหลักปฏิจจนมุขบาท ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย และเพื่อดับความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เจานั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรกัจจายนะ โลกนี้ โดยมากอาศัย ส่วน ๒ อย่าง คือ ความมี ๑ ความไม่มี ๑ ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลก ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลก ย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงแล้ว ความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวศ (ความยึดมั่น) แต่พระอรียสาวกย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันเป็นอภินิเวศและอนุสัย อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับ พระอรียสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล กัจจายนะ จึงชื่อว่าสัมมาทฐิ ส่วนสุขข้อที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุข ข้อที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้ง ๒ นั้นว่า เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้”^{๕๔}

^{๕๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๒-๔๔/๑๖-๑๗.

ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถจัดแบ่งลักษณะของมิจฉาทิฎฐิได้ ๔ ประเภทและสามารถสรุปได้ใน ๒ หลัก คือ

๑. ทิฎฐิเชิงหลักการ ได้แก่ ศัสสตทิฎฐิ และอุจเจททิฎฐิ

๒. ทิฎฐิเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค และอตตกิลมถานุโยค

กล่าวโดยสรุปสัมมาทิฎฐิ หมายถึง เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยัจ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจสงมุปบาท เป็นธรรมข้อแรกของมรรคมืองค์ ๘ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฎฐิ ๒ (ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของความดีงามทั้งปวง ๑. ปรัตโหมสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร ๒. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสถานะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่งสัมมาทิฎฐิมีส่วนในการพัฒนาชีวิตคือเมื่อมีสัมมาทิฎฐิแล้วก็จะทำอะไรได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ โดยมีสัมมาทิฎฐิเป็นเหมือนนายสารถีที่ชี้นำทิศทางการดำเนินชีวิต และเป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดธรรมะและส่งเสริมธรรมทั้งปวง

มิจฉาทิฎฐิ หมายถึง ความเห็นผิด คลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับความเป็นจริง เป็นคำที่เป็นตรงกันข้ามกับสัมมาทิฎฐิ ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฎฐิคือ ๑. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในขั้น ๕ ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตก (ความตริก) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย) ๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรัตโหมสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ ซึ่งมิจฉาทิฎฐินี้จะมีผลให้เกิดการประพฤติปฏิบัติที่ผิดทาง คือทางซึ่งเป็นทางสุดโต่ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และอตตกิลมถานุโยค คือการประกอบความลำบากเดือดร้อนแต่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน ซึ่งมิจฉาทิฎฐิสามารถจัดแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิฎฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฎฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ นั่นเอง

๓.๒ ความแตกต่างความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ

คำว่า สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นคำที่ตรงข้ามกับ มิจฉาทิฐิ (ความเห็นผิด) จึงเป็นธรรมชาติที่ต้องศึกษาคู่กัน คือ ถ้าเราละความเห็นที่เป็นมิจฉาทิฐิ ก็จะเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐินั่นเอง ความสำคัญของสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นธรรมหมวดแรกใน อริยมรรค ซึ่งมีองค์ ๘ อันประกอบไปด้วย สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปป ความดำริชอบ, สัมมาวาจา การพูดจาชอบ, สัมมากัมมันโต การทำงานชอบ, สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบ, สัมมาวายาโม ความพากเพียรชอบ, สัมมาสติ ความระลึกชอบ, สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ หรือสรุปย่อเป็น ไตรสิกขา ๓ คือ สติ สมาธิ ปัญญา อันเป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรมเพื่อการหลุดพ้นนั่นเอง

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงสอนไว้ในตอนก่อนจะปรินิพพานแก่ท่าน สุภททปริพาชก ที่มาขอเข้าเฝ้าเพราะต้องการจะทราบว่า ในบรรดาเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ในยุคนั้นที่อ้างตัวว่าเป็นพระอรหันต์ มีใครที่เป็นพระอรหันต์จริงบ้าง พระพุทธองค์จึงได้ทรงสอนเรื่อง อริยมรรค ๘ และทรงสรุปในตอนท้ายว่า ศาสนาใดที่ประกอบไปด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ศาสนานั้นย่อมมีพระอรหันต์ ซึ่งก็มีแต่เฉพาะศาสนาของพระองค์เท่านั้น และตราบใดที่ภิกษุเจริญใน อริยมรรค ๘ นี้ โลกนี้ย่อมไม่ว่างเว้นจากพระอรหันต์... หลังจากได้ฟังธรรม ท่าน สุภททปริพาชก ซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนา ได้เกิดมีสัมมาทิฐิ จึงได้ทูลขอบวช หลังจากพระอรหันต์บวชให้ ท่านจึงได้เลิภัยออกไปเจริญสมณธรรม ไม่นานก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ปัจฉิมสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ท่านนั่นเอง

จะเห็นว่า สัมมาทิฐิ เป็นสิ่งแรกที่พึงมี เพราะเมื่อเราเป็นผู้มีสัมมาทิฐิในเบื้องต้นแล้ว ย่อมสนใจใคร่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ไม่หลงทางและพัฒนาตัวเองให้มีสัมมาทิฐิยิ่งขึ้น จนเกิดปัญญารู้แจ้งหลุดพ้นได้ในที่สุด ในทางตรงกันข้ามหากบุคคลใดเป็นมิจฉาทิฐิ ผลลัพธ์จะเป็นอีกทางคือ จมอยู่กับความทุกข์แห่งสังสารวัฏไม่รู้จบ โดยเฉพาะมิจฉาทิฐิร้ายแรงที่ควรหลีกเลี่ยง ๓ อย่าง ที่เรียกว่า นียตมิจฉาทิฐิ

นียตมิจฉาทิฐิ ๓ คือ ความเห็นผิดที่ดั่งแก้วไขไม่ได้ ได้แก่

๑. อภิรียทิฐิ เห็นว่าไม่เป็นอันทำ ปฏิเสศการกระทำดี ทำชั่ว และปฏิเสธผลว่าไม่มี

๒. อเหตุกทิฐิ เห็นว่า ทุกสิ่งไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เป็นไปเอง

๓. นัตถิกทิฐิ เห็นว่า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ปฏิเสศทั้งเหตุและผล

จะเห็นได้ว่าบรรดาครุทั้ง ๖ นั้น ปุณณะชี้แจงว่า เมื่อทำบาปก็ไม่เป็นอันทำ ชื่อว่า ย่อมปฏิเสธกรรม อชิตะชี้แจงว่า เพราะกายแตกสลายย่อมขาดสูญ ชื่อว่า ปฏิเสศวิบาก มักขลิชี้แจงว่า ไม่มีเหตุ ชื่อว่า ปฏิเสศทั้งกรรมและวิบากทั้ง ๒ ในข้อนั้น แม้เมื่อปฏิเสธกรรม ก็ชื่อว่าปฏิเสธ

วิบากด้วย แม้เมื่อปฏิเสธวิบาก ก็ชื่อว่าปฏิเสธกรรมด้วย ดังนั้นเจ้าลัทธิตั้งหมัดนั้น ว่าโดย
อรรถ ก็คือปฏิเสธทั้งกรรมและวิบากของกรรมทั้ง ๒ ย่อมเป็นเหตุกวาทะด้วย เป็นอกิริยวาทะ
ด้วย เป็นนัตถิกวาทะด้วย

กล่าวโดยสรุป นิยามจลาทิกฎคือ ผู้ที่มีเห็นผิดรุนแรง คือเชื่อปึกใจว่า ตายแล้วสูญ คน
พวกนี้ย่อมไม่เชื่อว่า บาปบุญมีจริง เขาย่อมไม่เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นั่นคือ ไม่เชื่อคำสอน
ของพระพุทธองค์ในเรื่อง กฎแห่งกรรม นั่นเอง

๓.๓ ความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน

สังคมไทยเข้าใจหลักกรรมเรื่องกรรม คลาดเคลื่อนจากหลักคำสอนใน
พระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้นำความเชื่อเรื่องกรรมในศาสนาอื่นมาปะปน จนเข้าใจว่าเป็นคำสอนใน
พระพุทธศาสนา ความเชื่อที่ผิดหลักกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้
ในติตถยตนสูตร สรุปได้ว่า

๑. บุคคลจะได้รับสุขหรือทุกข์ เป็นเพราะสาเหตุจากกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนทั้งสิ้น
เป็นเหตุ เรียกว่า ปุพเพตเหตุวาท

๒. บุคคลจะได้รับสุขหรือทุกข์ เป็นเพราะสาเหตุจากการเนรมิตของพระเป็นเจ้า ผู้
ยิ่งใหญ่ เรียกว่า อิศรนิมมานเหตุวาท

๓. บุคคลจะได้รับสุขหรือทุกข์ ไม่ได้มีสาเหตุมาจากปัจจัยใด ๆ ทั้งสิ้น เรียกว่า
อเหตุปัจจัยวาท

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงผลของความเชื่อดังกล่าว ทำให้สัตว์เร่ร่อนไปเกิดไม่มีที่สิ้นสุด
และเป็นความเชื่อที่จัดอยู่ในหลักอกิริยวาท อันหมายถึงการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีไม่ได้ดี
ทำชั่วไม่ได้ชั่ว^{๕๕} ความเชื่อดังกล่าวเป็นการปฏิเสธหลักกรรมเรื่องกรรม ในพระพุทธศาสนา
เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อว่า สุขทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะกรรม คือ การกระทำอัน
ประกอบด้วยเจตนา ไม่ได้หมายความว่าเกิดขึ้นเพราะกรรมเท่านั้น ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะพระผู้
เป็นเจ้าบันดาล และไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีเหตุและปัจจัย การเชื่อตามลัทธิตั้ง ๓ จะทำให้
เป็นผู้ที่ขาดฉันทะ และความเพียร^{๕๖} เมื่อผสมผสานกับความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม
ในพระพุทธศาสนาที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักกรรม ว่ากรรมดีให้ผลเป็น ลาภ ยศ สรรเสริญ อันเป็น
รูปธรรมที่จับต้องได้ และประกอบกับสังคมยกย่องคนดี คือ คนที่มีร่ำรวย มีเกียรติ และชื่อเสียง ทำ

^{๕๕} อจ. ติก. ๒๐ / ๖๒ / ๒๓๘.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), เชื้อกรรม ฐักกรรม แก้วกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕), หน้า ๑๗.

ให้เกิดความแสวงหาสิ่งเหล่านี้ ด้วยการทำทุกวิถีทางที่ได้มา ดังนั้นการเข้าใจ และเชื่อเรื่องกรรม ที่ผิดไปจากคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ในขั้นแรกมีผลต่อตนเองเป็นอย่างมากเพราะผู้ที่เชื่อแบบ ผิด ๆ จะมีการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป ส่งผลให้ต้องทุกข์ทรมานเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ในสังสารวัฏไม่รู้จบสิ้น ในขั้นต่อไปการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป จะส่งผลกระทบต่อสังคมโดยตรงทำให้ปัญหาสังคมนานัปการ

๓.๔ สรุป

สัมมาทิฐิ หมายถึง เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยัตถ์ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้ อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจักษุสมบัติ เป็นธรรมข้อแรกของมรรคมี องค์ ๘ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ (ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของความดีงามทั้งปวง ๑. ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก) คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจาก ท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร ๒. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น) คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่ง นั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่ง สัมมาทิฐิมีส่วนในการพัฒนาชีวิตคือเมื่อมีสัมมาทิฐิแล้ว ก็จะทำอะไรได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นเหมือนนายสารถีที่ชี้นำทิศทางการดำเนินชีวิต เป็นบุญนิมิตแห่งการเกิด ธรรมะและส่งเสริมธรรมทั้งปวง

มิจฉาทิฐิ หมายถึง ความเห็นผิด คลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับความเป็นจริง เป็นคำที่เป็นตรงกันข้ามกับสัมมาทิฐิ ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ คือ ๑. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในขั้น ๕ ความยึดถือ ในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตถ (ความตริก) โยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตร่ตรอง โดยอุบายอันแยบคาย) ๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือ ความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่น หรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโมสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกตามอาการ ความปักใจเชื่อ โดยขาดการพิจารณา ไตร่ตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ ซึ่งมิจฉาทิฐินี้ จะมีผลให้เกิดการประพฤติปฏิบัติที่ผิดทาง คือ ทางซึ่งเป็นทางสุดโต่ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และอัตต กิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแต่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้ เดือดร้อน ซึ่งมิจฉาทิฐิสามารถจัดแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความ

สุดโต่ง คือ กลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่นั่นเอง

ความแตกต่างความเชื่อเรื่องกรรม ตามหลักสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ คำว่า สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นคำที่ตรงข้ามกับ มิจฉาทิฐิ (ความเห็นผิด) จึงเป็นธรรมชาติที่ต้องศึกษาคูกัน คือ ถ้าเราละความเห็นที่เป็นมิจฉาทิฐิ ก็จะเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐินั่นเอง สัมมาทิฐิ เป็นสิ่งแรกที่พึงมี เพราะเมื่อเราเป็นผู้มีสัมมาทิฐิในเบื้องต้นแล้ว ย่อมสนใจใคร่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ไม่หลงทางและพัฒนาตัวเองให้มีสัมมาทิฐิยิ่ง ๆ ขึ้น จนเกิดปัญญารู้แจ้งหลุดพ้นได้ในที่สุด ในทางตรงกันข้ามหากบุคคลใดเป็นมิจฉาทิฐิ ผลลัพธ์จะเป็นอีกทาง คือ จมอยู่กับความทุกข์แห่งสังสารวัฏไม่รู้จบ โดยเฉพาะมิจฉาทิฐิร้ายแรงที่ควรหลีกเลี่ยง ๓ อย่าง ที่เรียกว่า นียตมิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดที่ดิ่งแก้ไขไม่ได้ ได้แก่ อภิริยทิฐิ เห็นว่าไม่เป็นอันทำ ปฏิเสศการกระทำดี ทำชั่ว และปฏิเสศผลว่าไม่มี อเหตุกทิฐิ เห็นว่า ทุกสิ่งไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เป็นไปเอง นัตถิกทิฐิ เห็นว่า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ปฏิเสศทั้งเหตุและผล จะเห็นได้ว่าบรรดาครูทั้ง ๖ นั้น ปุณณะชี้แจงว่า เมื่อทำบาปก็ไม่เป็นอันทำ ชื่อว่า ย่อมปฏิเสศกรรม อชิตะชี้แจงว่า เพราะกายแตกสตัวย่อมขาดสูญ ชื่อว่า ปฏิเสศวิบาก มักขลิชี้แจงว่า ไม่มีเหตุ ชื่อว่า ปฏิเสศทั้งกรรมและวิบากทั้ง ๒ ในข้อนั้น แม้เมื่อปฏิเสศกรรม ก็ชื่อว่าปฏิเสศวิบากด้วย แม้เมื่อปฏิเสศวิบาก ก็ชื่อว่าปฏิเสศกรรมด้วย ดังนั้น เจ้าลัทธิมั้ทั้งหมดนั้น ว่าโดยอรรถก็คือปฏิเสศทั้งกรรมและวิบากของกรรมทั้ง ๒ ย่อมเป็นอเหตุกภาวะด้วย เป็นอภิริยภาวะด้วย เป็นนัตถิกภาวะด้วย ผู้ที่มีเห็นผิดรุนแรง คือ เชื่อปักใจว่า ดายแล้วสูญ คนพวกนี้ย่อมไม่เชื่อว่า บาปบุญมีจริง เขา ย่อมไม่เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นั่นคือ ไม่เชื่อคำสอนของพระพุทธองค์ ในเรื่อง กฎแห่งกรรม นั่นเอง

ความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม ในพระพุทธศาสนา ที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักธรรมของคนไทย ในปัจจุบันว่ากรรมดีให้ผล เป็นลาภ ยศ สรรเสริญ อันเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ และประกอบกับสังคมยกย่องคนดี ด้วยการเห็นแต่ภายนอกนับถือด้วยวัตถุ คือ คนที่มีร่ำรวย มีเกียรติ และชื่อเสียง ซึ่งทำให้เกิดความแสวงหาสิ่งเหล่านี้ ด้วยการทำทุกวิถีทางที่ให้ได้ดีมา ดังนั้นการเข้าใจ และเชื่อเรื่องกรรมที่ผิดไปจากคำสอน ในพระพุทธศาสนานั้น ในขั้นแรกมีผลต่อตนเองเป็นอย่างมาก เพราะผู้ที่เชื่อแบบผิด ๆ จะมีการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป ส่งผลให้ต้องทุกข์ทรมานเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสังสารวัฏไม่จักจบไม่รู้จักสิ้น ดังนั้น ในขั้นต่อไปการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป จะส่งผลกระทบต่อสังคมโดยตรง ทำให้เกิดปัญหาสังคมนานัปการ

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปให้สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษากฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

กฎแห่งกรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กระบวนการให้ผลของกรรม กระทำหรือ ผลที่เกิดจากการกระทำ ดังนั้น กฎแห่งกรรมจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะเมื่อมีการกระทำคือกรรม ย่อมมีผลแห่งการกระทำด้วย คำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำกลาง ที่ไม่ดี หรือชั่วในตัวเอง หากแต่เมื่อไหร่ที่ปรากฏให้ออกมาจะเป็นการแสดงให้เห็นได้อย่างแจ่มชัดว่าเป็น กรรมดีหรือไม่อย่างไร ซึ่งคำว่า “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นคำที่แตกต่างไปจากความเข้าใจดั้งเดิมของคนทั่วไปที่เข้าใจว่าคำว่า “กฎแห่งกรรม” คือว่าชั่วหรือเลวร้ายไปทั้งหมด แท้ที่จริงแล้ว คำว่า “กฎแห่งกรรม” นั้นเป็นเพียงชื่อ เป็นคำกลางๆ ไม่ปรากฏว่าดีหรือชั่วอย่างไร จากความหมายของกรรม ประเภทต่างๆ ผู้วิจัยเห็นว่า กรรมแต่ละประเภทส่งผลที่แตกต่างกันออกไปกรรมบางอย่างให้ผลในปัจจุบัน บางอย่างรอให้ผลเมื่อมีเหตุปัจจัยที่เพียงพอ แต่อย่างไรก็ตามวิธีการแก้กรรมที่ไม่ให้ส่งผลนั้นเป็นไปได้ แต่อาจจะสามารถทำให้กรรมนั้นส่งผลที่ยาวนานออกไปได้เท่านั้น เช่นการอุปมาเปรียบด้วยการที่นำเอาเกลือใส่ลงในแก้วน้ำ กับการที่นำเอาเกลือใส่ลงในคุ่มในปริมาณที่เท่ากัน อาจจะให้รสเค็มของน้ำที่แตกต่างกันแต่เกลือที่ใส่ลงไปในนั้นก็ยังคงเจือปนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น กรรมที่บุคคลได้กระทำลงไปแล้วก็ย่อมให้ผลแต่ขึ้นอยู่กับเจตนา และกรรมที่กระทำลงไปนั้นเป็นกรรมชนิดใด หนักหรือเบา แต่ห้ามไม่ให้ส่งผลนั้นเป็นไปได้กฎแห่งกรรมในพระไตรปิฎก มีความหมายและนัยยะที่บ่งชี้ให้เห็นว่ากฎแห่งกรรมนั้นไม่ว่าบุคคลใดเป็นผู้กระทำความผิดนั้นก็ จะส่งผลให้แก่บุคคลนั้นพร้อมทั้งแสดงให้เห็นถึงเศษแห่งกรรมที่สามารถแสดงและชี้ให้เห็นได้อย่าง ชัดเจนว่า เพราะเหตุใดแต่ละบุคคลจึงมีความแตกต่างกันออกไปมากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งก็ล้วนมาจาก เป็นผลแห่งกรรมของตน ดังที่ปรากฏในรูปร่าง หน้าตา หรือแม้แต่กำเนิดที่มีความแตกต่างกัน ออกไป ซึ่งล้วนเป็นการแสดงตัวของกฎแห่งกรรมทั้งหมด กฎแห่งกรรมสามารถอธิบายได้หลาย แนวทางเพื่อพิจารณาว่ากรรมนั้นเกิดเพราะกรรมชนิด หรือประเภทใด หรือเกิดเพราะความประมาท

หรือไม่ ซึ่งเกณฑ์ในการวินิจฉัยนั้น นิยามมี ๕ ถือว่าเป็นเกณฑ์ในการตัดสินได้เป็นอย่างดีว่า กรรม นั้นไม่เพียงคิดเอาไว้เกิดเพราะกรรมแต่สามารถสืบสาวหาเหตุ บ่อเกิดได้ว่าเป็นอย่างไร อย่างเช่น การที่มีครอบครัวหนึ่งพ่อประกอบอาชีพมาสัตว์ อยู่มาวันหนึ่งผู้เป็นพ่อได้ให้ลูกซ้อนท้ายรถมอเตอร์ไซด์เพื่อกลับบ้าน ระหว่างทางฝนตกลงนล้น ทำให้ลูกที่ซ้อนท้ายตกลงจากรถเสียชีวิต เป็นต้น จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จะสามารถพิจารณาได้อย่างไรว่าเกิดเพราะกรรมของผู้เป็นพ่อแล้วดก มาสู่ลูก หรือหากพิจารณาจากนิยาม ๕ ก็สามารพิจารณาได้ว่าเกิดจากอตุณิยาม คือดิน ฟ้า อากาศ นั้นเอง ดังนั้นการพิจารณาว่าอย่างไรเป็นกรรมจึงต้องสืบสาวหาเหตุปัจจัยอย่างรอบด้าน ไม่ด่วน ตัดสินจึงเป็นแนวทางในการพิจารณากฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาที่ไม่เพียงแค่เชื่อหรือศรัทธา เท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วยปัญญาหรือโยนิโสมนสิการในการพิจารณาตัดสินใจ กฎแห่งกรรมกับ สังสารวัฏ กรรมนั้นส่งผลไม่เพียงการปรากฏให้เห็นเพียงแก่ชาตินี้เท่านั้นแต่ยังมีการส่งผลอย่าง ต่อเนื่องยาวนานสุดคณานับได้แต่อย่างไรแล้วกฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถสงบ ระวังและดับได้โดยการฝึกฝนอบรมตนในแนวทางไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา เพราะการ เกิดมาในกำเนิดมนุษย์เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง และเป็นการยากยิ่งไปกว่าอีกในการดำรงชีวิตที่ประเสริฐที่ ประกอบไปในแนวทางแห่งอริยมรรค เพื่อดำเนินไปสู่การดับภพดับชาติ

การกระทำที่เรียกว่า “กรรม” ที่เรียกว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ต้องการมุ่งให้บุคคลทำ แต่ความดีหลีกเลี่ยงหนีความชั่ว รู้จักพึ่งตนเอง ขยันทำกิจการ ไม่เกียจคร้าน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ สร้างวิมานในอากาศ ประสงค์สิ่งใดก็ลงมือทำ เพื่อให้เป็นจริงตามปรารถนา เมื่อมีอุปสรรคเกิดขึ้นก็ ไม่ย่อท้อ พยายามหาทางแก้ไขและต่อสู้จนประสบประสบความสำเร็จ คนประเภทนี้แม้จะเกิดมา ยากจน เพราะอำนาจของกรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีต ก็มักจะสามารสร้างตัวจนมีฐานะความเป็นอยู่ดี ขึ้นด้วยอำนาจกรรมดีที่ทำในปัจจุบัน การทำ “กรรม” ไม่ว่าจะดีหรือชั่วตัวของบุคคลแต่ละคนนั้นจะ เป็นผู้รับผลแห่งการกระทำของตน และไม่สามารถตัดกรรมหรือว่าสะเดาะเคราะห์ให้หมดหรือ หายไปได้ ในพระพุทธศาสนาจึงมุ่งให้ศาสนิกหรือมนุษย์ทุกคนได้ตระหนักรู้ และชวนขวยหมั่น ทำความดีทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ เป็นผู้ละอายชั่วเกรงกลัวต่อบาป ให้ตั้งกุศลจิตในกรรมคืออยู่เป็น นิจ “กรรม” จึงเป็นประจวบเจตตามตัวบุคคล อย่างไม่มีที่สิ้นสุดแม้แต่จะสิ้นกิเลสแล้วก็ตาม ฉะนั้น ในพุทธศาสนาจึงมุ่งให้มนุษย์สร้างแต่กรรมดี ไม่เห็นกรรมชั่วว่าเป็นสิ่งน้อยนิดเมื่อทำแล้วไม่ เป็นไร และเห็นกรรมดีว่านิดหน่อยแล้วไม่ทำ เพราะกรรมนั้นล้วนส่งผลเป็นวิบากอย่างต่อเนื่องและ ตลอดเวลา ชำม่นสติปัญญา วิสัยของมนุษย์ที่จะเข้าใจได้ เว้นเสียแต่พุทธวิสัย

๒. เพื่อศึกษาความเชื่อกฎแห่งกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

สัมมาทิฐิ หมายถึง เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ ฐ่ออกุศล และอกุศลมูลกับกุศล และกุศลมูล หรือเห็นปฏิจางสมุปบาท เป็นธรรมข้อแรกของมรรคมืองค์ ๘ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง,ต้นทางของความดิงามทั้งปวง ๑.ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่น) การกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนเล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร ๒. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น) คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ซึ่งสัมมาทิฐิมีส่วนในการพัฒนาชีวิตคือเมื่อมีสัมมาทิฐิแล้วก็จะทำอะไรได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นเหมือนนายสารถีที่ชี้แนะทิศทางในการดำเนินชีวิต เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดธรรมะและส่งเสริมธรรมทั้งปวง

มิจฉาทิฐิ หมายถึง ความเห็นผิด คลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับความเป็นจริง เป็นคำที่เป็นตรงกันข้ามกับสัมมาทิฐิ ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ คือ ๑. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความยึดมั่น กำหนดพอใจในขันธ ๕ ความยึดถือในอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) ผัสสะ (การสัมผัส) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) วิตถ (ความตริก) อโยนิโสมนสิการ (การไม่คิดไตรตรองโดยอุบายอันแยบคาย) ๒. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ)มิตรชั่ว เสียงแต่ที่อื่นหรือความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากที่อื่นหรือผู้อื่น เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโมสะ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริกตามอาการ ความปักใจเชื่อโดยขาดการพิจารณาไตรตรองด้วยหลักโยนิโสมนสิการ ซึ่งมิจฉาทิฐินี้จะมีผลให้เกิดการประพฤติปฏิบัติที่ผิดทาง คือทางซึ่งเป็นทางสุดโต่ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และอัตตกิลมณานุโยค คือการประกอบความลำบากเดือดร้อนแต่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน ซึ่งมิจฉาทิฐิสามารถจัดแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม โดยแบ่งออกเป็นสองข้างแห่งความสุดโต่ง คือ กลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความมีอยู่เป็นอยู่ และกลุ่มทิฐิที่มีความเชื่อในความไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ นั่นเอง

ความแตกต่างความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิคำว่า สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นคำที่ตรงข้ามกับ มิจฉาทิฐิ (ความเห็นผิด) จึงเป็นธรรมะที่ต้องศึกษาคู่กัน คือถ้าเราละความเห็นที่เป็นมิจฉาทิฐิก็จะเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐินั่นเองสัมมาทิฐิ เป็นสิ่งแรกที่พึงมี เพราะเมื่อเราเป็นผู้มีสัมมาทิฐิในเบื้องต้นแล้ว ย่อมสนใจใคร่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ไม่หลงทาง และพัฒนาตัวเองให้มีสัมมาทิฐิยิ่งขึ้น จนเกิดปัญญาารู้แจ้งหลุดพ้นได้ในที่สุด ในทางตรงกันข้าม

หากบุคคลใดเป็นมิถนาคทิฏฐิ ผลลัพธ์จะเป็นอีกทางคือ จมอยู่กับความทุกข์แห่งสังสารวัฏไม่รู้จบ โดยเฉพาะมิถนาคทิฏฐิร้ายแรงที่ควรหลีกเลี่ยง ๓ อย่าง ที่เรียกว่า นิยตมิถนาคทิฏฐิคือ ความเห็นผิดที่ดิ่งแก้ไขไม่ได้ ได้แก่ อภิกิริยทิฏฐิ เห็นว่า ไม่เป็นอันทำ ปฏิเสชการกระทำดี ทำชั่ว และปฏิเสชผลว่าไม่มี อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่า ทุกสิ่งไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เป็นไปเอง นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ปฏิเสชทั้งเหตุและผล จะเห็นได้ว่าบรรดาครูทั้ง ๖ นั้น ปุณณะชี้แจงว่า เมื่อทำบาปก็ไม่เป็นอันทำ เชื่อว่า ย่อมปฏิเสชกรรม อชิตะชี้แจงว่า เพราะกายแตกสตัวย่อมขาดสูญ เชื่อว่า ปฏิเสชวิบาก มักขลิชี้แจงว่า ไม่มีเหตุ เชื่อว่า ปฏิเสชทั้งกรรมและวิบากทั้ง ๒ ในข้อนั้น แม้เมื่อปฏิเสชกรรมก็เชื่อว่าปฏิเสชวิบากด้วย แม้เมื่อปฏิเสชวิบาก ก็เชื่อว่าปฏิเสชกรรมด้วย ดังนั้นเจ้าลัทธิตีแม่ทั้งหมดนั้น ว่าโดยอรรถ ก็คือปฏิเสชทั้งกรรมและวิบากของกรรมทั้ง ๒ ย่อมเป็นอเหตุกวาทะด้วย เป็นอภิกิริยวาทะด้วย เป็นนัตถิกวาทะด้วย ผู้ที่มีเห็นผิดรุนแรง คือเชื่อปักใจว่า ตายแล้วสูญ คนพวกนี้ย่อมไม่เชื่อว่า บาปบุญมีจริง เขาย่อมไม่เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นั่นคือ ไม่เชื่อคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่อง กฎแห่งกรรม นั่นเอง

ความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมในพระพุทธศาสนาที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักธรรมของคนไทยในปัจจุบันว่ากรรมดีให้ผลเป็น ลาภ ยศ สรรเสริญ อันเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ และประกอบกับสังคมยกย่องคนดี คือ คนที่มีร่ำรวย มีเกียรติ และชื่อเสียง ทำให้เกิดความแสวงหาสิ่งเหล่านี้ ด้วยการทำทุกวิถีทางที่ให้ได้มา ดังนั้นการเข้าใจ และเชื่อเรื่องกรรมที่ผิดไปจากคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ในขั้นแรกมีผลต่อตนเองเป็นอย่างมากเพราะผู้ที่เชื่อแบบผิด ๆ จะมีการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป ส่งผลให้ต้องทุกข์ทรมานเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏไม่รู้จบสิ้น ในขั้นต่อไปการกระทำที่ไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาป จะส่งผลกระทบต่อสังคมโดยตรงทำให้ปัญหาสังคมนานัปการ

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะที่ได้การศึกษาวิเคราะห์

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัย ทำให้ได้พบว่ากฎแห่งกรรมเป็นสิ่งที่จำเป็น และควรให้ความสนใจในการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำศึกษาค้นคว้าต่อไป

๑. ควรศึกษากฎแห่งกรรมกับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๒. ควรศึกษากฎแห่งกรรมกับการสอนหลักธรรมกับเยาวชน

๓. ควรศึกษาความเชื่อ เจตคติ และค่านิยมของชาวพุทธ ต่อกฎแห่งกรรมใน

พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์. หยั่งลงสู่พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ธัมมวัฑฒน กิจกช. กรรมลิขิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด,
๒๕๔๒.

ปิ่น มุฑกันต์. พุทธศาสตร์ (ภาค ๒). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ป๋วย แสงฉาย. มลทินปัญหาฉบับพร้อมอรรถกถาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูกศ. คำภีร์,
๒๕๓๘.

พร รัตนสุวรรณ. ตายแล้วเกิด. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๖.

_____. พุทธวิทยา เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). โลกที่ปณี. กรุงเทพมหานคร :ธรรมสาร, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.

กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. พิมพ์ที่ บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปร
ดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

- _____ .แสงเงินแสงทองของชีวิต. กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.
- _____ .คนไทยหลงทางหรือไร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ .พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ .ไอ ที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา (ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์). กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, มปป.
พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิต ฐิตวณฺโณ). กฏแห่งกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- _____ .ข้อพิสูจน์เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โสสมสาร, ๒๕๔๑.
- พระครูภาวนาวิสุทธิ (จรัส ฐิตธมฺโม). กฏแห่งกรรม ธรรมปฏิบัติ เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร :
หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๑.
- พระภาสกร ฐิริวิฑูตโน (ภาวิไล). ปฏิจจสมุปบาทสำหรับคนรุ่นใหม่. เชียงใหม่ : นันทพันธ์-
พรินติ้ง, ๒๕๔๘.
- พุทธทาสภิกขุ. มหิดลธรรม. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๘.
- _____ .พจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- พุทธมามิกา (นามแฝง). กรรมและผลแห่งกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร :
สหธรรมมิก, ๒๕๔๔.
- พินิจ รักทองหล่อ. ธรรมมานุกรมธรรมโฆษณ์ฉบับประมวลธรรมเล่ม๓. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐.
- พื่อน ดอกบัว. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ :
การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

วศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ กรุงเทพมหานคร :

มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .**ความคิดเห็นที่ถูกต้องเป็นอย่างไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖.

_____ .**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.

กรรมและความเข้าใจเรื่องกรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
๒๕๕๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **เวียนว่ายตายเกิด**. มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ท่าพระจันทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมืองพิมพ์, ม.ป.ป.

สนิท ศรีลำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๔

เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต). **พระสูตรดับทุกข์**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

ธีรวัศ บำเพ็ญบุญบารมี. **โครงการธรรมศึกษาวิจัย สัมมาทิฐิ : ศึกษาพระไตรปิฎกอรุทธกถาวัตถุ**

และคัมภีร์ทางพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเบญจนิกาย,

๒๕๔๐

นางเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาทิฐิในพระพุทธศาสนาเถร**

วาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

นางนัฏกร อาชะวะบูล. **ศึกษาหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในละครโทรทัศน์ :**

เฉพาะกรณีเรื่อง “เจ้ากรรมนายเวร. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหานรินทร์ สุธรรม. สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๕.

พระมหาพิเชษฐ ธีรวโศ (คอกรัก). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระอุทัย จิรภูมิ (เอกสะพัง). ทรรศนะเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปัญหาเรื่องกรรมในสังคมชาวพุทธไทยปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ภัทรบาล ฤทธิ์เต็ม. วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมัจฉาทิฎฐิ์ก่อนการบรรลุธรรมของพุทธสาวก.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วรรณดี หนูหลง. การพัฒนาตนเองด้วยทางสายทางสายกลาง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Lakshmi Narasu. **The Essence of Buddhism**. Bombay : Thacker & Co., Ltd., 1949.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาสุพร รุกจิตฺตโม (ปวงกลาง)
 เกิด วันพุธที่ ๒๓ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๘
 มาตุภูมิ บ้านเลขที่ ๓๕ หมู่ที่ ๓ ต.เมืองยาง อ.เมืองยาง จ.นครราชสีมา ๓๐๒๓๐
 สังกัด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา
 บ้านหัวถนน ตำบลหัวทะเล อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ๓๐๐๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๓ น.ธ.เอก วัดพายัพ สำนักเรียนคณะจังหวัดนครราชสีมา
 พ.ศ. ๒๕๓๕ พุทธศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ)
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๔๐ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาศาสตร์)
 มหาวิทยาลัยนาคปุรี ประเทศอินเดีย
 พ.ศ. ๒๕๔๔ เปรียญธรรม ๘ ประโยค (วัดพายัพ) สำนักเรียนคณะจังหวัดนครราชสีมา

ประวัติการทำงาน/ประสบการณ์

พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๘ ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดพายัพ(พระอารามหลวง)
 พ.ศ. ๒๕๔๐-ปัจจุบัน อาจารย์ประจำวิทยาเขตนครราชสีมา
 พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕ ประธานชมรมภาษาอังกฤษ วิทยาเขตนครราชสีมา
 พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๕๐ อาจารย์/รองผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขตนครราชสีมา
 พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๓ อาจารย์/ผู้อำนวยการสำนักวิชาการวิทยาเขตนครราชสีมา
 พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน อาจารย์/ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครราชสีมา
